

YHTEISÖJEN ENSIMMÄISEN OIKEUSASTEEN
TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (neljäs jaosto)

20 päivänä maaliskuuta 2002 *

Asiassa T-23/99,

LR AF 1998 A/S (aiemmin Løgstør Rør A/S), kotipaikka Løgstør (Tanska),
edustajinaan asianajaja D. Waelbroeck ja asianajaja H. Peytz, prosessiosoite
Luxemburgissa,

kantajana,

vastaan

Euroopan yhteisöjen komissio, asiamiehinnään P. Oliver ja E. Gippini Fournier,
prosessiosoite Luxemburgissa,

vastaajana,

jossa kantaja vaatii EY:n perustamissopimuksen 85 artiklan soveltamismenette-
lyssä (asia N:o IV/35.691/E-4: esieristettyjen kaukolämmitysputkien alan kartelli)
21 päivänä lokakuuta 1998 tehdyn komission päätöksen 1999/60/EY (EYVL L 24,
s. 1) kumoamista tai toissijaisesti kyseisessä päätöksessä sille määrätyn sakon
määrän pienentämistä,

* Oikeudenkäyntikieli: englanti.

EUROOPAN YHTEISÖJEN ENSIMMÄISEN
OIKEUSASTEEN TUOMIOISTUIN (neljäs jaosto),

toimien kokoonpanossa: jaoston puheenjohtaja P. Mengozzi sekä tuomarit
V. Tiili ja R. M. Moura Ramos,

kirjaaja: hallintovirkamies G. Herzig,

ottaen huomioon kirjallisessa käsittelyssä ja 25.10.2000 pidetyssä istunnossa
esitetyn,

on antanut seuraavan

tuomion

Kanteen perustana olevat tosiseikat

1 LR AF 1998 A/S, aiemmin Løgstør Rør A/S, on tanskalainen yhtiö, joka tosi-
seikkojen tapahtumahetkellä valmisti ja myi etenkin kaukolämmitysjärjestelmissä
käytettäviä esieristettyjä putkia.

2 Kaukolämmitysjärjestelmissä vesi lämmitetään keskitetysti ja siirretään maan-
alaisissa putkissa lämmitettäviin rakennuksiin. Koska veden (tai höyryn) läm-
pötila on hyvin korkea, putket on eristettävä tehokkaan ja turvallisen jakelun

varmistamiseksi. Käytettävät putket ovat esieristettyjä ja ne koostuvat yleensä teräsputkista, jotka suljetaan muoviputkien sisään siten, että teräs- ja muovikerroksen välissä on eristävä vaahtokerros.

- 3 Jäsenvaltioiden välillä käydään merkittävää kauppaa kaukolämmitysputkien alalla. Euroopan unionin suurimmat kansalliset markkinat ovat Saksassa (40 prosenttia koko yhteisön kulutuksesta) ja Tanskassa (20 prosenttia koko yhteisön kulutuksesta). Euroopan unionin tärkeimmän tuotantokeskuksen eli Tanskan osuus yhteisön putkentuotantokapasiteetista on noin 50 prosenttia, ja se toimittaa tuotetta kaikkiin muihin kaukolämmitystä käyttäviin jäsenvaltioihin.
- 4 Ruotsalainen yritys Powerpipe AB teki 18.1.1995 päivätyllä kirjeellä komissiolle kantelun, jossa se totesi, että kaukolämmitysputkien muut valmistajat ja toimittajat olivat muodostaneet yhteisön markkinoilla kartellin ja ryhtyneet yhdenmukaistettuihin menettelytapoihin Powerpipen liiketoiminnan vahingoittamiseksi tai sen toiminnan rajoittamiseksi Ruotsin markkinoille ja/tai karkottaakseen sen kokonaan toimialalta.
- 5 Komission 12.6.1995 tekemän päätöksen nojalla toimineet komission virkamiehet sekä asianomaisten jäsenvaltioiden kansallisten kilpailuviranomaisten edustajat tekivät 28.6.1995 samanaikaisesti ja ilman ennakoilmoitusta tarkastuksia kymmenessä kaukolämmitysalan yrityksessä tai yhteisössä, kantaja mukaan lukien (jäljempänä tarkastukset).
- 6 Komissio esitti tämän jälkeen perustamissopimuksen 85 ja 86 artiklan ensimmäinen täytäntöönpanoasetuksen eli 6 päivänä helmikuuta 1962 annetun neuvoston asetuksen N:o 17 (EYVL 1962, 13, s. 204) 11 artiklan nojalla tietopyynnön kantajalle ja useimmille muille yrityksille, joita riidanalaiset toiseikat koskevat.

7 Komissio osoitti 20.3.1997 väitetiedoksiannon kantajalle ja muille yrityksille, joita asia koskee. Yrityksiä kuultiin tämän jälkeen 24. ja 25.11.1997.

8 Komissio teki 21.10.1998 EY:n perustamissopimuksen 85 artiklan soveltamis-
menettelyssä (asia N:o IV/35.691/E-4: esieristettyjen kaukolämmitysputkien alan
kartelli) päätöksen 1999/60/EY (EYVL 1999, L 24, s. 1), jota on oikaistu ennen
julkaisemista 6.11.1998 tehdyllä päätöksellä [C(1998) 3415 lopullinen] (jäljem-
pänä päätös tai kanteen kohteena oleva päätös), jossa se totesi eri yritysten ja
muun muassa kantajan osallistuneen EY:n perustamissopimuksen 85 artiklan
1 kohdassa (josta on tullut EY 81 artiklan 1 kohta) tarkoitettuihin sopimuksiin ja
yhdenmukaistettuihin menettelytapoihin (jäljempänä kartelli).

9 Päätöksen mukaan neljä tanskalaista kaukolämmitysputkien valmistajaa oli
vuoden 1990 lopulla tehnyt sopimuksen kotimaan markkinoillaan noudatetta-
vasta yleisestä yhteistyöperiaatteesta. Sopimus yhdisti kantajan ja ABB IC Møller
A/S:n, sveitsiläis-ruotsalaisen konsernin ABB Asea Brown Boveri Ltd:n tans-
kalaisen sivuliikkeen (jäljempänä ABB), Dansk Rørindustri A/S:n, joka tunnetaan
myös nimellä Starpipe (jäljempänä Dansk Rørindustri), ja Tarco Energi A/S:n
(jäljempänä Tarco) (näistä neljästä yrityksestä yhdessä käytetään jäljempänä
ilmaisua tanskalaiset valmistajat). Ensimmäisiä toimenpiteitä oli koordinoita
sekä Tanskassa sovellettavien hintojen että vientihintojen korotusta. Tanskan
markkinoiden jakamista varten sovittiin kiintiöistä, joita sovelsi ja valvoi
myyntijohtajien ”yhteysryhmä”. Kunkin hankkeen osalta yritys, jolle yhteys-
ryhmä osoitti hankkeen, ilmoitti muille osallistujille hinnan, jota se aikoi tarjota,
ja muut toimittajat tekivät korkeamman tarjouksen suojellakseen kartellin
nimeämiä toimittajaa.

10 Päätöksen mukaan kaksi saksalaista valmistajaa eli Henss/Isoplus (jäljempänä
Henss/Isoplus) ja Pan-Isovit GmbH olivat syksystä 1991 alkaen osallistuneet

tanskalaisten valmistajien säännöllisesti pitämiin kokouksiin. Näiden kokousten yhteydessä oli keskusteltu Saksan markkinoiden jakamisesta. Valmistajat olivat päätöksen mukaan tehneet elokuussa 1993 sopimuksia, joissa vahvistettiin kunkin osallistuneen yrityksen myyntikiintiöt.

- 11 Päätöksessä todetaan myös, että kaikki valmistajat olivat tehneet vuonna 1994 sopimuksen kiintiöiden määrittämiseksi yhteisön markkinoille kokonaisuudessaan. Tämä Euroopan laajuinen kartelli oli rakenteeltaan kaksitasoinen. ”Johtajien klubiin” kuuluivat kartelliin osallistuvien yritysten hallitusten johtajat tai toimitusjohtajat, ja se asetti kullekin yritykselle tietyt kiintiöt sekä markkinoilla yleensä että erilliset kiintiöt eri kansallisille markkinoille, joihin kuuluivat Saksa, Itävalta, Tanska, Suomi, Italia, Alankomaat ja Ruotsi. Joillekin kansallisille markkinoille perustettiin paikallisista myyntijohtajista koostuvat ”yhteysryhmät”, joille annettiin tehtäväksi hallinnoida sopimusjärjestelyjä jakamalla yksittäiset hankkeet ja koordinoida yhteistyöhön perustuvaa tarjousmenettelyä.

- 12 Saksan markkinoiden osalta päätöksessä todetaan, että kuuden päävalmistajan (ABB, Dansk Rørindustri, Henss/Isoplus, Pan-Isovit, Tarco ja kantaja) ja Brugg Rohrsysteme GmbH:n (jäljempänä Brugg) 18.8.1994 pitämän kokouksen jälkeen Saksan yhteysryhmä piti ensimmäisen kokouksensa 7.10.1994. Kyseinen ryhmä kokoontui pitkään vuoden 1995 kesäkuun lopussa suoritettujen komission tarkastusten jälkeen, vaikka kyseisestä ajankohdasta alkaen kokoukset pidettiin Euroopan unionin ulkopuolella Zürichissä. Zürichissä pidettiin kokouksia 25.3.1996 saakka.

- 13 Kartellin yhtenä erityispiirteenä päätöksessä pidetään muun muassa sellaisten yhdenmukaistettujen menettelytapojen hyväksymistä ja toteuttamista, joilla pyrittiin poistamaan markkinoilta ainoa kartellin ulkopuolinen merkittävä yritys eli Powerpipe. Komissio täsmentää, että eräät kartelliin osallistuneet palkkasivat itselleen Powerpipen avainhenkilöstöä ja antoivat Powerpipen ymmärtää, että sen oli syytä vetäytyä Saksan markkinoilta. Sen jälkeen kun Powerpipe oli maaliskuussa 1995 saanut itselleen tärkeän saksalaisen hankkeen, Düsseldorfissa

pidettiin kokous, johon olivat osallistuneet edellä mainitut kuusi valmistajaa sekä Brugg. Komission mukaan kyseisessä kokouksessa päätettiin yhteisen boikotin kohdistamisesta Powerpipen asiakkaisiin ja toimittajiin. Boikotti toteutettiin tämän jälkeen.

14 Komissio esittää päätöksessään perusteluja sille, minkä vuoksi vuoden 1990 lopulla tanskalaisten valmistajien välillä tehtyjen nimenomaisten markkinoiden jakamista koskevien järjestelyjen lisäksi lokakuussa 1991 alkaneiden järjestelyjen voidaan katsoa kokonaisuudessaan muodostaneen perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohdassa tarkoitettua kiellettyä ”sopimuksen”. Komissio korostaa lisäksi, että ”Tanskan” ja ”Euroopan” kartellit olivat itse asiassa yksi kartelli, jonka toiminta oli kyllä alkanut Tanskassa mutta jonka pitkän aikavälin päämääränä oli alusta alkaen ollut kontrollin ulottaminen koskemaan markkinoiden kaikkia toimijoita. Komissio katsoo, että valmistajien välisellä jatkuvalla sopimuksella oli merkittävä vaikutus jäsenvaltioiden väliseen kauppaan.

15 Näiden perustelujen jälkeen päätöksessä määrätään seuraavaa:

”1 artikla

ABB Asea Brown Boveri Ltd, Brugg Rohrsysteme GmbH, Dansk Rørindustri A/S, Henss/Isoplus Group, Ke-Kelit Kunststoffwerk GmbH, Oy KWH Tech AB, Løgstør Rør A/S, Pan-Isovit GmbH, Sigma Technologie di rivestimento Srl ja Tarco Energi A/S ovat rikkoneet perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohdassa kuvatulla tavalla ja siinä kuvatussa laajuudessa osallistumalla esieristettyjen kaukolämmitysputkien alalla sopimusten ja yhdenmukaistettujen menettelytapojen kokonaisuuteen, joka sai alkunsa noin marras-joulukuussa 1990 neljän tanskalaisvalmistajan välisenä, laajeni sitten muille kansallisille markkinoille ja koskemaan Pan-Isovitia ja Henss/Isoplusia sekä muodosti vuoden 1994 lopulla laajan, koko yhteismarkkinat kattavan kartellin.

Rikkominen kesti seuraavasti:

- — — Løgstør, — — noin marras-joulukuusta 1990 ainakin maaliskuu- tai huhtikuuhun 1996,

— —

Rikkomisen pääpiirteet olivat seuraavat:

- kansallisten markkinoiden ja lopulta koko Euroopan markkinoiden jakaminen osallistujien kesken kiintiöiden pohjalta,
- kansallisten markkinoiden osoittaminen tietyille valmistajille ja sen järjestäminen, että muut valmistajat vetäytyvät markkinoilta,
- tuotteen ja yksittäisten hankkeiden hintojen sopiminen,
- yksittäisten hankkeiden osoittaminen määrätyille valmistajille ja tarjousmenettelyn ohjaileminen näiden hankkeiden osalta tarkoituksena varmistaa, että kartellin määräämä valmistaja sai kyseisen urakan,

- yhdenmukaistettujen toimintatapojen sopiminen ja toteuttaminen kartellin suojaamiseksi ainoan sen ulkopuolisen merkittävän toimijan Powerpipe AB:n kilpailulta ja kilpailijan kaupallisen toiminnan estämiseksi, sen liiketoiminnan vahingoittamiseksi tai sen poistamiseksi kokonaan markkinoilta.

— —

3 artikla

Edellä 1 artiklassa mainituille yrityksille määrätään siinä todettujen rikkomisten vuoksi seuraavat sakot:

— —

g) [Løgstør], sakkoa 8 900 000 ecua;

— —.”

16 Päätös annettiin kantajalle tiedoksi 12.11.1998 päivätyllä kirjeellä, jonka kantaja vastaanotti seuraavana päivänä.

Asian käsittely ja osapuolten vaatimukset

- 17 Kantaja on nostanut nyt käsiteltävänä olevan kanteen ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimeen 21.1.1999 toimittamallaan kannekirjelmällä.
- 18 Seitsemän yhteensä yhdeksästä muusta yrityksestä, joita syytetään kilpailusääntöjen rikkomisesta, ovat myös jättäneet kanteen vastustaakseen päätöstä (asiat T-9/99, T-15/99, T-16/99, T-17/99, T-21/99, T-28/99 ja T-31/99).
- 19 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin (neljäs jaosto) päätti esittelevän tuomarin kertomuksen perusteella aloittaa suullisen käsittelyn ja ryhtyä prosessinjohtotoimenpiteisiin pyytämällä asianosaisia vastaamaan tiettyihin kysymyksiin ja esittämään tiettyjä asiakirjoja. Asianosaiset ovat toimineet pyynnön mukaisesti.
- 20 Asianosaisten lausumat sekä vastaukset ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuinten suullisiin kysymyksiin kuultiin 25.10.2000 pidetyssä julkisessa istunnossa.
- 21 Kantaja vaatii, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin

— kumoaa kanteen kohteena olevan päätöksen siltä osin kuin se on kohdistettu kantajaan;

- toissijaisesti pienentää huomattavalla tavalla kantajalle määrättyä sakkoa;

- velvoittaa vastaajan korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

22 Vastaaja vaatii, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin

- hylkää kanteen;

- velvoittaa kantajan korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

Aineelliset kysymykset

23 Kantaja esittää viisi kanneperustetta. Ensimmäinen kanneperuste koskee tosiseikastovirhettä perustamissopimuksen 85 artiklan 1 perustelukappaletta sovellettaessa. Toinen kanneperuste koskee puolustautumisoikeuksien loukkaamista. Kolmas kanneperuste koskee yleisten oikeusperiaatteiden loukkaamista ja sakon määrän arvioimiseen liittyviä tosiseikastovirheitä. Neljäs kanneperuste koskee perusteluvollisuuden laiminlyöntiä sakon määrän arvioimisen yhteydessä. Viidennen kanneperusteen mukaan viivästyskorko, joka peritään, jos sakkoa ei suoriteta viipymättä, on kohtuuton.

I Ensimmäinen kanneperuste, joka koskee tosiseikastovirhettä perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohtaa sovellettaessa

A Korvausjärjestelmä Tanskan kartellin yhteydessä

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 24 Kantaja katsoo komission tehneen virheen väittäessään päätöksensä 35. perustelukappaleessa, että se olisi osallistunut korvausjärjestelmään vuoden 1991 lopussa. Kun Tarco oli pyytänyt korvausta menettämästään markkinaosuudesta, kantaja oli ainoastaan ehdottanut Islannin markkinoille suunnatun sellaisen tarjouksen peruuttamista Tarcon hyväksi, jonka se jo tiesi islantilaisen asiakkaan hylänneen. Vaikka muista korvausjärjestelmistä oli keskusteltu, kantaja ei ollut lopulta suorittanut minkäänlaisia maksuja Tarcolle. Tämä osoittaa, että kantaja ei ollut pyrkinyt osallistumaan korvausjärjestelmään ja ettei se myöskään ollut siihen käytännössä osallistunut.
- 25 Vastaja huomauttaa, että kantajan esittämät selvitykset ovat riittämättömiä, koska se myöntää keskustelleensa korvauksista Tarcon kanssa ja ehdottaneensa vetäytyvänsä tarjouskilpailusta. Väite, jonka mukaan minkäänlaista rahallista korvausta ei ollut maksettu, ei ollut ristiriidassa päätökseen sisältyvän korvausjärjestelmän tarkastelun kanssa.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 26 On syytä panna merkille komission väittävän päätöksensä 35. perustelukappaleessa Tanskan markkinoilla toimivan kartellin osalta, että

korvausjärjestelmän aloittaminen vuoden 1991 lopulla on kiistatonta, vaikka tarkat tiedot siitä, miten korvaus maksettiin, puuttuvat. Tältä osin komissio viittaa Tarcon ilmoituksiin, että se oli saanut korvaukset käteismaksuna ja että siirto kirjattiin yrityksen kirjanpitoon laatimalla laskuja kuvitteellisista putki-toimituksista, ja toisaalta kantajan 26.8.1997 annettuun tietopyyntöön antamaan vastaukseen, joka on päivätty 2.10.1997 ja jonka mukaan Tarcon esittämä korvauspyyntö oli täytetty ottamalla huomioon tilaukset, jotka kantaja oli jo siirtänyt Tarcolle ja sillä tavoin, että kantaja oli Tarcon hyväksi kieltäytynyt osallistumasta yhteiseen hankkeeseen Islannissa (päätöksen 35. perustelukappaleen toinen kohta). Komissio on lisäksi todennut, että olipa tarkka menettely korvauksen maksamiseksi vuonna 1991 ollut mikä tahansa, oli myös sovittu vuodesta 1992 sovellettavasta uudesta järjestelmästä, jonka mukaan kiintiöt ylittävä markkinaosuus jaettaisiin seuraavana vuonna valmistajille, joiden kiintiöt jäisivät muutoin vajaiksi (päätöksen 35. perustelukappaleen kolmas kohta).

- 27 On todettava, että kantaja myöntää täyttäneensä Tarcon pyynnön saada korvausta menettämistään hankkeista, koska se oli pyynnön esittämistä seuranneissa keskusteluissa ilmoittanut vetävänsä oman islantilaista hanketta koskevan tarjouksensa pois.
- 28 Vaikka kantaja tiesi, ettei se kuitenkaan olisi saanut kyseistä hanketta itselleen ja vaikka mitään maksuja ei ollut suoritettu Tarcon kanssa pidettyjen keskustelujen seurauksena, on kiistatonta, että kantaja on kieltäytynyt hankkeesta Tarcon hyväksi täyttääkseen korvausta koskevan pyynnön, joka perustui kartellin sisällä sovittuun järjestelmään.
- 29 Komissio on näin ollen perustellusti väittänyt, että vaikka tarkat tiedot korvauksen maksamisesta puuttuvat, korvausjärjestelmä on todistetusti otettu käyttöön.
- 30 Kantajan esittämä väite on näin ollen hylättävä.

B Jatketun kartellin olemassaolo vuodesta 1990 vuoteen 1996

- 31 Kantaja kiistää osallistumisensa perustamissopimuksen 85 artiklassa tarkoitettuun kilpailusääntöjen rikkomiseen pidemmän ajanjakson ajan ”marras-joulukuusta 1990 ainakin maaliskuuhun 1996”. Kantajan mukaan olemassa oli ollut kaksi erillistä kartellia, joista ensimmäinen oli toiminut pelkästään Tanskan markkinoilla tammikuusta 1991 huhtikuuhun 1993; toinen kartelli taas oli toiminut Euroopan markkinoilla vuoden 1995 maaliskuusta marras-joulukuuhun 1995 ja sitä oli täydennetty Tanskaa ja Saksaa koskevalla yhteistyöllä vuoden 1994 lopusta alkaen ja vaihtelevasti aina vuoden 1996 maaliskuuhun saakka.
- 32 On aiheellista tutkia aluksi väitteitä, jotka koskevat kantajan osallistumista kartellin toimintaan Tanskan markkinoiden ulkopuolella vuosina 1990—1993, sekä keskittyä tämän jälkeen väitteisiin, jotka koskevat osallistumisen keskeytymistä vuonna 1993 ja Euroopan laajuisen kartellin perustamista vuonna 1994; lopuksi tarkastellaan vielä väitteitä kartellin kestosta ja jatkuvuudesta.

1. Kartelliin osallistuminen Tanskan markkinoiden ulkopuolella vuosina 1990—1993

— Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 33 Kantaja huomauttaa, että vaikka yritykset olivat vuosina 1991—1993 tietyssä määrin pyrkinet luomaan yhteistyötä Saksassa, nämä pyrkimykset eivät olleet onnistuneet eikä kilpailu ollut vinoutunut kyseisenä ajanjaksona. Kantaja ei olisi halunnut lainkaan tehdä markkinoiden jakamista koskevaa sopimusta, koska sen

markkinaosuus oli muutenkin ollut kasvamassa. Kokouksissa kantaja oli ollut passiivinen eikä se ollut sitoutunut mihinkään.

34 Kantaja katsoo ensinnäkin, ettei se ollut osallistunut sopimukseen, joka koski vuoden 1991 hintojen nostamista, vientihinnat mukaan lukien. Komissio vetoaa kantajan mukaan perusteettomasti kaukolämmitysalan Tanskan komitean (kartellin ulkopuolinen järjestö) alakomitean 22.11.1990 pitämässä kokouksessa laadittuun selvitykseen, koska valmistajien tässä yhteydessä ilmoittamasta hintojen noususta oli päätetty yksipuolisesti. Siltä osin kuin kantajan soveltamat hinnat olivat nousseet 12.11.1990, uudet hinnat oli todistetusti julkaistu jo ennen kyseistä kokousta. Valmistajat eivät näin ollen olisi voineet koordinoida hintojen nostamista, koska kukin yksittäinen valmistaja oli jo päättänyt siitä omalta osaltaan. Tarcon päinvastainen ilmoitus, johon myös komissio tukeutuu, on kantajan mukaan virheellinen. Tämän ilmoituksen allekirjoittanut henkilö ei sitä paitsi ollut kuulunut Tarcon henkilökuntaan tapahtumahetkellä saati ollut läsnä kokouksessa.

35 Ajanjaksona 1991—1993 ainoat kilpailusääntöjen rikkomiset Tanskan markkinoiden ulkopuolella olivat perustuneet Saksaa koskevaan sopimukseen ja niillä oli pyritty nostamaan bruttohintoja 1.1.1992 alkaen, sekä Italiaa koskevan 14.10.1991 tehtyyn yhteistyösopimukseen Torinon hankkeesta. Bruttohinnastosopimus oli tehty vasta 10.12.1991 pidetyssä kokouksessa. Kyseisessä kokouksessa ei kuitenkaan ollut sovittu yhteisistä hinnastoista tai kuukausittaisia kokouksia koskevasta suunnitelmasta. Bruttohinnastosopimuksella ei todennäköisesti ollut minkäänlaista suoraa vaikutusta Saksan markkinoihin, koska kantajan tuotteiden myynnistä vastasi siellä loppuhinnoistaan itse päättävä riippumaton jälleenmyyjä ja koska kantaja oli korvannut hinnaston mukaiset hintojen nousut saksalaiselle jälleenmyyjälleen myöntämillään alennuksilla. Torinon hanke taas oli ollut yksittäinen esimerkki yhteistyöstä eikä sillä ollut siten ollut mitään vaikutusta markkinoihin.

- 36 Kantaja väittää toiseksi, ettei se ollut osallistunut sopimukseen Saksan markkinoiden jakamisesta vuonna 1994, toisin kuin komissio väittää päätöksensä 50 ja 51 perustelukappaleessa. Kantajalla ei ollut minkäänlaista mielikuvaa kokouksista, jotka oli pidetty Kööpenhaminassa 30.6.1993 ja Zürichissä 18. tai 19.8.1993, sellaisina kuin niitä on kuvattu päätöksen 49.—50. perustelukappaleessa. Se ei myöskään ollut hyväksynyt yhdenmukaisen hinnaston laatimista eikä sanktiojärjestelmän luomista. Komission esittämä todiste tällaisen sopimuksen sisällöstä, joka on esitetty väitetiedoksianto koskevien kantajan huomautusten liitteenä 7, oli ainoastaan ABB:n kantajalle myöhemmin tekemä ehdotus (jäljempänä ABB:n ehdotus). Se, että kantaja oli kieltäytynyt allekirjoittamasta tällaista sopimusta, ei kantajan mukaan ollut ristiriidassa sen seikan kanssa, että kantaja oli hyväksynyt kartellin osallistujien toimeksiantaman, sveitsiläisten kirjanpitäjien suorittaman tilintarkastuksen, jonka avulla oli ollut tarkoitus saada numerotietoja Saksan markkinoiden suuruudesta kokonaisuudestaan, eikä sen seikan kanssa, että Pan-Isovitilla oli sellainen mielikuva, että kantaja oli halunnut sopimuksen tekemistä. Kantaja oli itse asiassa vain uskotellut olevansa kiinnostunut sopimuksesta, jonka sopimusehtojen se tiesi olevan sellaisia, etteivät kartellin saksalaisyritykset niin suostuisi. Kantaja oli osallistunut 8.9.1993 lyhyeen kokoukseen, jossa se oli ilmoittanut haluttomuutensa tehdä minkäänlaisia Saksan markkinoita koskevia sopimuksia. Se oli kieltäytynyt uudelleen ABB:n ehdotuksesta 29.9.1993 pidetyssä kokouksessa. Kantaja oli siis omien sanojensa mukaan sekä kieltäytynyt Saksan markkinoiden jakamista koskevan sopimuksen hyväksymisestä että kaikista toimenpiteistä tällaisen sopimuksen aikaansäämiseksi.
- 37 Kantajan mukaan se ei voinut joutua kartelliin osallistuvalla kuuluvaan vastuuseen pelkästään siitä syystä, että se oli osallistunut kokouksiin, joilla oli ollut kilpailua rajoittava tarkoitus, koska se oli selittänyt muille osallistujille useita kertoja, ettei se ollut kiinnostunut niiden suunnittelemasta yhteistyöstä ja siten ”julkisesti” ottanut etäisyyttä kokouksissa käytyjen keskustelujen sisältöön. Nämä keskustelut eivät sitä paitsi olleet missään vaiheessa johtaneet lopputulokseen tai vaikuttaneet markkinoihin.
- 38 Vastaja huomauttaa, että Tanskan ulkopuolisesta yhteistyöstä vuosina 1991—1993 oli tehty nimenomainen sopimus, ensin tanskalaisten valmistajien kanssa vientihintojen nostamisesta vuoden 1991 alussa ja myöhemmin hintojen

nostamisesta tammikuusta 1992 alkaen Saksassa, hintojen määrittämisestä ja hankkeiden jakamisesta Italiassa ja kiintiöjärjestelmästä markkinaosuuksien muodossa vuoden 1994 osalta. Näitä sopimuksia ei voitu pitää erillisinä seikkoina. Kantaja oli sitä paitsi osallistunut kartellin useisiin säännöllisesti pidettyihin kokouksiin, ja kartelli oli ulottanut Tanskan valmistajien välisen muodollisen yhteistyön koskemaan syksystä 1991 alkaen myös Saksan markkinoita.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 39 Vakiintuneessa oikeuskäytännössä todetaan, että jos yritys osallistuu yritysten kokouksiin, joilla on kilpailunvastainen tarkoitus, vaikka se ei toimisi näissä kokouksissa aktiivisesti, ja jos se ei julkisesti ilmoita olevansa sitoutumatta niissä sovittuihin asioihin antaen näin muiden osanottajien ymmärtää, että se hyväksyy kokousten tulokset ja toimii niiden mukaisesti, voidaan pitää näytettynä, että yritys osallistuu näistä kokouksista seuranneisiin yritysten välisiin järjestelyihin (asia T-7/89, Hercules Chemicals v. komissio, tuomio 17.12.1991, Kok. 1991, s. II-1711, 232 kohta; Kok. Ep. XI, s. 79; asia T-12/89, Solvay v. komissio, tuomio 10.3.1992, Kok. 1992, s. II-907, 98 kohta ja asia T-141/89, Tréfileurope v. komissio, tuomio 6.4.1995, Kok. 1995, s. II-791, 85 ja 86 kohta).
- 40 On näin ollen tarkasteltava komission keräämää näyttöä lokakuusta 1991 lokakuuhun 1993 kestäneen ajanjakson osalta sekä sen tästä näytöstä tekemiä päätelmiä, jotka on esitetty päätöksen 38. perustelukappaleessa ja sitä seuraavissa perustelukappaleissa.
- 41 Ensinnäkin on todettava komission katsoneen perustellusti päätöksen (31., 38. ja 135. perustelukappaleissa), että kantaja on osallistunut tanskalaisten valmistajien suorittamaan yhdenmukaistettuun vientihintojen nostoon.

- 42 Kantaja ei kiistä osallistumisestaan 22.11.1990 pidettyyn kokoukseen, jonka pöytäkirjassa (väitetiedoksiannon liite 19) on hintojen nostoja koskeva luettelo, jonka yhteydessä sarakkeissa ”Tanska” ja ”Vienti” mainitaan kunkin tanskalaisen valmistajan osalta yksi tai kaksi prosenttilukua sekä päivämäärä. Komission tästä asiakirjasta tekemä päätelmä, jonka mukaan kokouksen osallistujat ovat sopineet vientihintojen nostamisen koordinoimisesta, saa tukea Tarcon ilmoituksesta, jonka mukaan kokouksen osallistujat olivat sopineet perushintojensa yhdenmukaistetuista nostoista sekä kotimaan markkinoilla että vientimarkkinoilla (26.4.1996 päivätty Tarcon vastaus 13.3.1996 päivättyyn tietopyyntöön; jäljempänä Tarcon vastaus).
- 43 Kantaja ei voi kumota komission päätelmiä väittämällä, ettei vientihintojen nostamisesta olisi ollut ”sovittu” kyseisessä kokouksessa. Komissio on vain tyytynyt toteamaan, että tanskalaiset tuottajat olivat ”koordinoineet” vientihintojensa nostamista, mikä tarkoittaa sitä, että kokouksen osallistujat olivat sopineet ainakin tavasta, jolla suunnitellut hintojen nostot toteutettaisiin; komissio ei ole esittänyt, että osallistujat olisivat kyseisessä kokouksessa sopineet myös hintojen nostamista koskevasta periaatteesta tai sitä koskevista täsmällisistä prosenttiosuuksista. Joka tapauksessa 22.11.1990 pidetyn kokouksen pöytäkirjasta käy ilmi, että osallistujat ovat ilmoittaneet päivämäärät, joina ne aikoivat nostaa hintojaan, sekä tapauksen mukaan siitä, nostettiin kotoa hintoja asteittain. Komissio on näin ollen perustellusti todennut, että kyse oli yhdenmukaistetusta hintojen nostamisesta.
- 44 Kantajan väite, jonka mukaan se oli julkaissut luettelon korotetuista hinnoista jo ennen 22.11.1990 pidettyä komitean kokousta, ei pidä paikkaansa. Toisaalta kantaja ei ole täsmentänyt, miltä osin 12.11.1990 tanskan kielellä julkaistu hintaluettelo koski myös vientihintoja, ottaen huomioon, että 22.11.1990 pidetyssä kokouksessa oli katsottu olevan tarpeen käsitellä vientihintoja erillään Tanskan markkinoilla sovellettavista hinnoista. Toisaalta taas kyseisen luettelon voimaantulopäivämäärä (12.11.1990) vastaa päivämäärää, joka on mainittu 22.11.1990 pidetyn kokouksen pöytäkirjassa kantajan Tanskan markkinoilla

soveltamien hintojen nostamisen yhteydessä, ja kaikki sarakkeessa ”Vienti” ilmoitetut hintojen nostot piti toteuttaa myöhempänä ajankohtana (joka oli Dansk Rørindustrin osalta 1.12.1990 sekä Tarcon ja kantajan osalta 1.1.1991). Kantaja ei voi näin ollen väittää, että se oli nostanut vientihintoja olematta tietoinen muiden valmistajien aikomuksista toimia samansuuntaisesti.

45 Tältä osin on myös huomattava, että päinvastoin kuin kantaja väittää, Tarcon vastauksen luotettavuutta ei mitenkään vähennä se seikka, että sen allekirjoittanut henkilö ei ollut läsnä 22.12.1990 pidetyssä kokouksessa eikä kuulunut tapahtumahetkellä Tarcon henkilökuntaan. Koska vastaus on annettu yrityksen nimissä, sen luotettavuus on suurempi kuin mikä voisi olla yrityksen henkilökuntaan kuuluvan antamalla vastauksella, täysin riippumatta siitä, millaisia kokemuksia tai mielipiteitä tällaisella henkilöllä on. Tarcon edustajat ovat sitä paitsi vastauksessaan nimenomaisesti maininneet, että kyse on yrityksen sisäisen tarkastuksen tuloksesta.

46 Toiseksi on huomattava, että kantaja myöntää osallistuneensa sekä sopimukseen bruttohintojen nostamisesta Saksassa 1.1.1992 alkaen että yhteisyösopimukseen lokakuussa 1991 Torinoä koskevan hankkeen osalta.

47 Tältä osin on todettava, että väite, jonka mukaan kyseiset sopimukset eivät olisi vaikuttaneet markkinoihin, ei ole merkityksellinen. Ei myöskään voida hyväksyä väitettä, jonka mukaan bruttohintojen nostamista koskevan sopimuksen tekemisen jälkeen markkinoilla olisi ollut selvää kilpailua, mikä taas olisi saanut aikaan hintojen laskua. Sopimuksen konkreettisia seurauksia ei tarvitse ottaa huomioon perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohtaa sovellettaessa, jos ilmenee, että sopimuksen tarkoituksena on rajoittaa, estää tai vääristää kilpailua

(yhdistetyt asiat 56/64 ja 58/64, Consten-Grundig v. komissio, tuomio 13.7.1966, Kok. 1966, s. 429 ja 496; Kok. Ep. I, s. 275; asia C-49/92 P, komissio v. Anic Participazioni, tuomio 8.7.1999, Kok. 1999, s. I-4125, 99 kohta; asia C-199/92 P, Hüls v. komissio, Kok. I-4287, 178 kohta ja yhdistetyt asiat T-39/92 ja T-40/92, CB ja Europay v. komissio, tuomio 23.2.1994, Kok. 1994, s. II-49, 87 kohta). Siltä osin kuin on kyse bruttohintojen nostamisesta Saksassa, se seikka, että kokouksiin osallistunut yritys ei noudata sovittuja hintoja, ei kumoa näiden kokousten kilpailuvastaista tarkoitusta eikä kantajan osallistumista yritysten välisiin järjestelyihin, vaan osoittaa korkeintaan, että kantaja ei ole toteuttanut näitä sopimuksia (asia T-148/89, Tréfilunion v. komissio, tuomio 6.4.1995, Kok. 1995, s. II-1063, 79 kohta).

- 48 Päätöksen pätevyyttä ei voida riitauttaa bruttohintojen nostamista Saksassa koskevan sopimuksen osalta sellaisella kantajan esittämällä väitteellä, jonka mukaan kyseinen sopimus ei sisältänyt kaikkia komission päätöksen 44. perustelukappaleen toisessa kappaleessa mainittuja seikkoja. Sopimuksen merkityksellinen sisältö, joista 4.6.1996 päivätyn, 13.3.1996 tehtyyn tietopyyntöön annetun ABB:n vastauksen mukaan (jäljempänä ABB:n vastaus) sovittiin periaatteessa 9. tai 10.10.1991 pidetyssä kokouksessa, on esitetty kantajan laatimissa lyhyissä käsinkirjoitetuissa muistiinpanoissa, jotka koskevat 10.12.1991 pidettyä kokousta (väitetiedoksiannon liite 36) ja niissä on käytetty muun muassa ilmaisuja ”Asiakkaisiin sovellettavien vähimmäishintojen luettelo”, ”Hinta tehtaalla + 7 %”, ”Kuukausittaiset kokoukset” ja ”Luettelo 13.1.92”. Vaikka sopimus tehtiin ainoastaan bruttohintojen nostamisesta, tämä ei aiheuta päätöksen pätemättömyyttä, koska päätöksen 137. perustelukappaleen kolmannessa kohdassa todetaan, että komissio on pitänyt perustamissopimuksen 85 artiklassa tarkoitettuna sopimuksena kyseisenä ajankohtana ainoastaan sopimusta hintojen nostamisesta Saksassa 1.1.1992 alkaen. Lisäksi se seikka, että tällainen sopimus on tehty 10.12.1991 pidetyssä eikä 9. tai 10.10.1991 pidetyssä kokouksessa, ei tee pätemättömäksi komission päätelmää, joka perustuu näiden kokousten peräkkäisyyteen ja jonka mukaan tanskalaista kartellia, johon kantaja oli kyseisellä hetkellä osallistunut, oli jossain vaiheessa syksyllä 1991 täydennetty Saksan markkinoiden bruttohintojen nostamista koskevalla sopimuksella. Ei ole myös-

kään kiistetty sitä, että kyseisestä, joka tapauksessa viimeistään joulukuussa 1991 tehdystä sopimuksesta keskusteltiin jo 9. tai 10.10.1991 pidetyssä kokouksessa.

49 Kolmanneksi komissio on asianmukaisella tavalla osoittanut kantajan osallistuneen vuoden 1993 lopulla sopimukseen, joka koski Saksan markkinoiden jakamista.

50 Tältä osin on syytä huomata ABB:n myöntäneen, että kunkin valmistajan vuoden 1992 tulojen selvittämiseksi tehdyn tilintarkastuksen seurauksena valmistajat pääsivät 18.8.1993 sopimukseen ensinnäkin Saksan markkinoiden jakamisesta vuonna 1992 saatujen osuuksien perusteella, toiseksi uuden yhdenmukaistetun hinnaston laatimisesta ja kolmanneksi myöhemmästä sanktiojärjestelmän luomisesta (ABB:n vastaus). ABB:n mukaan neuvottelut markkinaosuuksien jakamisesta olivat jatkuneet 8. tai 9.9.1993 pidetyissä kokouksissa ensin Kööpenhaminassa ja tämän jälkeen Frankfurtissa (ABB:n vastaus).

51 On todettava, että vuoden 1992 tuloja koskevan tilintarkastuksen osalta ABB:n esitys vastaa niitä päätelmiä, jotka on tehtävä ABB IC Møllerin 19.8.1993 päivätyistä selvityksestä (väitetiedoksiannon liite 53), johon sisältyy taulukko, jossa tanskalaisten valmistajien sekä Pan-Isovitin ja Henss/Isopulsin osalta ilmoitetaan liikevaihto ja markkinaosuus vuonna 1992 sekä markkinaosuutta kuvaava luku otsakkeen "Tavoite 1994" alla. ABB:n vastauksen mukaan asianomaisten yritysten liikevaihtoa ja markkinaosuuksia koskevat tiedot oli toimittanut sveitsiläinen tilintarkastustoimisto (ABB:n vastaus 4.6.1996). Kantaja on väitetiedoksiantoa koskevien huomautustensa sivulla 36 myöntänyt, että sveitsiläinen tilintarkastustoimisto oli tehnyt myyntejä koskevan tarkastuksen. Siltä osin kuin on kyse tämän tilintarkastuksen tavoitteesta, ABB:n antaman selvityksen uskottavuutta ei voida kyseenalaistaa kantajan väitteellä, jonka mukaan kantaja oli pyytänyt tilintarkastustoimistoa tarkastamaan ainoastaan Saksassa toimivan jälleenmyyjänsä myyntitoiminnan saadakseen luotettavaa tietoa Saksan markkinoiden suuruudesta kokonaisuudessaan. On vaikea kuvitella, että yritys on yhteistyössä tilintarkastustoimiston kanssa ja toimittaa tälle myyntilukujaan

päämääränään ainoastaan se, että se kykenee myöhemmin määrittämään oman markkinaosuutensa suhteessa markkinoihin kokonaisuudessaan, kun toiset yritykset, jotka ovat hyväksyneet samanlaisen tilintarkastuksen tekemisen, toivovat saavansa kaikki markkinaosuuksiaan koskevat tiedot.

- 52 Siltä osin kuin on kyse markkinaosuuksia koskevan periaatepäätöksen tekemisestä, ABB:n vastauksessa olevaa väittämää, jonka mukaan yritykset olivat elokuussa 1993 sopineet Saksan markkinoiden jakamisesta, vaikka kunkin osallistujan tarkoista markkinaosuuksista vielä keskusteltiin peräkkäisissä kokouksissa, tukevat edellä mainitut ABB IC Møllerin selvityksessä esitetyt tiedot markkinaosuuksista vuonna 1994 ja Pan-Isovitilta peräisin oleva, 18.8.1993 päivätty selvitys (väitetiedoksiannon liite 52) sekä ABB:n vastaus; tarkasteltaessa näitä asiakirjoja yhdessä voidaan todeta, että Saksan markkinaosuuksien jakamisesta neuvoteltiin vuoden 1993 elo- ja syyskuussa.
- 53 Tällaisen keskustelun olemassaolon osoittaa todeksi edellä mainittu 18.8.1993 päivätty Pan-Isovitin selvitys, jonka tämä on laatinut emoyhtiölleen ja joka koskee kantajan luona tehtyä vierailua 3.8.1993; kyseisestä selvityksestä käy ilmi, että Pan-Isovitille oli ilmoitettu siitä, että kantaja oli ”periaatteessa kiinnostunut hintasopimuksista mutta ainoastaan, jos [sen] markkinaosuus — — [oli] riittävä”, sekä siitä, että kantaja pyrki ”yhdessä ABB:n kanssa saamaan Tarcon kontrolliinsa Tanskassa ja Saksassa”.
- 54 Toisaalta ABB:n ehdotuksessa vahvistetaan, että markkinaosuuksien jakamisen osalta syyskuussa 1993 tarvitsi enää neuvotella yksittäisten kiintiöiden suuruuksista. Tältä osin on huomattava, että kantaja oli väitetiedoksiantoa koskevien huomautustensa mukaan saanut syyskuussa 1993 Saksan markkinoiden jakamista koskevan ABB:n ehdotuksen, joka perustui tuloja koskevaan tilintarkastukseen, myönnettyjen kiintiöiden ylittämistä maksettaviin maksuihin ja yhteiseen hinnastoon ja jota myös Pan-Isovit ja Henss/Isoplus kannattivat. Markkinaosuuksien osalta on syytä huomata, että kyseisessä ehdotuksessa mainitut prosenttiosuudet vastaavat edellä mainitussa ABB IC Møllerin selvityksessä

esitettyjä lukuja (Pan-Isovit 26; ABB Isolrhor 25; kantaja 12; Dansk Rørindustrie / Starpipe 4) muiden kuin Tarcon ja Henss/Isoplusin osalta, joita koskeviksi luvuiksi oli esitetty jälkimmäisessä asiakirjassa 17 ja 16, kun taas ABB:n ehdotuksessa mainitaan prosenttiosuudet 17,7 ja 15,3. Siltä osin kuin on kyse Tarcon osuuden kasvattamisesta, on huomattava ABB:n ilmoittaneen vastauksessaan, että vuoden 1994 luvut, jotka ovat ABB IC Møllerin selvityksessä, ”kuvastavat sopimusta, joka tehtiin 18.8.[1993] pidetyssä kokouksessa ja jonka mukaan kyseiset markkinaosuudet säilytettäisiin vuonna 1994 pienin muutoksin kokouksessa käytyjen keskustelujen nojalla” ja että 8. tai 9.9.1993 pidetyssä kokouksessa ”tavoitteena vaikutti olevan markkinaosuuksien jakamista koskevien neuvottelujen jatkaminen [sveitsiläisen tilintarkastustoimiston laatiman] selvityksen pohjalta: Tarco ilmeisesti vaati itselleen 18 prosentin osuutta Saksan markkinoista”. Kun otetaan huomioon ABB:n ilmoitukset sekä ABB:n, Pan-Isovitin ja Henss/Isoplusin syyskuussa 1993 tekemä esitys Tarcon markkinaosuuden kasvattamiseksi samansuuntaisesti kuin elokuussa 1993 laaditussa ABB IC Møllerin selvityksessä mainittu osuus, on aiheellista todeta, että vuoden 1993 elo- ja syyskuussa pidettyjen kokousten päätyttyä oli sovittu Saksan markkinoiden jakamisesta, vaikka kiintiöitä koskeva keskustelu jatkui edelleen.

55 Ei voida pitää pätevänä kantajan väitettä, jonka mukaan se ei hyväksynyt järjestelmää ABB:n ehdotuksessa esitetyin ehdoin. Ei olisi ollut mahdollista pitää perättäisiä kokouksia, joissa yritykset olisivat keskustelleet markkinaosuuksien jakamisesta, ellei kyseisenä ajankohtana olisi kokouksen osallistujien välillä ollut yhteistä tahtoa rajoittaa myyntiä Saksan markkinoilla jakamalla markkinaosuuksia kullekin toimijalle.

56 Vakiintuneessa oikeuskäytännössä todetaan, että jotta voitaisiin katsoa kyseessä olevan perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohdassa tarkoitettu sopimus, on riittävää, että asianomaiset yritykset ovat ilmaisseet yhteisen tahtonsa toimia markkinoilla tietyllä tavalla (ks. mm. asia 41/69, ACF Chemiefarma v. komissio, yhteisöjen tuomioistuimen tuomio 15.7.1970, Kok. 1970, s. 661, 112 kohta; Kok. Ep. I, s. 455; yhdistetyt asiat 209/78—215/78 ja 218/78 Van Landewyck ym. v. komissio, yhteisöjen tuomioistuimen tuomio 29.10.1980, Kok. 1980, s. 3125, 86 kohta; Kok. Ep. V, s. 355; em. asia komissio v. Anic Partecipazioni,

tuomion 130 kohta, ja asia T-1/89, Rhône-Poulenc v. komissio, tuomio 24.10.1991, Kok. 1991, s. II-867, 120 kohta).

- 57 Komissio on näin ollen aivan oikein päätellyt markkinaosuuksien jakamista koskevien kokousten jatkumisesta elokuussa ja syyskuussa 1993, että kokousten osallistujat olivat sopineet ainakin periaatteesta jakaa Saksan markkinat.
- 58 On totta, ettei komissio ole näyttänyt toteen tällaisen periaatteellisen sopimuksen olemassaoloa, siltä osin kuin on kyse järjestelmästä, jonka mukaan on suoritettava maksuja myönnettyjen kiintiöiden ylittämisen vuoksi ja siltä osin kuin on kyse yhteisestä hinnastosta. Tämä ei kuitenkaan kyseenalaista päätöksessä esitettyjen toteamusten pätevyyttä, sillä päätöksen 137. perustelukappaleen kolmannen kohdan mukaan komissio on pitänyt perustamissopimuksen 85 artiklassa tarkoitettuna sopimuksena elokuussa 1993 ainoastaan markkinaosuuksiin perustuvaa kiintiöjärjestelmää koskevaa sopimusta.
- 59 Siltä osin kuin on kyse kantajan osallistumisesta periaatepäätökseen Saksan markkinoiden jakamisesta, on huomattava, että kantajalla ei ilmoituksensa mukaan ole minkäänlaista muistikuvaa 30.6.1993 ja 18. tai 19.8.1993 pidetyistä kokouksista, mutta sen läsnäolo on vahvistettu ABB:n vastauksessa ja se on itse myöntänyt olleensa paikalla 8. tai 9.9.1993 pidetyssä kokouksessa.
- 60 Tältä osin on huomattava, että vaikka kantaja ei olisi ollut läsnä 30.6. ja 18. tai 19.8.1993 pidetyissä kokouksissa, asiakirja-aineiston perusteella se kuitenkin osallistui neuvotteluihin, joita nämä kokoukset koskivat. Toisaalta on todettava, että kantaja oli myöntymällä kesällä 1993 sellaisen tilintarkastuksen suorittamiseen, joka kohdistettiin kantajan myyntitoimintaan Saksan markkinoilla, noudattanut asiasta 30.6.1993 pidetyssä kokouksessa tehtyä päätöstä. Kantaja

on sitä paitsi myöntänyt, että Saksan markkinoiden jakaminen oli ollut keskustelujen kohteena ABB:n kanssa pidetyssä kokouksessa kesäkuussa 1993 ja että se oli keskustelun yhteydessä ilmoittanut, ettei se hyväksyisi kyseisten markkinoiden jakamista saksalaisten ja tanskalaisten yritysten välillä, jos suhde olisi heikompi kuin 60/40 kyseisten markkinoiden osalta (väitetiedoksiantoa koskevat huomautukset). ABB oli samanaikaisesti suunnitellut juuri tämänkaltaista suhdetta 2.7.1993 päivätyn selvityksen mukaan, jossa valmisteltiin kantajan kanssa pidettävää kokousta (väitetiedoksiannon liite 48) ja jossa ABB ilmoittaa, että kantaja todella halusi tätä suuremman markkinaosuuden. Jälkimmäisestä asiakirjasta sekä 18.8.1993 päivätystä Pan-Isovitin selvityksestä käy ilmi, että vaikka Saksan markkinoiden jakamisesta ei ollut vielä sovittu ennen 18. tai 19.8.1993 pidettyä kokousta, kantaja oli yksi niistä yrityksistä, jotka pyrkivät tekemään tällaisen sopimuksen.

- 61 Kantaja ei näin ollen voi vapautua vastuustaan Saksan markkinoiden jakamista koskevan periaatepäätöksen osalta väittämällä ilmoittaneensa 8. tai 9.9.1993 pidetyssä kokouksessa, ettei se halunnut tehdä minkäänlaista Saksaa koskevaa sopimusta ja että se kieltäytyi hyväksymästä ABB:n 29.9.1993 pidetyssä kokouksessa ABB:n esityksen.
- 62 Tältä osalta on huomattava, että kantajan esittämä näkökanta 8. tai 9.9. sekä 29.9.1993 pidetyissä kokouksissa ei merkinnyt julkista ilmoitusta siitä, että se aikoi jättäytyä elo- ja syyskuussa 1993 pidetyissä kokouksissa keskustellun Saksan markkinoiden jakamista koskevan periaatepäätöksen ulkopuolelle. On totta, että Saksan markkinoiden jakamista koskevaa sopimusta ei lopulta koskaan tehty kirjallisesti ja se raukesi myöhemmin täysin, mikä johtui kantajan toiminnasta, kuten ABB:n vastauksessa myönnetään. Koska kuitenkin tietyinä hetkenä oli yhteisymmärrys Saksan markkinoiden jakamista koskevasta periaatteesta, on katsottava, ettei kantaja ole näyttänyt riittävällä tavalla toteen, että se olisi kyseisellä hetkellä antanut muiden osallistujien selvästi ymmärtää, ettei se aikoi noudattaa markkinoiden jakamista koskevaa periaatetta. Edellä 52—54 kohdassa mainituista asiakirjoista käy ilmi, että muut osallistujat kuten Pan-

Isovit ja ABB eivät elo- ja syyskuussa olleet tulkinneet kantajan näkökantaa siten, että tämä olisi aikonut poiketa markkinoiden jakamista koskevasta periaatteesta.

- 63 Osallistuessaan elo- ja syyskuussa 1993 pidettyihin neuvotteluihin ja ollessaan läsnä erityisesti 8. tai 9.9.1993 pidetyssä kokouksessa esittämättä siellä julkisesti eriävää mielipidettään kantaja oli antanut muiden osallistujien ymmärtää, että se hyväksyi kokouksen tulokset ja aikoi noudattaa niitä, mistä syystä voidaan katsoa näytetyn, että kantaja oli osallistunut kyseisessä kokouksessa laadittuun sopimukseen (ks. edellä 39 kohdassa mainittu oikeuskäytäntö).
- 64 Komissio ei arvostele kantajaa sen vuoksi, että tämä olisi allekirjoittanut perustamissopimuksen 85 artiklassa tarkoitetun sopimuksen korvausmaksujärjestelmästä ja yhteisestä hinnastosta, eikä väitä, että Saksan markkinoiden jakamista koskeva sopimus olisi käytännössä pantu täytäntöön, joten kantajan on turha vedota siihen, että se oli vastustanut kirjallisen sopimuksen hyväksymistä korvauksista ja yhteisestä hinnastosta, taikka siihen, että markkinoiden jakamista koskevaa sopimusta ei ollut pantu täytäntöön.
- 65 Edellä esitetyn perusteella komissio on marraskuusta 1990 syyskuuhun 1993 kestäneen ajanjakson osalta näyttänyt oikeudellisesti riittävällä tavalla toteen, että kantaja oli osallistunut sopimuksiin hintojen nostamisesta Tanskan ulkopuolella vuonna 1990, hintojen nostamisesta Saksassa 1.1.1992 alkaen, Italiassa olleiden hankkeiden osalta hintojen määrittämisestä ja näiden hankkeiden jakamisesta sekä markkinaosuuksien mukaisesta kiintiöjärjestelmästä elokuussa 1993.
- 66 On näin ollen hylättävä kantajan väitteet, siltä osin kuin niissä on kyse tämän osallistumisesta kilpailua rajoittavaan toimintaan Tanskan markkinoiden ulkopuolella vuosina 1990—1993.

2. Kartelliin osallistumisen keskeytyminen vuonna 1993 ja kartelliin osallistuminen vuodesta 1994 alkaen

— Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 67 Kantaja väittää jättäneensä kartellin huhtikuussa 1993. Komissio väittää kantajan mukaan virheellisesti, että ”hintojen lasku Tanskassa johtui kartellin sisäisestä valtapelistä eikä kartellin hylkäämisestä”. Kantajan vetäytyminen kartellista ilmenee useista ABB:n sisäisistä muistioista, joissa kuvataan kantajan toimintaa ”sopimuksen vastaiseksi” ja ”aggressiiviseksi” sekä todetaan Tanskan markkinajakauman muuttuneen huomattavasti siitä syystä, että kantaja oli vaatinut myönnettyä suurempaa markkinaosuutta.
- 68 Siltä osin kuin on kyse Saksasta ennen vuotta 1994 ja Tanskasta vuoden 1993 huhtikuusta vuoteen 1994, kartellin huomattavia toimintavaikeuksia ei tulisi väheksyä, sillä ne saivat kantajan vetäytymään kartellista vuonna 1993. Ajanjaksona 1993—1994 komissio ei ollut todennut minkäänlaista yhdenmukaista markkinakäyttäytymistä vaan markkinoilla oli pikemminkin vallinnut hintasota.
- 69 Kantaja ei kiistä osallistumistaan satunnaisiin kokouksiin vuosina 1993 ja 1994. Se oli osallistunut ABB:n kanssa pidettyyn kokoukseen 5. ja 6.7.1993 ja tämän kokouksen aikana se oli hylännyt ABB:n ehdotukset kartelliin palaamisesta. Osallistuminen näihin kokouksiin ei kuitenkaan kantajan mukaan ollut riittävä näyttö siitä, että riidanalaisena ajanjaksona olisi ollut keskeytymätöntä yhdenmukaista markkinakäyttäytymistä. Siltä osin kuin on kyse pelkästään Saksan markkinoista, joidenkin asianomaisten yritysten osallistuminen satunnaisiin kokouksiin ei ollut merkityksellistä, koska kaikki nämä yritykset ja etenkin kantaja olivat itsenäisesti määrittäneet kantansa kyseisiin markkinoihin.

Yhdenmukaistetun toiminnan olemassaoloa ei kantajan mukaan voida todeta vain sillä perusteella, että yritysten välillä oli ollut yhteydenpitoa, jos sen perusteella ei kuitenkaan ollut päästy sopimukseen markkinoiden jakamisesta. Kyseisten markkinoiden tilanne vuotta 1995 edeltävinä vuosina osoittaa kantajan mukaan selvästi, että yhdenmukaista markkinakäyttäytymistä ei ollut.

- 70 Euroopan laajuisen kartellin osalta kantaja myöntää osallistuneensa 3.5.1994 pidettyyn kokoukseen, jossa keskusteltiin hinnoista Saksan markkinoilla, mutta se kiistää soveltaneensa minkäänlaista hinnastoa kyseisenä ajankohtana. Kantaja ei muista osallistuneensa Kööpenhaminassa 18.8.1994 pidettyyn kokoukseen ja on omien sanojensa mukaan osallistunut monenvälisiin kokouksiin ensi kertaa vasta 30.9.1994. Päätöksessä viitataan kantajan mukaan kuitenkin virheellisesti yhteiseen sopimukseen Euroopan markkinoiden jakamisesta syksystä 1994 alkaen. Lopulliseen sopimukseen markkinoiden jakamisesta päästiin nimittäin vasta 20.3.1995, ja vasta näihin aikoihin oli pyritty tällaisen sopimuksen täytäntöönpanoon. Saksan markkinoiden osalta ensimmäisessä yhteysryhmän tapaamisessa 7.10.1994 ei saatu aikaan minkäänlaista sopimusta. Ensimmäinen kokous, jonka aikana oli osoitettu yksittäisiä hankkeita osallistujille, oli pidetty tammikuussa 1995. Virallinen, Tanskan markkinoiden jakamista koskeva sopimus taas ei ollut tullut voimaan vielä maaliskuussa 1995.
- 71 Vastaajan mukaan kantaja ei ollut vetäytynyt kartellista huhtikuussa 1993. Se oli osallistunut säännöllisesti pidettyihin kokouksiin koko sen ajan, kun kilpailusääntöjä oli rikottu. Itse asiassa kantaja oli uhkailuillaan pyrkinyt siihen, että ABB hyväksyisi sille aiempaa suuremman kiintiön. Kantaja oli lisäksi osallistunut elo- ja syyskuussa 1993 pidettyihin kokouksiin, ja se oli syksyllä 1993 tai vuoden 1994 alussa suostunut ABB:n pyynnöstä osallistumaan Powerpipesta palkatun henkilön palkkauskustannuksiin.
- 72 Kantaja pyrkii vastaajan mukaan turhaan osoittamaan, että kartellin toiminta olisi keskeytetty vuosina 1993—1994, koska komissio on jo päätöksessä myöntänyt, että vaikka kartellin osallistujien kahdenväliset yhteydenotot olivat jatkuneet, erilaiset järjestelyt olivat keskeytyneet vuoden 1993 lopun ja vuoden 1994 alun välillä.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 73 Kantajan esittämiä väitteitä on tulkittava siten, että vetäytyttyään omien sanojensa mukaan kartellista huhtikuussa 1993 kantaja oli osallistunut perustamis-sopimuksen 85 artiklassa tarkoitettuun sopimukseen tai yhdenmukaistettuun toimintaan vasta vuoden 1995 maaliskuusta eli Euroopan markkinoiden jakamista koskevan lopullisen sopimuksen hyväksymisestä alkaen.
- 74 Aluksi on huomattava, että päinvastoin kuin kantaja väittää, siitä seikasta, että Tanskan kartelli oli muuttanut muotoaan vuoden 1993 huhtikuun tienoilla, ei voida päätellä, että kantaja olisi tällöin keskeyttänyt osallistumisensa kilpailua rajoittavan toiminnan kaukolämmitysputkien alalla.
- 75 Riittää kun todetaan, että vaikka Tanskassa vallinneet markkinahinnat olivat vuoden 1993 maalis-huhtikuusta alkaneet laskea eikä sopimuksia hankkeiden jakamisesta ollut enää noudatettu, tanskalaiset valmistajat sekä Pan-Isovit ja Henss/Isoplus olivat jatkaneet neuvotteluja Saksan markkinoiden jakamisesta Kööpenhaminassa 30.6.1993, Zürichissä 18. tai 19.8.1993 sekä Kööpenhaminassa ja Frankfurtissa 8. tai 9.9.1993 pitämässään kokouksissa ja näiden kokousten perusteella tehtiin elokuussa 1993 periaatesopimus, jota muokattiin edelleen syyskuussa 1993 pidetyissä kokouksissa. Kuten edellä 59—63 kohdassa todetaan, komissio on esittänyt riittävästi oikeudellista näyttöä siitä, että kantaja osallistui neuvotteluihin ja etenkin 8. tai 9.9.1993 pidettyyn kokoukseen.
- 76 Komissio on siis perustellusti todennut päätöksensä 37. perustelukappaleessa, että hintojen lasku Tanskassa johtui tuolloin kartellin sisäisestä valtapelistä eikä kartellitoiminnan keskeyttämisestä.

- 77 Siltä osin kuin on kyse Saksan markkinoiden jakamista koskevan sopimuksen muuttamisen jälkeisestä ajanjaksosta syys-lokakuussa 1993, on täsmennettävä, että komissio on itsekin päätöksessään myöntänyt, että tietyn ajanjakson aikana markkinoilla ei ollut merkittävää kilpailua rajoittavaa toimintaa eikä tällaista toimintaa ainakaan ole voitu osoittaa.
- 78 Komissio on nimittäin päätöksensä 52. perustelukappaleessa todennut, että hintataso laski tuolloin suurimmilla kansallisilla markkinoilla 20 prosenttia muutamassa kuukaudessa. Komission mukaan valmistajat jatkoivat kuitenkin tapaamisten järjestämistä, vaikka monenväliset kokoukset korvattiinkin hetkellesesti kahden- tai kolmenvälisillä yhteydenotoilla. Komission mukaan on hyvin todennäköistä, että näihin yhteyksiin sisältyi ABB:n yrityksiä saada aikaan ”uusjako”, jotta ”järjestys” palautuisi markkinoille (päätöksen 52. perustelukappaleen viides kohta). Päätöksen mukaan kantaja piti ABB:n kanssa kokouksia 28.1., 23.2. ja 11.3.1994 sekä Tarcon kanssa 8.1. ja 19.3.1994 (päätöksen 52. perustelukappaleen kuudes ja seitsemäs kohta). Näistä kokouksista ei kuitenkaan ole muita yksityiskohtaisia tietoja kuin se, että kantaja väitti Tarcon menestyksettä vaatineen kantajalta korvausta edellytyksenä ”rauhanneuvotteluille” (päätöksen 52. perustelukappaleen seitsemäs kohta).
- 79 Komissio on myös todennut päätöksensä 53. perustelukappaleessa, että kuuden valmistajan keskinäiset kokoukset aloitettiin uudelleen 7.3., 15.4. ja 3.5. 1994. Maaliskuun ja huhtikuun kokouksissa keskusteltiin hinnankorotuksista, mutta niissä ei ilmeisesti saatu aikaan päätöksiä. Kuitenkin 3.5.1994 pidetyn kokouksen jälkeen, johon osallistuivat kantajan lisäksi ABB, Henss ja Pan-Isovit, laadittiin hinnasto, jota oli tarkoitus käyttää kaikkien Saksan markkinoille suuntautuvien toimitusten perustana (päätöksen 54. perustelukappaleen ensimmäinen kohta). Komission mukaan on todennäköistä, että kuuden suurimman yrityksen ja Bruggin 18.8.1994 pitämässä kokouksessa sovittiin uuden yhteisen hinnaston valmistelusta ja alennusten rajoittamisesta sovittuun tasoon (päätöksen 56. perustelukappaleen kolmas kohta).

- 80 Komissio on myöntänyt, että vuoden 1993 syys-lokakuun jälkeen alkaneen ajanjakson osalta ei ole todisteita perustamissopimuksen 85 artiklassa tarkoitettusta sopimuksesta tai yhdenmukaistetusta toiminnasta ennen Saksan markkinoiden hinnankorotuksia koskevia neuvotteluja, vaikka yritykset ovatkin jatkaneet keskinäistä yhteydenpitoaan. Saksan markkinoiden hinnankorotuksia koskevien neuvottelujen osalta päätöksessä myönnetään, että sopimukseen päästiin vasta 3.5.1994 pidetyn kokouksen seurauksena.
- 81 Komissio on lisäksi katsonut päätöksen oikeudellista arviointia koskevassa osassa, että kartellijärjestelyt olivat välillä "pysähdyksissä". Arvioidessaan rikkomisen laatua komissio on myöntänyt, että vaikka tanskalaisen ja yleiseurooppalaisen kartellin välillä oli jatkuvuutta siten, että kyse oli jatkuvasta ja yhtenäisestä rikkomisesta, järjestelyt olivat vähän aikaa pysähdyksissä (päättöksen 145. perustelukappaleen kolmas kohta). Komissio on lisäksi maininnut päätöksen 141. perustelukappaleen kolmannessa kohdassa syyskuusta 1993 maaliskuuhun 1994 kestäneen ajanjakson osalta, että "kaikkia keskeytyksiä voidaan pitää tavallisten järjestelyjen ja suhteiden lykkäämisinä; valmistajat totesivat pian, että valtataistelun jatkaminen olisi tuhoisaa niille itselleen, ja palasivat kokouspöytäan". Myös rikkomisen kesto arvioidessaan komissio on todennut, että "vuoden 1993 lokakuun ja vuoden 1994 maaliskuun välisten kuuden kuukauden ajan järjestelyjen voidaan katsoa olleen keskeytyneinä, vaikka (ABB:n mukaan) kahden- ja kolmenvälisiä kokouksia pidettiin edelleen" ja että "vuoden 1994 toukokuuhun mennessä salainen yhteistyö oli aloitettu uudelleen Saksassa toteuttamalla Eurooppaa koskeva hinnasto" (päättöksen 152. perustelukappaleen ensimmäinen kohta).
- 82 Kantaja ei näin ollen voi väittää komission syyttäneen sitä päätöksessään osallistumisesta kilpailua rajoittavaan toimintaan ajanjaksona, joka alkoi sen jälkeen, kun kantaja oli kieltäytynyt allekirjoittamasta sopimusta Saksan markkinoiden jakamisesta, eli syys-lokakuusta 1993 aina maaliskuuhun 1994.

- 83 Kartellin uudelleen aloittamisen osalta on aiheellista huomata, että komissio on todennut perustellusti kantajan osallistuneen sopimukseen Saksan markkinoilla noudatettavasta hinnastosta 3.5.1994 pidetyn kokouksen seurauksena ja tämän jälkeen vuoden 1994 syksystä sopimukseen Euroopan markkinoilla noudatettavasta kiintiöjärjestelmästä.
- 84 Saksan markkinoilla noudatettavan hinnaston osalta on huomattava, että ABB:n vastauksen mukaan olemassa oli hinnasto, jota oli Hannoverissa 3.5.1994 pidetyn kokouksen seurauksena ollut tarkoitus noudattaa kaikkiin toimituksiin saksalaisille hankkijoille. Tämän tiedon paikkansapitävyys saa vahvistusta 10.6.1994 päiväystä kirjeestä, jossa kartellin koordinoija kutsui johtaja Henssin sekä kantajan, ABB:n Dansk Rørindustrin, Pan-Isovitin ja Tarcon johtajat 18.8.1994 pidettävään kokoukseen (väitetedoksiannon liite 56) ja jossa todetaan seuraavaa:

”Saksan markkinatilannetta käsittelevä kokous järjestetään

torstaina 18.8.1994 klo 11 — —

Koska 9.5.1994 päivätty luettelo on epätäydellinen tiettyjen kohtien osalta ja koska tästä syystä tarjousten vertailemisesta on aiheutunut erimielisyyksiä ja huomattavia tulkintaeroja, puuttuvat kohdat on täytetty liitteenä olevaan luetteloon.”

- 85 Kirjeestä käy ilmi, että olemassa oli hinnasto, jota oli pitänyt noudattaa tarjouksia tehtäessä ja jonka noudattaminen oli jo aloitettu, vaikka tähän olikin liittynyt ongelmia. Tarco vahvistaa tällaisen luettelon olemassaolon 13.3.1996 päivättyyn tietojensaantipyyntöön antamassaan toisessa, 31.5.1996 päivättyssä vastauksessa, jossa mainitaan kartellin koordinoijan johtajille ”todennäköisesti toukokuussa 1994” toimittama hinnasto. ABB:n vastauksen mukaan Saksan hintatason ”parantamista” koskevista toimenpiteistä keskusteltiin tämän jälkeen Kööpenhaminassa 18.8.1994 pidetyssä kokouksessa.
- 86 Siltä osin kuin on kyse kantajan osallistumisesta yhteishinnastosta tehtyyn sopimukseen, on huomattava tämän myöntäneen läsnäolonsa 3.5.1994 pidetyssä kokouksessa, jonka aikana keskusteltiin Saksan markkinoiden hintaolosuhteista, sekä sen, että sille myös todella lähetettiin hinnasto. On pidettävä toteen näytettynä myös sitä seikkaa, että kantaja osallistui 18.8.1994 pidettyyn kokoukseen, vaikka kantaja on ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa väittänyt, että sen myyntipäällikön tarkoituksena oli ollut osallistua kokoukseen mutta että myyntipäällikkö ei kuitenkaan ollut siihen lopulta osallistunut. On todettava, että kantajan edustajan läsnäolo kyseisessä kokouksessa on vahvistettu sekä sellaisten taulukoiden avulla, jotka kantaja on laatinut myyntipäällikkönsä työmatkoista ja joka on esitetty 13.3.1996 tehtyyn tietopyyntöön annetun, 25.4.1996 päivätyn vastauksen liitteenä, että ABB:n ja Bruggin vastauksissa (tietopyyntöön 9.8.1996 annetun Bruggin vastauksen liitteessä 2 oleva taulukko). Komissio on aivan oikein päätellyt kantajan osallistuneen hinnastoa koskeneeseen sopimukseen, sillä perusteella, että se oli osallistunut 3.5. ja 18.8.1994 pidettyihin kokouksiin, kun otetaan huomioon kantajalle osoitettu, 18.8.1994 päivätty kutsukirje kokoukseen sekä se seikka, että kutsukirjeessä mainitaan siitä, että kantajalle oli jo lähetetty hinnasto.
- 87 Tältä osin on syytä muistaa, että kantaja ei voi vedota siihen, ettei se ole koskaan soveltanut tällaista sopimusta, koska pelkästään se seikka, että yritys, joka on osallistunut muiden yritysten kanssa kokouksiin, joissa on tehty hintoja koskevia päätöksiä, ei ole noudattanut sovittuja hintoja, ei kumoa näiden kokousten kil-

pailunvastaista tarkoitusta eikä kyseisen yrityksen osallistumista yritysten väliin järjestelyihin, vaan osoittaa korkeintaan, että yritys ei ole toteuttanut näitä sopimuksia (ks. edellä 47 kohdassa mainittu oikeuskäytäntö).

- 88 Euroopan markkinoiden jakamista koskevan sopimuksen osalta on aiheellista täsmentää kantajan myöntäneen, että 30.9.1994 pidetyssä sekä myöhemmin 12.10. ja 16.11.1994 pidetyissä kokouksissa keskusteltiin Euroopan markkinoiden jakamisesta, vaikka sopimukseen kantajan mukaan päästiinkin vasta maaliskuussa 1995.
- 89 Tältä osin on huomattava, että komissio on perustellut oikeudellisesti riittävällä tavalla väitteensä, jonka mukaan 30.9.1994 pidetyssä kokouksessa tehtiin periaatesopimus sellaisen yleisen kiintiöjärjestelmän luomisesta Euroopan markkinoille, johon sisällytettäisiin tarkat yksittäisiä kansallisia markkinoita koskevat luvut, jotka sitten siirrettäisiin alemman tason markkinointikokousten toteutettaviksi (päätöksen 59. perustelukappaleen neljäs kohta).
- 90 On todettava ensinnäkin ABB:n myöntäneen vastauksessaan, että Euroopan markkinoiden yleisestä jakamisesta oli jo sovittu vuoden 1994 syyskuussa pidetyssä kokouksessa ja että yksittäisistä markkinaosuuksista sovittiin myöhemmin 16.11.1994 pidetyssä kokouksessa. Vaikka kantaja väittääkin 30.9.1994 pidetyn kokouksen osalta, ettei sopimusta ollut tehty ja että sellaisen tekeminen olisi edellyttänyt Bruggin ja toisen, KWH-nimisen eurooppalaisen valmistajan osallistumista, kantaja on kuitenkin myöntänyt, että kokouksessa oli oltu yhtä mieltä menettelyn jatkamisesta ja sovittu siitä, että kantaja harkitsisi ABB:n ehdotusta, sekä päätetty, että ABB vierailisi lopullisen ratkaisun aikaan saamiseksi kaikissa yrityksissä KWH ja Brugg mukaan lukien ja että markkinaosuudet määriteltäisiin jos ja kun ABB onnistuisi saamaan KWH:n mukaan sopimukseen. On siis katsottava, ettei kantajan väitteellä voida riitauttaa komission päätelmää, jonka tämä on tehnyt ABB:n vastauksen perusteella ja jonka mukaan 30.9.1994 pidetyn

kokouksen osallistujat olivat sopineet Euroopan markkinoiden jakamista koskevasta periaatteesta. Uskoessaan ABB:n tehtäväksi sopimuksen laatimisen kaikkien niiden yritysten kanssa, joita asia koski, kokouksen osallistujat olivat osoittaneet yhteisen halukkuutensa koordinoida markkinakäyttämistään myöntämällä tietyn markkinaosuuden kullekin toimijalle, vaikka yksittäisten markkinaosuuksien vahvistaminen olikin ollut sidoksissa Bruggille ja KWH:lle mahdollisesti myönnettäviin markkinaosuuksiin.

91 Komissio saattoi näin ollen perustellusti väittää, että sopimus Euroopan markkinoiden jakamisesta oli periaatteessa tehty 30.9.1994 pidetyssä kokouksessa, vaikka yksittäisten markkinaosuuksien vahvistamisesta olikin pitänyt sopia vasta myöhemmin. Tältä osin on lisäksi otettava huomioon, että päivämäärää 20.3.1995 ei voida pitää ajankohtana, jolloin Euroopan markkinoiden jakamisesta sovittiin ensi kertaa yhteisesti, kun otetaan huomioon, että ABB:n vastaukseen sekä samansuuntaiseen, Pan-Isovitin sille tehtyyn tietopyyntöön 17.6.1996 antamaan vastaukseen sisältyvien lausumien mukaan tällaisesta sopimuksesta oli sovittu 16.11.1994 pidetyssä kokouksessa.

92 Koska kantajan osallistuminen yleiseen sopimukseen Euroopan markkinoiden jakamisesta on näytetty toteen sillä perusteella, että tämä oli ollut läsnä 30.9., 12.10. ja 16.11.1994 pidetyissä kokouksissa, on pidettävä merkityksettömänä väitettä, jonka mukaan kyseinen sopimus oli pantu yksittäisillä kansallisilla markkinoilla täytäntöön vasta myöhemmin eli sen jälkeen, kun kansalliset yhteysryhmät olivat tehneet asiasta sopimuksia.

93 Edellä esitetystä seuraa, että kantajan väitteet on hylättävä siltä osin kuin niissä pyritään kiistämään päätöksessä esitetty toteamus, joka koskee kantajan kartelliin osallistumisen keskeytymistä vuoden 1993 lopussa ja jatkamista vuoden 1994 alusta.

- 94 On kuitenkin vielä aiheellista tarkastella kantajan väitettä, jolla se pyrkii riitauttamaan myös rikkomisen kestoa ja jatkuvuutta koskevat toteamukset.

3. Kantajan riitauttamat toteamukset rikkomisen kestosta ja jatkuvuudesta

— Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 95 Kantaja huomauttaa, että koska kyse oli kahdesta erillisestä kartellista, se ei ollut osallistunut perustamissopimuksen 85 artiklassa tarkoitettuun rikkomukseen pitkittyneenä ajanjaksona eli ”marras-joulukuusta 1990 ainakin maaliskuuhun 1996” eli yhteensä viiden vuoden ja viiden kuukauden ajan. Sen sijaan kantaja katsoo, että alkuperäisen tanskalaisen kartellin osalta olisi pikemminkin otettava huomioon kaksi vuotta ja kolme kuukautta ja myöhemmän Euroopan laajuisen kartellin osalta kustakin maasta riippuen ajanjakso, joka oli kestänyt neljästä kuukaudesta 16 kuukauteen tai Saksan tapauksessa enintään 18 kuukauteen.
- 96 Siltä osin kuin vastaaja väittää ottaneensa huomioon sen seikan, että ”järjestelyt olivat alkuvaiheessa epätäydellisiä ja niiden rajoittava vaikutus Tanskan markkinoiden ulkopuolella oli vähäinen”, kantaja katsoo, että jos rikkominen olisi määritelty rajoitetummin, tämä olisi vaikuttanut pikemminkin siten, että rikkomisen vakavuutta olisi tullut arvioida lievemmin, eikä niinkään aiheuttanut rikkomisen keston lyhenemistä.
- 97 Vastaaja toteaa, että kartellissa oli selvästi kyse yhdestä yksittäisestä rikkomisesta eikä niinkään ryhmästä erilaisia yksittäisiä järjestelyjä ja että rikkominen oli kestänyt syksyn 1995 sijaan aina kevääseen 1996 saakka ja että toiminta oli loppua kohden muuttunut aikaisempaakin rajummaksi.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 98 Päätöksen 1 artiklan toisen kohdan mukaan kantajan syyksi luettu rikkomisen kesto oli ”noin marras-joulukuusta 1990 ainakin maaliskuu- tai huhtikuuhun 1996”.
- 99 Päätöksen 153. perustelukappaleen neljännessä kohdassa komissio toteaa, että ”näin ollen eri yritysten osallistuminen rikkomukseen kesti seuraavasti: a) ABB, [kantaja], Tarco ja [Dansk Rørindustri]; noin marraskuusta 1990 alkaen Tanskassa, mistä kartelli laajeni vähitellen koko yhteisöön, ainakin vuoden 1996 maaliskuu- tai huhtikuuhun asti siten, että järjestelyt saattoivat olla epävarmoja kuuden kuukauden ajan vuoden 1993 lokakuusta noin vuoden 1994 maaliskuuhun.”.
- 100 On syytä katsoa, että komissio on laskenut oikein kantajan suorittamaksi väitetyn rikkomisen keston.
- 101 Ei ensinnäkään voida kiistää, että kantajan osallistuminen alkoi ”marras-joulukuussa 1990” Tanskan markkinoilla ja että kantaja keskeytti osallistumisensa Euroopan laajuiseen kartelliin vasta ”maaliskuu- tai huhtikuussa 1996”. Edellä 42—45 kohdassa on osoitettu, että kantaja osallistui marraskuussa 1990 yhdenmukaistettuihin hinnankorotuksiin 22.11.1990 pidetyssä kokouksessa. Toisaalta kartelliin osallistumisen keskeyttämisen osalta riittää, kun todetaan, että kantaja myöntää osallistuneensa yhteen johtajaryhmän kokoukseen 4.3.1996 sekä Saksan yhteisryhmän kokouksiin aina 25.3.1996 saakka.

- 102 Toiseksi kantaja väittää virheellisesti, että komission olisi pitänyt arvioida ole-massa olleen kaksi erillistä kartellia ja että sen olisi pitänyt ottaa huomioon, että kantajan osallistuminen tanskalaiseen kartelliin oli päätynyt huhtikuussa 1993 ja kantaja oli osallistunut Euroopan laajuiseen kartelliin vasta maaliskuusta 1995 alkaen. Edellä 50—65 kohdassa sekä 84—88 kohdassa on todettu, että kantaja oli vielä elo-syyskuussa 1993 osallistunut periaatesopimuksen tekemiseen Saksan markkinoiden jakamisesta ja että se osallistui tämän jälkeen toukokuusta 1994 alkaen Saksan yhteishinnastoa koskevaan sopimukseen. Päätöksen 153. perustelukappaleesta käy kuitenkin ilmi, että komissio on kantajan suorittamaksi väittämänsä rikkomisen kesto arvioidessaan ottanut nimenomaisesti huomioon kartellijärjestelyjen keskeytymisen vuoden 1993 lokakuusta suunnilleen vuoden 1994 maaliskuuhun.
- 103 Se seikka, että komissio on ottanut huomioon kartelliin osallistumisen keskeytymistä koskevan ajanjakson, käy ilmi myös laskelmasta, jonka komissio on tehnyt määrittäessään kantajan sakkoa. Päätöksen 175. perustelukappaleen kolmannessa kohdassa todetaan, että sakkoa määriteltäessä kantajan katsottiin osallistuneen rikkomiseen yhtä kauan kuin ABB. Jälkimmäisen osalta komissio kuitenkin täsmentää ottavansa sakon määrän määrittämisen yhteydessä huomioon, että järjestelyt oli keskeytetty ”vuoden 1993 lopulta vuoden 1994 alku-kuukausiin”, että järjestelyt olivat olleet alkuvaiheessa epätäydellisiä ja niiden rajoittava vaikutus Tanskan markkinoiden ulkopuolella oli ollut vähäinen ja että järjestelyt olivat saavuttaneet kehittyneimmän muotonsa vasta kun Euroopan laajuinen kartelli oli perustettu 1994—1995, sekä vahvasti sakon lisäkertoimeksi 1,4 siitä syystä, että rikkominen oli kestänyt yli viisi vuotta.
- 104 Tältä osin on aiheellista todeta, että vaikka kantaja on mitä ilmeisimmin palannut kartelliin toukokuussa 1994 ja vaikka päätöksessä keskeytys on otettu huomioon ainoastaan ”noin vuoden 1994 maaliskuuhun” saakka, tämä ei kyseenalaista komission arviointia rikkomisen kestosta, sillä päätöksen johdan-to-osan 170. perustelukappaleesta käy joka tapauksessa ilmi, että kartellista vetäytyminen joiksikin kuukausiksi oli vain yksi tekijä muiden joukossa, kun arvioitiin rikkomisen keston seurauksia sakon määrää arvioitaessa, eli nämä seuraukset eivät olleet riippuvaisia siitä, kuinka monta kuukautta täsmälleen kartellijärjestelyt olivat olleet keskeytyneet.

- 105 Koska kartellijärjestelyjen keskeytyminen on otettu huomioon kartellin kesto arvioitaessa, kantaja ei voi myöskään pyrkiä riitauttamaan sitä, että komissio on arvioinut kyseisen kartellin yhtenäiseksi ja jatkuvaksi rikkomiseksi.
- 106 On huomattava, että arvioituaan kartellin yhtenäiseksi ja jatkuvaksi rikkomiseksi komissio on pitänyt perusteettomana väitettä, jonka muun muassa kantaja on esittänyt hallinnollisen menettelyn yhteydessä ja jonka mukaan ”Tanskan” kartelli ja ”yleiseurooppalainen” kartelli olisivat olleet toisistaan täysin erillään ja riippumattomia. Komissio on tässä yhteydessä korostanut, että alusta alkaen pitkän ajan tavoite oli laajentaa kontrolli koko markkinoille (päätöksen 140. perustelukappaleen kolmas kohta), että kaikkia viivästyksiä, jotka ajoituivat ajanjaksolle, joka alkoi syyskuusta 1993 ja päättyi maaliskuussa 1994, voidaan pitää tavallisten järjestelyjen ja suhteiden lykkäämisinä (päätöksen 141. perustelukappaleen kolmas kohta) ja että koko Euroopan markkinoiden jakamisen, josta sovittiin vuoden 1994 lopulla, ja aikaisempien kartellijärjestelyjen välillä oli selkeä menetelmien ja käytännön jatkuvuus (päätöksen 142. perustelukappaleen ensimmäinen kohta).
- 107 Katsoessaan päätöksessään, että vuoden 1994 lopulla luotu yleiseurooppalainen kartelli oli pelkästään jatkoa kaukolämmitysputkien alan valmistajien välillä aiemmin vallinneelle kartellille, komissio ei ole arvioinut, että kantaja olisi osallistunut kartelliin keskeytyksestä vuoden 1990 marraskuusta vuoden 1996 maaliskuuhun. Asiaa on tulkittava tällä tavoin, varsinkin kun komissio on nimenomaisesti todennut, että: ”vaikka rikkominen olikin jatkuva ja yhtenäinen, sen intensiteetti ja vaikutukset vaihtelivat sen kestoaikana. Se laajeni vähitellen (lukuunottamatta lyhyttä aikaa, jolloin järjestelyt olivat pysähdyksissä) ensisijaisesti Tanskaan vuonna 1991 vaikuttaneista järjestelyistä muille markkinoille ja vuonna 1994 se muodosti jo yleiseurooppalaisen kartellin, joka kattoi tuotteen kaupan melkein kokonaan” (päätöksen 145. perustelukappaleen kolmas kohta).

- 108 Kantajan väitteet, jotka koskevat rikkomisen kestoa ja jatkuvuutta, on näin ollen hylättävä.
- 109 Kanneperuste, joka koskee yhden jatkuvan kartellin olemassaoloa vuodesta 1990 vuoteen 1996, on hylättävä kokonaisuudessaan.

C Osallistuminen yleiseurooppalaiseen kartelliin Italian markkinoiden osalta

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 110 Kantaja arvostelee komissiota siitä, että tämä on ottanut kantajan osalta virheellisesti huomioon Italian markkinat, joilla kantaja ei toimi lainkaan. Kantajaa ei voida saattaa vastuuseen rikkomisista, joihin kantajan paikallinen jakelija Socologstor on kyseisillä markkinoilla syylistynyt, kun otetaan huomioon, että kantaja omistaa ainoastaan 49 prosenttia kyseisestä yrityksestä.
- 111 Kantajan mukaan Socologstorin tilannetta ei ole syytä tarkastella Ke-Kelit Kunststoffwerk GmbH:n (jäljempänä Ke-Kelit) tilanteesta poikkeavalla tavalla, sillä myös Ke-Kelit oli kantajan tuotteiden jakelija ja sille oli määrätty oma erillinen sakko. Vaikka kantajan osallistumista Italian markkinoita käsitteleviin kokouksiin voitaisiin pitää kilpailusääntöjen vastaisena toimintana, komissio ei ole näyttänyt toteen, että kantajalla olisi ollut mahdollisuus saada Socologstor toimimaan haluamallaan tavalla jonkin tietyn kilpailunrajoituksen aikaansäämiseksi.

112 Vastaaja viittaa näyttöön Italian markkinoita koskevien kiintiöiden jakamisesta kaikille valmistajille, kantaja mukaan lukien, sekä siihen, että kantaja oli ollut läsnä Italian yhteysryhmän kokouksessa sekä eräässä toisessa, 9.6.1995 pidetyssä Italiaa koskeneessa kokouksessa. Kantaja ei olisi vastaajan mukaan vaivautunut osallistumaan näihin kokouksiin, ellei sillä olisi ollut Italian markkinoiden osalta todellista intressiä. Komissio toteaa lisäksi, että vaikka sillä olisi ollut mahdollisuus aloittaa menettely suoraan Socologstoria vastaan, tämä seikka ei vapauta kantajaa vastuusta, joka sillä on kartellin toiminnasta Italiassa.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

113 On aiheellista todeta, että kantaja ei kiistä osallistumistaan Italian yhteysryhmän ensimmäiseen kokoukseen Milanossa 21.3.1995 eikä toiseen Italiaa käsittelevään kokoukseen Zürichissä 9.6.1995.

114 Komission asianomaisilta yrityksiltä saamista selvityksistä käy ilmi, että kantaja oli otettu mukaan Italian markkinoita koskevien kiintiöiden ja hankkeiden jakamiseen (väitetiedoksiannon liitteet 64, 111 ja 118), ja myös Pan-Isovit on vahvistanut tämän tiedon (Pan-Isovitin 17.6.1996 päivätty vastaus tietopyyntöön).

115 On aiheellista katsoa, että komissiolla oli käytettävissään riittävästi tietoa sen päättelemiseksi, että kantajan osallistuminen yleiseurooppalaiseen kartelliin ulottui myös Italian markkinoille, ilman että on tarpeen arvioida, missä määrin kantaja oli saattanut valvoa kyseisillä markkinoilla toimivan jakelijansa toimintaa.

116 Kantajan väite on näin ollen hylättävä.

D *Laatunormeja koskeva yhteistyö*

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 117 Kantaja ilmoittaa, ettei se ollut osallistunut rikkomiseen, josta kaukolämpöputkien valmistajia syytettiin ja joka koski laatunormien käyttämistä hintojen pitämiseen tietyn tasoisina ja uuden kustannuksia säästävän tekniikan käyttöönoton viivästyttämiseksi. Kantaja oli päinvastoin joutunut tällaisen käyttäytymisen uhriksi, joka koski ennen kaikkea sen kehittämää tekniikkaa.
- 118 Tältä osin vastaaja väittää kantajan mukaan virheellisesti, että kyseinen rikkominen ei kuulu päätöksessä rangaistavaksi luokitellun toiminnan piiriin. Vaikka tällaista rikkomista ei ole mainittu rikkomisen ”pääpiirteisiin kuuluvana”, päätöksen 2. perustelukappaleessa todetaan, että tällainen toiminta on erillinen rikkominen, johon muun muassa kantajan väitetään syyllistyneen. Päätöksen 1 artiklassa vedotaan nimenomaisesti päätöksessä muualla esitettyihin perusteluihin kyseisen rikkomisen määrittelemiseksi.
- 119 Vastaaja huomauttaa, ettei päätöksen 1 artiklassa mainita laatunormien käyttämistä rikkomisen pääpiirteiden joukossa. Sen selvittäminen, oliko muita tehokkaampaa tekniikkaa käyttänyt kantaja joutunut muiden toimijoiden käyttäytymisen uhriksi laatunormeja koskevan yhteistyön vuoksi, on vastaajan mukaan tehtävä arvioitaessa lieventäviä asianhaaroja, jotka otetaan huomioon sakon määrää vahvistettaessa

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta.

- 120 On aiheellista todeta, että laatumormien käyttäminen tietyn hintatason ylläpitämiseksi ja uuden, taloudellisemman tekniikan käyttöönoton hidastamiseksi on mainittu kyseessä olevan rikkomisen erityispiirteinä, sellaisina kuin ne on otettu päätöksen 2. perustelukappaleeseen. Tarkastellessaan toimialayhdistyksen "European District Heating Pipe Manufacturers Association" (jäljempänä EuHP) merkitystä kartellin kannalta komissio huomauttaa päätöksensä 113.—115. perustelukappaleessa, että ABB:n pyrkimyksenä oli käyttää laatumormeja sellaista kantajan kehittämää jatkuvaa tuotantomenetelmää vastaan, jolla säästettiin tuotantokustannuksia ja jonka ansiosta hinnat laskivat. Kartellin kilpailua rajoittavina vaikutuksina mainitaan päätöksen 147. perustelukappaleen viimeisessä luetelmakohtassa: "normien ja standardien käyttö estämään tai viivästyttämään uuden, hintoja alentavan tekniikan käyttöönottoa (EuHP:n jäsenet)".
- 121 On kuitenkin todettava, että laatumormiyhteistyötä ei ole otettu kartellin pääpiirteisiin, jotka on mainittu päätöksen määräysosan, sellaisena kuin se on oikaistuna, 1 artiklan kolmannessa kohdassa. Tältä osin on huomattava, että päätöksen tanskankielisen kantajalle 21.10.1998 tiedoksi annettu toisinnon määräysosassa oli todellakin ilmaisu, jossa viitattiin laatumormiyhteistyöhön yhtenä kartellin pääpiirteistä. Poistamalla nimenomaan tämän viittauksen 6.11.1998 tekemällään oikaisulla päätökseen komissio on selkeästi ilmaissut, ettei sen tarkoituksena ollut ottaa tätä yhteistyötä huomioon osana rikkomista, josta se syytti kantajaa.
- 122 Vaikka päätöksessä on edelleen tietynlaista epä johdonmukaisuutta, siltä osin kuin sen määräysosassa ei määrätä laatumormiyhteistyöstä yhtenä kyseessä olevan rikkomisen erityispiirteenä mutta tätä yhteistyötä kuvataan useaan otteeseen päätöksen perustelukappaleissa, edellä mainitun oikaisun avulla tehdyn selvennyksen jälkeen on varmaa, että komissio ei väitä kantajan syyllistyneen perus-

tamissopimuksen 85 artiklassa tarkoitettuun rikkomiseen siitä syystä, että se olisi osallistunut laatunormiyhteistyöhön.

123 Kantaja ei näin ollen voi riitauttaa päätöksen pätevyyttä väittämällä, ettei se ole osallistunut tällaiseen yhteistyöhön.

124 Väite on näin ollen hylättävä.

E Yhdenmukaistettu toiminta Powerpipea vastaan

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

125 Kantaja riitauttaa kaikki siihen kohdistetut väitteet, jotka on esitetty päätöksessä ja koskevat Powerpipea vastaan suoritettua yhdenmukaistettua toimintaa. Vaikka kantaja oli ollut läsnä kokouksissa, joissa oli keskusteltu Powerpipen vastaisista toimista, se ei ollut toteuttanut yhtäkään yhdenmukaistettua menettelytapaa sitä vastaan.

126 Kantaja täsmentää aluksi, että Billundissa heinäkuussa 1992 pidetty kokous ja ruotsalaisen Powerpipen toimitusjohtajan palkkaaminen olivat tapahtuneet ennen kuin Ruotsi liittyi Euroopan unioniin 1.1.1995. Nämä tosiseikat olivat siis merkityksellisiä vain siltä osin kuin ne olivat vaikuttaneet Euroopan unionin sisäiseen kilpailuun. Jos tällaisia vaikutuksia oli ollut, ne olivat olleet todella vähäisiä.

- 127 Kantaja oli kyllä ollut läsnä Billundissa pidetyssä kokouksessa, johon olivat osallistuneet ABB, Powerpipe ja se itse ja jonka aikana ABB oli antanut Powerpipelle varoituksen. Kyseisen kokouksen tarkoituksena oli kuitenkin ollut keskustella Powerpipen mahdollisesta myymisestä ABB:lle ja/tai kantajalle ja kantaja taas oli vetäytynyt ABB:n kanssa käymistään neuvotteluista sillä hetkellä kun tämä oli selvästi ilmoittanut aikomuksistaan sulkea Powerpipe ja hajauttaa sen toiminta.
- 128 Powerpipen toimitusjohtajan palkkaamisen osalta kantaja toteaa, että jossain vaiheessa oli suunniteltu suhdetoimiston avaamista Brysselissä ja ABB:n ehdotus palkata yhdessä kyseinen henkilö toimimaan siellä oli vaikuttanut hyvältä. Kysymys oli esitetty uudelleen vasta paljon myöhemmin, todennäköisesti syksyn 1993 aikana tai vuoden 1994 alussa. Kantaja oli itse asiassa kuullut toimitusjohtajan palkkaamisesta vasta kun ABB oli esittänyt sille asiaa koskevan laskun. Kantaja oli käsittänyt, että kyseinen henkilö oli halunnut jättää Powerpipen ja että hän oli itse ottanut yhteyttä ABB:hen. Tämän vuoksi kantaja oli suostunut maksamaan osan toimitusjohtajan palkkauskustannuksista. Kantaja ei ollut lainkaan tietoinen ABB:n hankkeista palkata myös muita Powerpipen työntekijöitä eikä se ollut osallistunut tällaiseen toimintaan.
- 129 Kantaja ei kiistä ottaneensa yhteyttä Powerpipeen vuonna 1994 Henssin painostettua kantajaa saadakseen Powerpipen vakuuttuneeksi siitä, että tämän oli syytä vetäytyä Neubrandenburgin hankkeesta, ja kantaja ei myöskään kiistä ehdottaneensa Powerpipelle, että tämän kannattaisi pyrkiä sopimukseen Henss/Isoplusin kanssa. Kantaja ei kuitenkaan omien sanojensa mukaan ollut uhannut Powerpipea millään tavalla kyseisen keskustelun taikka myöhemmän puhe-linkeskustelun aikana.
- 130 Leipzigin-Lippendorfin hankkeen osalta kantaja toteaa, että vaikka kartellin yhteydessä oli sovittu, että hanke myönnettäisiin kolmelle saksalaiselle valmistajalle, kantaja oli päättänyt yrittää saada sen itselleen. Se ilmoittaa kuitenkin joutuneensa määräämään saksalaisen sivuliikkeensä vetämään takaisin kyseistä hanketta koskevan tarjouksen 20 metriä pitkien putkien osalta ja tekemään uuden tarjouksen 18 metriä pitkien putkien osalta. Ensin mainittu tarjous olisi

edellyttänyt kantajan uudessa tuotantoyksikössä huomattavia investointeja, jotka eivät olisi olleet kannattavia. Uutta tarjousta ei kuitenkaan ollut vahingossa koskaan tehty. Koska hankkeen takana ollut toimija oli hämääntynyt ensimmäisen tarjouksen takaisin vetämisestä, kantajan ja tämän toimijan väliset neuvottelut olivat keskeytyneet.

- 131 Kantaja huomauttaa 24.3.1995 pidetyn kokouksen osalta, että sikäli kuin se on tietoinen asiasta, Leipzigin-Lippendorfin hankkeen takana ollut toimija ei ollut vielä päättänyt myöntää hanketta Powerpipelle. Kantaja ei ollut osallistunut kokouksen alkuosaan, jonka aikana oli mahdollisesti keskusteltu yhteisistä Powerpipen vastaisista toimista. Kokouksen siinä vaiheessa, johon kantaja oli osallistunut, Henss oli vaatinut yhteisiä toimia. Kantaja taas oli kehottanut kolmen saksalaisvalmistajan muodostamaa konsortiumia pikemminkin mukautumaan Powerpipen soveltamaan hintaan ja oli jopa tarjonnut näille putkien toimittamista alihankintana. Tämän lisäksi oli keskusteltu lähinnä Powerpipen teknisestä kyvyttömyydestä täyttää tarjousta etenkin asetetuissa määrärajoissa. Kantaja oli kokouksen aikana ehdottanut ABB:lle, että tämä selvittäisi hankkeen takana olevalle toimijalle, minkälaista vahinkoa kaukolämmityksen alan yleisimagolle oli jo aiheutunut siitä, että Torinon hankkeen yhteydessä oli valittu pätevyydeltään riittämätön toimittaja. ABB:n toimenpiteet hankkeen taustalla olevan toimijan osalta eivät olleet menestyksekkäitä, sillä konsortium ei ollut halunnut mukautua Powerpipen soveltamaan hintaan. Kantaja oli kuullut vasta huhtikuussa 1995, että Powerpipe oli saanut kyseisen sopimuksen.

- 132 Kantaja ei ollut omien sanojensa mukaan pannut täytäntöön minkäänlaista Powerpipen vastaista sopimusta. Kantajan mukaan muutkaan valmistajat eivät ABB:ta ja Isoplusia lukuun ottamatta olleet toteuttaneet sellaisia. Kaksi jälkimmäistä yritystä olivat vaatineet EuHP:n kokouksessa 5.5.1995, että Powerpipea vastaan aloitettaisiin yhdenmukaistettu toiminta yrityksen tekemien hankintojen vaikeuttamiseksi. Koska kantaja ei ollut valmistanut Leipzig-Lippendorfin hankkeen alihankkijan vaatimia laitteita, se ei tästäkään syystä ollut voinut toimittaa niitä. Kantajan mukaan tietoa siitä, että Powerpipen vastaisista toimista olisi jollain tavoin sovittu 13.6.1995 pidetyssä kokouksessa, ei ole millään tavoin vahvistettu.

- 133 Kantaja jatkaa, ettei se ollut mitenkään määrännyt alihankkijaansa Lymatexia vahingoittamaan Powerpipen toimintaa. Lymatex oli kyseisenä ajankohtana myöhästynyt huomattavasti liitospalojen toimittamisessa kantajalle, vaikka tämä oli sitoutunut hankkimaan kaikki vuonna 1995 tarvitsemansa liitospalat Lymatexilta. Toisin kuin päätöksen 102. perustelukappaleessa todetaan, kantaja oli vaatinut ainoastaan, että Lymatex noudattaa sopimusvelvoitteitaan kantajaa kohtaan. Powerpipelle osoitetun kirjeen luonnos oli lähetetty kantajalle Lymatexin omasta aloitteesta, ilmeisesti siitä syystä, että tämä halusi osoittaa kantajalle pyrkivänsä ratkaisemaan toimitusongelmansa, eikä kantaja ollut koskaan kommentoinut kirjeluonnosta.
- 134 Powerpipen vaikeudet täyttää sopimusvelvoitteensa olivat sitä paitsi johtuneet tämän omasta toiminnasta. Powerpipe oli kantajan mukaan tehnyt Århus Kommune Værkeria (ÅKV) koskevan hankkeen yhteydessä epärealistisen sopimuksen, johon oli sisältynyt mahdoton ehto toimittaa muun muassa kantajan valmistamia liitospaloja vastaavia liitospaloja lyhyessä määräajassa. Hankkeen taustalla ollut toimija oli irtisanonut lopulta sopimuksen juuri siitä syystä, että Powerpipe ei ollut kyennyt näihin toimituksiin. Päätös irtisanoa sopimus oli näin ollen tehty täysin irrallaan Lymatexin päätöksestä lopettaa toimitukset Powerpipelle. Tätä toteamusta tukee kantajan mukaan myös se seikka, että Powerpipen päätös peruuttaa toimitukset oli tehty 10.5.1995 eli samana päivänä, jona Lymatex oli ilmoittanut Powerpipelle väliaikaisista toimitusongelmistaan ja siitä, ettei se kykenisi ottamaan vastaan uusia tilauksia ennen vuoden 1995 syyskuuta. Perusteet, joilla asiakas oli irtisanonut sopimukset, eivät näin ollen voineet mitenkään liittyä kantajan toimintaan.
- 135 Kantaja katsoo, ettei se ollut mitenkään osallistunut yrityksiin saada Powerpipe pois markkinoilta. Kantajan Lymatexille esittämät toimitusvaatimukset olivat olleet täysin oikeutettuja ja seuraukset, joita Powerpipelle väitetään aiheutuneen kantajan asenteesta, eivät mitenkään liity laittomaan toimintaan.
- 136 Vastaja huomauttaa, että kantaja on myöntänyt osallistuneensa useisiin kokouksiin, joissa on keskusteltu Powerpipen vastaisista toimenpiteistä, sekä muun

muassa ABB:n ja Powerpipen kanssa vuoden 1992 heinäkuussa pidettyyn kokoukseen, jonka aikana Powerpipe sai ”varoituksen”. Tämän myöntäminen riittää vastaajan mukaan osoittamaan, että kantaja oli osallistunut Powerpipen vastaiseen yhdenmukaistettuun toimintaan. Kantaja ei sitä paitsi ollut esittänyt näyttöä, jonka avulla voitaisiin riitauttaa päätöksen 143.—144. perustelukappaleen toteamukset, joiden mukaan kantaja oli osallistunut Powerpipen vahingoittamiseksi tehtyyn sopimukseen, koska se oli ollut läsnä 24.3.1995 pidetyssä kokouksessa

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta.

- 137 Aluksi on syytä huomata, ettei kantaja kykene riitauttamaan komission toteamuksia siltä osin kuin niissä on kyse kantajan osallistumisesta suunnitelmaan Powerpipen poistamiseksi markkinoilta ja erityisesti Powerpipen työntekijöiden palkkaamiseen.
- 138 Kantaja ei nimittäin kiistä osallistumistaan Billundissa vuoden 1992 heinäkuussa pidettyyn kokoukseen, jota kuvataan päätöksen 91. perustelukappaleessa. Ei myöskään ole kiistetty, että kantaja on ABB:n kanssa tehnyt ja pannut täytäntöön sopimuksen Powerpipen toimitusjohtajan palkkaamisesta ja tämän palkkauskustannusten jakamisesta.
- 139 Näin ollen ei voida hyväksyä kantajan väitettä, jonka mukaan palkkauskustannuksiin osallistumista koskevalla sopimuksella ei ollut tarkoitus vahingoittaa Powerpipea. Kun otetaan huomioon, että ABB oli antanut Powerpipelle varoituksen jo heinäkuussa 1992, jolloin nämä kaksi sekä kantaja tapasivat, kantajan oli ollut pakko tiedostaa, että ABB pyrki Powerpipen työntekijöitä palkkaamalla vahingoittamaan Powerpipea. Lisäksi 2.7.1993 päivätyistä ABB:n selvityksestä, joka on laadittu ABB:n ja kantajan välisen kokouksen valmistelamista varten, käy ilmi, että toimitusjohtajan palkkaamista pidettiin ”Powerpipen suunnattuna yhteisenä toimintana” (väitetiedoksiannon liite nro 48).

Kantaja on hallinnollisen menettelyn aikana sitä paitsi myöntänyt olleensa tietoinen siitä, että kyseisen henkilön nimittämistä voitaisiin pitää Powerpipeen kohdistettuna kielteisenä toimintana (13.3.1996 päivättyyn tietopyyntöön 25.4.1996 annetun kantajan vastauksen liitteenä oleva Bechin ilmoitus).

- 140 Kantaja voi kyllä väittää suostuneensa aluksi osallistumaan palkkaamiskustannuksiin ainoastaan suhdetoimiston avaamista varten, mutta tämä selitys ei ole pätevä siinä mielessä, että kantaja suostui maksamaan osuutensa hetkellä, jolloin oli jo ilmeistä, että ABB oli palkannut kyseisen henkilön suorittamaan muita kuin alun perin suunniteltuja tehtäviä.
- 141 Ei toiseksi ole kiistetty sitä, että kantaja oli samoihin aikoihin, joina Powerpipe oli suorittanut alihankintoja Neubrandenburgin hanketta varten, sopinut ABB:n ja Henssin kanssa Powerpipen painostamisesta, jotta tämä vetäytyisi näistä alihankinnoista. Vaikka kantaja ei itse ollutkaan uhannut Powerpipea tämän kanssa käymissään keskusteluissa, on selvää, että kantaja oli reagoinut kartellin muiden osallistujien sopimien toimintamallien mukaisesti. Kantaja myöntää myyntipäällikkönsä vahvistaneen kyseisenä ajankohtana Powerpipelle, että alan toimijoiden välillä oli jonkinlainen kartelli.
- 142 Siltä osin kuin on kyse kantajaan tämän sanojen mukaan kohdistetusta painostuksesta, on aiheellista huomata, että yritys, joka osallistuu muiden yritysten kanssa kilpailua rajoittavaan toimintaan, ei voi pätevästi vedota siihen, että se olisi osallistunut toimintaan näiden muiden yritysten pakottamana. Yritys olisi näet voinut ilmoittaa siihen kohdistetun painostuksen toimivaltaisille viranomaisille sekä tehdä komissiolle asetuksen N:o 173 artiklan mukaisen kantelun sen sijaan, että se on osallistunut toimintaan (ks. asia T-9/89, Hüls v. komissio, tuomio 10.3.1992, Kok. 1992, s. II-499, 123 ja 128 kohta ja asia T-141/89, Tréfileurope v. komissio, tuomio 6.4.1995, Kok. 1995, s. II-791, 58 kohta).

- 143 Kolmanneksi on todettava Leipzig-Lippendorfin hankkeen myöntämisen osalta, että komission päätelmät perustuvat Düsseldorfissa 24.3.1995 pidetyn kokouksen tuloksiin.
- 144 Tältä osin on huomattava ensinnäkin, ettei kantaja kiistä sellaisen kartellin sisäisen sopimuksen olemassaoloa, jonka mukaan Leipzig-Lippendorfin hanke suunnattiin ABB:lle, Henss/Isoplusille ja Pan-Isovitille.
- 145 Komissio on näin ollen perustellusti todennut päätöksensä 99. perustelukappaleessa, että kantajan kyseisen hankkeen yhteydessä esittämän tarjouksen peruminen johtui ainakin osittain muiden valmistajien harjoittamasta painostuksesta. Vaikka kantaja oli päätellyt, että sen esittämän tarjouksen toteuttaminen olisi edellyttänyt investointeja, jotka eivät olisi olleet kannattavia, väite, jonka mukaan uuden tarjouksen tekemättä jääminen johtui pelkästään ”virheestä”, ei ole uskottava, koska kantajan olisi pitänyt tietää, ottaen huomioon hankkeen myöntäminen kartellin sisällä, että näin toimiessaan se noudatti kartellin muiden osapuolten siltä odottamia toimintatapoja.
- 146 Tarcon 24.3.1995 pidetyssä kokouksessa tekemien muistiinpanojen (väitetiedoksiannon liite 143) mukaan se seikka, että Powerpipe sai Leipzig-Lippendorfin hankkeen, oli saanut aikaan keskustelua useista eri toimenpiteistä. Muistiinpanoissa todetaan seuraavaa:

”Powerpipelle on ilmeisesti myönnetty Leipzig-Lippendorf-urakka.

— Yksikään valmistaja ei toimita mitään L-L:ään, IKR:lle, Mannesmann-Seiffertille, VEAG:ille.

- Kaikki urakkaa koskevat tietopyynnöt on toimitettava [X:lle].

- Yksikään meidän alihankkijoistamme ei saa työskennellä Powerpipelle; jos ne tekevät näin, kaikki yhteistyö keskeytetään niiden kanssa.

- Yritämme estää Powerpipeä saamasta (esimerkiksi) muovia.

- EuHP tarkistaa, voimmeko valittaa siitä, että urakka on myönnetty epäpätevälle yritykselle.”

147 On syytä palauttaa mieliin, että kun yritys osallistuu yritysten kokouksiin, joilla on kilpailunvastainen tarkoitus, se antaa näin muiden osanottajien ymmärtää, että se hyväksyy kokousten tulokset ja toimii niiden mukaisesti, jos se ei julkisesti ilmoita olevansa sitoutumatta niissä sovittuihin asioihin (ks. oikeuskäytäntö, johon viitataan edellä 39 kohdassa). Tällaisessa tilanteessa riittää, että kokouksessa, johon yritys osallistuu, keskustellaan laittomasta yritysten välisestä järjestelystä, sen osoittamiseksi, että yritys osallistuu näistä kokouksista seuranneisiin yritysten välisiin järjestelyihin.

148 Koska 24.3.1995 pidetyssä kokouksessa keskusteltiin kilpailua rajoittavista toimenpiteistä, on katsottava, että kaikki tähän kokoukseen osallistuneet yritykset, jotka eivät julkisesti ilmoittaneet eriävää mielipidettään, ovat osallistuneet sopimukseen tällaisista toimenpiteistä.

- 149 On näin ollen tarpeetonta selvittää, oliko Leipzig-Lippendorfin hanke jo annettu Powerpipelle kokousajankohtana 24.3.1995. Toimenpiteet, joista kyseisenä päivämääränä pidetyssä kokouksessa keskusteltiin, liittyivät joka tapauksessa tilanteeseen, jossa Powerpipe olisi saanut sopimuksen. Vaikka tarjouspyynnön esittäneen yrityksen VEAG:n ja Powerpipen välinen sopimus allekirjoitettiin vasta kokouksen jälkeen, 21.3.1995 päätystä VEAG:n kirjeestä yleiselle hankevastaavalle (väitetiedoksiannon liite nro 142) sekä 28.9.1995 päätystä VEAG:n vastauksesta tietopyyntöön käy ilmi, että tarjouskilpailusta päättänyt elin teki 21.3.1995 eli ennen säännönvastaista kokousta Powerpipen osalta myönteisen päätöksen.
- 150 Kantaja ei voi myöskään vapautua vastuustaan väittämällä, ettei se ollut läsnä kokouksessa sinä ajankohtana, jona Powerpipen vastaisesta toiminnasta oli mahdollisesti keskusteltu. Kantajahan kuitenkin myöntää, että Henss oli puhunut ”yhteistoiminnan” puolesta kantajan ollessa läsnä kokouksessa.
- 151 Kantajan käyttäytymistä 24.3.1995 pidetyssä kokouksessa ei voida mitenkään pitää eriävän mielipiteen ilmaisuna, siltä osin kuin on kyse päätöksestä olla toimittamatta Powerpipelle; yleiset olosuhteet ja etenkin Powerpipen tilanne ÅKV:n hankkeen osalta sekä Lymatexin toimitusongelmat huomioon ottaen kantajan on katsottava päinvastoin osoittaneen käyttäytymisellään tukevansa tätä päätöstä.
- 152 Kantaja ei toisaalta kiistä osoittaneensa tyytymättömyyttään kuultuaan, että Powerpipe oli saatuaan ÅKV:n hankkeen, jonka kartelli oli tarkoittanut ABB:lle ja kantajalle, kyennyt saamaan toimituksia sopimuksen täytäntöön panemiseksi kantajan ruotsalaiselta tytäryhtiöltä. Tällainen suhtautuminen osoittaa kantajan halunneen toimia siten, että Powerpipelle aiheutuisi hankintaongelmia hankkeiden täytäntöönpanon yhteydessä.

153 On toisaalta pidettävä toteennäytettynä sitä, että kantaja on vaikuttanut siihen, että Lymatex myöhästyisi toimituksissaan Powerpipelle. Powerpipen väitettä siitä, että Lymatexin henkilöstöön kuuluvan työntekijän oli vahvistanut, että päätös olla toimittamatta tavaroita ennen vuoden 1995 syyskuuta ei ollut missään yhteydessä tuotanto-ongelmiin, joista Lymatex oli kertonut Powerpipelle 10.5.1995 päivätyssä kirjeessään (väitetiedoksiannon 153 kohta), tukee se seikka, että kirjeen luonnos (väitetiedoksiannon 155 kohta) oli komission 28.6.1995 suorittamien tarkastusten yhteydessä löytynyt kantajan erään johtajan työhuoneesta. Se, että Lymatex oli katsonut tarpeelliseksi ilmoittaa kantajalle vastauksensa Powerpipen tilaukseen jo ennen kuin tätä vastausta oli lähetetty Powerpipelle, osoittaa, että Lymatex halusi antaa kantajalle ainakin mahdollisuuden vaikuttaa tilanteeseen kyseisen vastauksen osalta. Kun otetaan huomioon Powerpipelle toimittamatta jättämistä koskeva päätös, joka tehtiin 24.3.1995 pidetyssä kokouksessa, se, että kantajan hallussa oli Lymatexin vastauksen luonnos, vain tukee sen tosiseikan paikkansapitävyyttä, että kantaja on ollut yhteydessä Lymatexiin 10.5.1995 tai tätä ennen ja että näiden yhteydenottojen yhteydessä kantaja oli ilmaissut haluavansa Powerpipelle suoritettavien toimitusten myöhästyvän. Tämän päätelmän kanssa ristiriidassa ei ole myöskään se seikka, että Lymatex ei ollut irtisanoutunut Powerpipen muista tilauksista. On sitä paitsi todettava, ettei Lymatex ole antanut komissiolle vilpittömää selvitystä siitä, miksi se lähetti kantajalle vastausluonnoksensa, sillä Lymatex on väittänyt, ettei kyse ollut luonnoksesta vaan Powerpipelle tosiasiaassa lähetetyn kirjeen jäljennöksestä ja että se olisi vain halunnut osoittaa toimineensa sillä kantajaan nähden olleiden sopimusvelvoitteiden mukaisesti (väitetiedoksiannon liite nro 157), vaikka kantajan hallussa olevan kirjeen version tiedoista käy selvästi ilmi, että kyse on luonnoksesta, joka oli lähetetty muutama tunti ennen lopullisen kirjeen lähettämistä Powerpipelle.

154 Koska on näytetty riittävällä tavalla toteen, että kantaja ei ole esittänyt eriävää mielipidettään boikotointipäätöksestä, joka tehtiin 24.3.1995 pidetyssä kokouksessa, ei ole tarpeen määritellä, missä määrin kantajan toiminta on ollut suoraan syynä Powerpipelle omien sanojensa mukaan aiheutuneisiin tappioihin ennen kaikkea ÄKV-hankkeen yhteydessä.

- 155 Komissio on näin ollen perustellusti todennut kantajan osallistuneen sopimukseen, jonka tarkoituksena oli vahingoittaa Powerpipea, koska kantaja ei ole osoittanut esittäneensä eriävää mielipidettään kyseisen kokouksen tuloksesta.
- 156 Tätä päätelmää ei voida riitauttaa kantajan väitteellä, jonka mukaan se ei mitenkään olisi kyennyt boikotoimaan Powerpipea, koska se ei valmistanut kyseisen hankkeen alihankkijan vaatimia laitteita.
- 157 Yritys voi kuitenkin syyllistyä boikotointiin, vaikkei se tosiasiallisesti osallistukaan tai edes kykene osallistumaan boikotointiin. Päinvastainen lähestymistapa johtaisi tulokseen, jossa yritykset, jotka ovat hyväksyneet boikotointitoimenpiteiden toteuttamisen mutteivät ole saaneet tilaisuutta toteuttaa sellaisia itse, vapautuivat kaikesta vastuustaan, joka niille syntyy sopimukseen osallistumisesta.
- 158 Tältä osin on huomattava, että yritys, joka on osallistunut omalla käyttäytymisellään kilpailusääntöjen monenlaisen rikkomiseen perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohdassa tarkoitetulla kilpailua rajoittavalla sopimuksella tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla, jolla pyritään myötävaikuttamaan kilpailusääntöjen rikkomisen toteuttamiseen kokonaisuudessaan, voi olla vastuussa myös muiden yritysten käyttäytymisestä saman kilpailusääntöjen rikkomisen osalta koko siltä ajalta, jolloin se osallistui kyseiseen rikkomiseen; näin on siinä tapauksessa, että kyseisen yrityksen näytetään tienneen muiden osallistujien lainvastaisesta käyttäytymisestä tai voineen kohtuudella ennakoita sen ja olleen valmis hyväksymään siihen sisältyvän riskin (ks. samansuuntaisesti em. asia komissio v. Anic Partecipazioni, tuomion 203 kohta).

159 Koska kantaja oli osallistunut 24.3.1995 pidettyyn kokoukseen, se oli ollut tietoinen toimenpiteistä, joilla oli tarkoitus vahingoittaa Powerpipen liiketoimintaa. Koska kantaja ei ollut esittänyt eriävää mielipidettään näihin toimenpiteisiin ryhtymisestä, se oli ainakin antanut muiden kyseisen kokouksen osallistujien ymmärtää, että se hyväksyisi kokouksen tuloksen ja noudattaisi päätöstä sekä olisi valmis hyväksymään siitä aiheutuvat riskit.

160 Siltä osin kuin komissio on kuvannut toimintaa Ruotsissa ennen kyseisen valtion liittymistä Euroopan unioniin 1.1.1995, riittää, kun todetaan, että toimenpiteitä, joilla oli ollut tarkoitus vahingoittaa Powerpipen toimintaa ja joista kantaja on vastuussa, oli nopeutettu, kun Powerpipe tuli Saksan markkinoille, ja niillä oli näin ollen alun perin pyritty estämään Powerpipea kehittämästä toimintaansa Euroopan unionissa. Lisäksi hyväksyessään osallistumisensa Powerpipen toimitusjohtajan palkkaamiseen kantaja oli tosiasiallisesti pannut jo ennen 1.1.1995 täytäntöön yhteismarkkinoilla sopimuksen, jonka tarkoituksena oli ollut vahingoittaa Powerpipen toimintaa. Komissio on näin ollen ottanut huomioon Ruotsissa toteutuneet kilpailua rajoittavat toimenpiteet siltä osin kuin ne olivat tosiasiallisesti vaikuttaneet Euroopan unionin sisäiseen kilpailuun.

161 Tältä osin päätöksen 148. perustelukappaleessa todetaan selkeästi, että ”komissio ottaa tässä menettelyssä huomioon yhteiset toimenpiteet Powerpipea vastaan Ruotsin markkinoilla ennen Ruotsin liittymistä Euroopan unioniin (1. tammi-kuuta 1995) ainoastaan siltä osin kuin 1) ne vaikuttivat kilpailuun yhteisön sisällä (Powerpipen tuleminen Saksan markkinoille) ja 2) on asianmukaisia todisteita siitä, että Powerpipen vahingoittamiseen tai tuhoamiseen tähdännyt suunnitelma jatkui Ruotsin liittymisen jälkeen”.

- 162 Edellä esitetyn perusteella on todettava, että myös väite, joka koskee Powerpipea vastaan suunnattuja yhdenmukaistettuja toimia, on hylättävä.

F ABB:n harjoittama painostus

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 163 Kantaja väittää, että komissio on aliarvioinut ABB:n kantajaan kohdistaman painostuksen, minkä vastaaja taas kiistää.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 164 Kuten kantaja on huomauttanut, komissio on päätöksessään useaan kertaan todennut ABB:n kohdistaneen huomattavaa painostusta muihin alan yrityksiin saadakseen nämä mukaan kyseisiin kilpailua rajoittaviin järjestelyihin. Komissio on myös ABB:lle määräämänsä sakon suuruutta arvioidessaan todennut, että ”ABB käytti järjestelmällisesti taloudellista valtaansa ja voimavarojaan suurena monikansallisena yhtiönä vahvistaakseen kartellin vaikutuksia ja varmistaakseen, että muut yritykset noudattivat sen tahtoa” (päätöksen 169. perustelukappale).
- 165 Siltä osin kuin on kyse rikkomisesta, johon kantajan väitetään syyllistyneen, riittää kun muistetaan, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan yritys, joka

osallistuu kilpailua rajoittavaan toimintaan muiden osallistujien pakottamana, ei voi pätevästi vedota siihen, että se olisi osallistunut toimintaan pakotettuna, koska yritys olisi voinut ilmoittaa siihen kohdistetusta painostuksesta sen sijaan, että se osallistui toimintaan (ks. edellä 142 kohdassa mainittu oikeuskäytäntö).

166 Koska tätä väitettä ei voida hyväksyä, on aiheellista hylätä kokonaisuudessaan kanneperuste, joka koskee perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohdan soveltamisessa tapahtunutta virhettä.

II Puolustautumisoikeuksien loukkaamista koskeva toinen kanneperuste

A Oikeus tutustua asiakirjoihin

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

167 Kantaja väittää, että komissio on kehottanut sitä luopumaan vaatimuksistaan saada tutustua asiakirjoihin. Pan-Isovitia, joka ilmeisesti oli niistä luopunut, oli rangaistu pienemmällä sakolla kuin muita yhteistyönsä vuoksi. Kantaja on sanojensa mukaan luopunut osasta oikeuksistaan painostuksen alaisena ja siinä toivossa, että se olisi saanut suoraan ABB:lta kartellia koskevat asiakirjat. ABB oli kuitenkin toimittanut kantajalle vain tietyn osan näistä asiakirjoista, eikä näitäkään asiakirjoja ollut toimitettu kokonaisina. Kantaja väittää näin ollen, että komission päätös jättää asianomaisten yritysten tehtäväksi huolehtia keskenään tarvitsemastaan asiakirjojenvaihdosta ei ollut riittävä ratkaisu.

- 168 Vastaaja kiistää estäneensä yrityksiä tutustumasta asiakirjoihin ja muistuttaa, että kantaja oli ilmaissut hyväksyvänsä asiaan liittyvien yritysten välisen asiakirjojenvaihdon järjestämisen. Pan-Isovitin sakon määrän pienenemisellä ei komission mukaan ole mitään yhteyttä siihen, miten kyseinen yritys suhtautui asiakirjoihin tutustumista koskeviin oikeuksiin. Komission mukaan ei myöskään voida väittää, että ABB ei olisi toimittanut asiakirja-aineistoa kokonaisena.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 169 Kilpailuasioissa oikeudella tutustua asiakirjoihin on tarkoitus muun muassa mahdollistaa se, että väitetiedoksiannon saaneet oikeussubjektit saavat tietoonsa komission asiakirjavaihkoon sisältyvän selvitysaineiston, jotta ne voisivat asianmukaisella tavalla ilmaista tämän selvityksen perusteella näkemyksensä päätelmistä, jotka komissio on tehnyt väitetiedoksiannossaan (asia C-185/95 P, Baustahlgewebe v. komissio, tuomio 17.12.1998, Kok. 1998, s. I-8417, 89 kohta; asia C-51/92 P, Hercules Chemicals v. komissio, tuomio 8.7.1999, Kok. 1999, s. I-4235, 75 kohta; asia T-30/91, Solvay v. komissio, tuomio 29.6.1995, Kok. 1995, s. II-1775, 59 kohta ja asia T-36/91, ICI v. komissio, Kok. s. II-1847, 69 kohta). Oikeus tutustua asiakirjoihin kuuluu näin ollen menettelyllisiin takeisiin, joiden tarkoituksena on puolustautumisoikeuksien suojeleminen ja erityisesti sen varmistaminen, että oikeutta tulla kuulluksi, josta säädetään asetuksen N:o 17/19 artiklan 1 ja 2 kohdassa sekä neuvoston asetuksen N:o 17/19 artiklan 1 ja 2 kohdassa säädetyistä kuulemisista 25 päivänä heinäkuuta 1963 annetun komission asetuksen N:o 99/63/ETY (EYVL 1963, 127, s. 2268) 2 artiklassa, voidaan tosiasiallisesti käyttää (asia T-65/89, BPB Industries ja British Gypsum v. komissio, tuomio 1.4.1993, Kok. 1993, s. II-389, 30 kohta; Kok. Ep. XIV, s. 1).
- 170 Yhteisöjen tuomioistuimen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan komissiolla on velvollisuus asettaa kyseisten yritysten ja yritysten yhteenliittymien saataville kaikki tutkinta-aineisto, lukuun ottamatta muiden yritysten liikesalaisuuksia tai muuta luottamuksellista tietoa sisältäviä asiakirjoja ja komission sisäisiä asiakirjoja, jotta nämä voivat puolustautua tehokkaasti väitetiedoksiannossa niitä

vastaan esitettyjä väitteitä vastaan (em. asia Hercules Chemicals v. komissio, tuomio on, 54 kohta ja asia T-175/95, BASF Coatings v. komissio, tuomio 19.5.1999, Kok. 1999, s. II-1581).

- 171 Asetuksessa N:o 17 säädetyn kontradiktorisen periaatteen mukaisesti ei ole yksinomaan komission asiana päättää, mitkä asiakirjat ovat hyödyllisiä perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohdan soveltamismenettelyn kohteeksi joutuneiden asianosaisten puolustuksen kannalta (em. asiat T-30/91, Solvay v. komissio, tuomion 81 kohta ja T-36/91, ICI v. komissio, tuomion 91 kohta). Kun otetaan huomioon asianosaisten prosessuaalisen yhdenvertaisuuden yleinen periaate, ei voida hyväksyä sitä, että komissio voisi yksin päättää, käyttääkö se asiakirjoja kantajaa vastaan, kun yrityksellä ei ole ollut tilaisuutta tutustua niihin, eikä se näin ollen ole voinut vastaavasti päättää, käyttääkö se niitä puolustuksessaan (em. asiat T-30/91, Solvay v. komissio, tuomion 83 kohta ja T-36/91, ICI v. komissio, tuomion 93 kohta).
- 172 Näiden periaatteiden valossa on arvioitava, onko komissio nyt tarkasteltavassa asiassa noudattanut velvollisuuttaan ja antanut mahdollisuuden tutustua tutkinta-aineistoon kokonaisuudessaan.
- 173 Ensinnäkin on huomattava komission ilmoittaneen 20.3.1997 päivätyssä kirjeessään, joka on kantajalle tiedoksi annetun väitetiedoksiannon liitteenä, seuraavaa:

”Tukeakseen yrityksiä niihin kohdistettuja väitteitä koskevien huomautusten valmistelussa komissio voi antaa yrityksille mahdollisuuden tutustua niitä koskevaan asiakirja-aineistoon. Nyt tarkasteltavassa asiassa komissio on liittänyt väitetiedoksiantoon kaiken olennaisen kirjeenvaihdon, jota on käyty asetuksen [N:o 17] 11 artiklan mukaisesti. Väitetiedoksiannon liitteenä olevista asiakirjoista on poistettu viittaukset tosiseikkoihin, jotka eivät mitenkään liity asiaan.

Jos yritys haluaa tutustua sitä koskeviin ja tarkasteltavissa oleviin asiakirjoihin komission tiloissa tai jos sillä on kysymyksiä tästä menettelystä, sen on otettava yhteyttä — — kolmen viikon kuluessa tämän kirjeen vastaanottamisesta.”

- 174 Kantaja on vahvistanut ensimmäisen oikeusasteen sille esittämän kirjallisen kysymyksen seurauksena, että se oli ottanut yhteyttä komission 23.4.1997 saadakseen luvan tutustua asiakirja-aineistoon kokonaisuudessaan. Vaikkei olekaan epäselvyyttä siitä, onko tällainen puhelinkeskustelu käyty, asianosaiset kiistelevät keskustelun täsmällisestä sisällöstä sekä etenkin siitä, oliko komissio vastannut kieltävästi pyyntöön saada tutustua asiakirja-aineistoon toteamalla kantajan väittämällä tavalla, että yritysten on ”siltä osin kuin yhteistyöhalukkuutta hiukankin riittää, pyrittävä pikemminkin keskenään huolehtimaan asiakirjajäljennösten vaihdosta”, ja toisaalta siitä, onko kantaja itse asiassa vaatinut oikeutta tutustua kaikkiin asiakirjoihin. Kuitenkaan sitä tosiseikkaa ei ole kiistetty, että kyseisessä keskustelussa puhuttiin yritysten välisestä asiakirjojen vaihdosta.
- 175 On selvää, että komissio ehdotti vuoden 1997 huhti- ja toukokuussa väitetiedoksiannon kohteena olleille yrityksille, että nämä vaihtaisivat keskenään asiakirjoja, joita niiltä oli takavarikoitu tarkastusten aikana. Ei ole kiistetty, että kaikki kyseiset yritykset Dansk Rørindustria lukuun ottamatta hyväksyivät tällaisen asiakirjavaihdon suorittamisen. Kaikki asiakirjavaihtoon osallistuneet yritykset, joihin kantajakin kuului, saivat tämän jälkeen toisilta yrityksiltä näiden hallussa olleet asiakirjat sekä luettelon, jonka oli laatinut joko kyseinen yritys tai ABB:n ja Pan-Isovitin tapauksessa näiden pyynnöstä komissio. Dansk Rørindustrin hallussa olleista asiakirjoista osa toimitettiin muille yrityksille 18.6.1997 komission pyynnöstä ja toisen osan toimittamisesta huolehti komissio itse 24.9.1997.
- 176 On myös selvää, että 23.4.1997 käydyn puhelinkeskustelun jälkeen kantaja ei ollut enää ottanut yhteyttä komissioon asiakirjoihin tutustumista koskevissa kysymyksissä.

- 177 Vastauksessaan ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen esittämään kirjalliseen kysymykseen kantaja väittää päätelleensä kyseisen puhelin keskustelun perusteella, että hänen ei kannattanut vaatia mahdollisuutta tutustua kaikkiin komission asiakirjoihin sillä uhalla, että häntä syytettäisiin tällaisen asenteen vuoksi yhteistyöhaluttomuudesta hallinnollisen menettelyn aikana.
- 178 On kuitenkin todettava, ettei kantaja ole esittänyt lainkaan näyttöä sellaisesta komission käyttäytymisestä, josta kantaja olisi saattanut tuolloin aiheellisesti päätellä, että tutkinta-aineistoon tutustumista koskevaan oikeuteen vetoamisella olisi ollut vaikutuksia kantajan yhteistyöhalukkuuden arviointiin myöhemmin sakon suuruutta määritettäessä. On totta, että ABB esitti 6.6.1997 päivätyssä kirjeessään komissiolle asiakirjavaihtoa koskevan ehdotuksensa yhteydessä halukkuutensa harjoittaa yhteistyötä komission kanssa ja että Tarco vahvisti omalta osaltaan 19.6.1997 päivätyssä kirjeessään komissiolle, että osallistumalla asiakirjavaihtoon ”tuomme edelleen esiin yhteistyöhalukkuutemme ja tehokkaan yhteistyömme komission kanssa senkin uhalla, ettemme näin ollen saa välttämättä tutustua kaikkiin asiakirjoihin”. Vaikka näistä ilmoituksista käy esiin kyseisten yritysten halukkuus ylläpitää yhteistyötä, niissä ei viitata siihen, että komission reaktioista olisi voinut saada sen mielikuvan, että asiakirjoihin tutustumista koskeva vaatimus olisi saattanut johtaa sakon määrän korottamiseen. Kantaja ei ole myöskään näyttänyt toteen kannekirjelmänsä väitettä, jonka mukaan se oli ”painostuksen alaisena” luopunut vaatimuksistaan saada tutustua asiakirjoihin. Näin on myös kantajan sellaisen vaatimuksen osalta, jonka mukaan asiakirja-aineistoon tutustumista koskeva vaatimus olisi Pan-Isovitin osalta heijastunut tämän yhteistyöhalukkuuden arviointiin sakon suuruutta määritettäessä.
- 179 Näin ollen on syytä päätellä, ettei kantaja ole osoittanut komission kohdistaneen siihen painostusta, jotta se ei olisi käyttänyt mahdollisuuttaan tutustua tutkinta-aineistoon kokonaisuudessaan. Näin ollen on aiheellista olettaa, että kantaja on hyväksynyt luopuvansa tästä mahdollisuudesta.
- 180 Joka tapauksessa on aiheellista katsoa, että koska komissio oli suunnitellut ja järjestänyt asiakirja-aineistoon tutustumisen omissa tiloissaan, kuten se on

ilmoittanut väitetiedoksiannon liitteenä olevassa kirjeessä, se oli täyttänyt velvollisuutensa ja tarjonnut yrityksille omasta aloitteestaan ja näiden toimenpiteitä odottamatta mahdollisuuden tutustua tutkinta-aineistoon.

- 181 Komissiota ei näin ollen pidä arvostella siitä, että se on halunnut helpottaa tutkinta-aineistoon tutustumista kehottamalla kyseisiä yrityksiä vaihtamaan keskenään ja asiamiestensä välityksellä asiakirjoja, joita kultakin yritykseltä oli todettu olevan tarkastusten yhteydessä.
- 182 On aiheellista huomata, että kantaja ei voi vedota asiakirjoihin tutustumista koskevan oikeuden puuttumiseen siitä syystä, että ABB oli asiakirjavaihdon yhteydessä lähettänyt asiakirjoja, joista on poistettu joitakin kohtia.
- 183 ABB:n asiamiesten kantajan asiamiehille lähettämästä, 4.6.1997 päivätyistä kirjeistä käy ilmi, että ABB oli tehnyt poistoja ("redacted") joihinkin asiakirjoihin, sillä kyse oli ollut luottamuksellista tietoa sisältävistä yrityksen sisäisistä asiakirjoista. Tältä osin on syytä muistaa, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan velvollisuus asettaa saataville tutkinta-aineisto ei ulotu muiden yritysten liikesalaisuuksiin eikä muihin luottamuksellista tietoa sisältäviin asiakirjoihin (ks. edellä 170 kohta). Jos kantaja olisi kohdistanut epäilyksiä ABB:n taikka joihinkin muiden kilpailijoidensa laatimiin versioihin asiakirjoista tai jos kantaja olisi epäillyt kilpailijoidensa laatimien asiakirjaluetteloiden täydellisyyttä, mikään ei olisi estänyt kantajaa ottamasta yhteyttä komissioon ja tarvittaessa käyttäen oikeuttaan tutustua koko tutkinta-aineistoon komission tiloissa.
- 184 Edellä esitetyn perusteella komissio, joka oli ehdottanut asianomaisille yrityksille asiakirjoihin tutustumisen helpottamista asiakirjavaihdon avulla ja samalla

huolehti siitä, että oikeus tutustua koko tutkinta-aineistoon säilyi, on ottanut asianmukaisella tavalla huomioon ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen oikeuskäytännössä esitetyt vaatimukset, joiden mukaan yritysten keskinäinen asiakirjavaihto ei voi mitenkään vapauttaa komissiota velvollisuudesta huolehtia itse yritysten puolustautumisoikeuksien kunnioittamisesta, kun se tutkii kilpailuoikeuden vastaista toimintaa, johon nämä yritykset ovat mahdollisesti syyllistyneet. Yrityksen puolustus ei voi riippua sellaisen kilpailevan yrityksen hyväntahtoisuudesta, jota vastaan komissio on esittänyt samanlaisia väitteitä ja jonka taloudelliset ja menettelylliset edut ovat usein vastakkaisia (em. asia Solvay v. komissio, tuomion 85 ja 86 kohta, ja em. asia ICI v. komissio, tuomion 95 ja 96 kohta).

- 185 Väite asiakirja-aineistoon tutustumista koskevan mahdollisuuden puuttumisesta on näin ollen hylättävä.

B Väite, jonka mukaan oikeutta tulla kuuluksi uusien todisteiden esittämisen osalta on loukattu

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 186 Kantaja arvostelee komissiota siitä, että tämä on loukannut kantajan puolustautumisoikeuksia, koska se on väitetiedoksiannon jälkeen kaksi kertaa eli 22.5.1997 ja 9.10.1997 päivätyillä kirjeillään lisännyt aineistoon uusia asiakirjoja syytteidensä tueksi. Komissiolla ei kantajan mukaan ole oikeutta vedota näihin asiakirjoihin, koska se ei ollut ilmoittanut selvästi väitetiedoksiannossaan, että se tulisi tekemään näin.

- 187 Vastaja huomauttaa, ettei yhdessäkään menettelysäännössä kielletä lisänäytön esittämistä väitetiedoksiannon lähettämisen jälkeen. Se toteaa ilmoittaneensa

kyseisissä kirjeissä, että niiden liitteinä olevat asiakirjat liittyivät väitetiedoksiannossa tai sitä koskevissa huomautuksissa esitettyihin väitteisiin. Koska kirjeet lähetettiin jo hyvissä ajoin ennen suullista käsittelyä, kantajalla oli vastaajan mukaan ollut kaikki mahdollisuudet vastata niihin ja se oli sitä paitsi myös tehnyt näin.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 188 Asetuksen N:o 17 19 artiklan 1 kohdan sekä asetuksen N:o 99/63/ETY 2 ja 4 artiklan mukaan komission on annettava väitteensä tiedoksi niiden kohteena oleville yrityksille ja yhteenliittymille ja komissio saa päätöksissään ottaa huomioon ainoastaan sellaiset yrityksiä ja yritysten yhteenliittymiä vastaan esitetyt väitteet, joiden osalta näille on varattu tilaisuus esittää huomautuksensa (em. asia CB ja *Europay v. komissio*, tuomion 47 kohta).
- 189 Puolustautumisoikeuksien kunnioittaminen, joka on yhteisön oikeuden perusperiaate ja jota on noudatettava etenkin kaikissa sellaisissa, myös hallinnollisissa menettelyissä, joissa voidaan määrätä seuraamuksia, edellyttää, että yrityksillä tai yritysten yhteenliittymillä, joita asia koskee, on mahdollisuus hallinnollisen menettelyn aikana esittää asianmukaisesti näkemyksensä komission esiin tuomien tosiseikkojen, väitteiden ja olosuhteiden todenperäisyydestä ja merkityksellisyydestä (asia 85/76, *Hoffmann-La Roche v. komissio*, tuomio 13.2.1979, Kok. 1979, s. 461, 11 kohta; Kok. Ep. IV, s. 341 ja asia T-11/89, *Shell v. komissio*, tuomio 10.3.1992, Kok. 1992, s. II-757, 39 kohta; Kok. Ep. XII, s. 49).
- 190 Missään säännöksessä ei kuitenkaan kielletä komissiota antamasta asianosaisille tiedoksi väitetiedoksiannon lähettämisen jälkeen uusia asiakirjoja, joiden komissio katsoo tukevan väitteitään, kunhan komissio antaa yrityksille tarpeeksi aikaa huomautusten esittämiselle niiden suhteen (asia 107/82, *AEG v. komissio*, tuomio 25.10.1983, Kok. 1983, s. 3151, 29 kohta; Kok. Ep. VII, s. 281).

- 191 On myös huomattava, että komissio on 22.5.1997 päivätyssä kirjeessä selvittänyt liitteenä X1—X9 olevien asiakirjojen ulottuvuuden 20.3.1997 päivätyn väitetiedoksiannon suhteen yksilöimällä, mikä asiakirja koskee mitään osaa väitetiedoksiannosta. Kantaja on näin ollen ollut riittävän tietoinen siitä, mikä merkitys kyseisillä asiakirjoilla oli jo esitettyihin väitteisiin nähden.
- 192 Lisäksi on täsmennettävä, että 9.10.1997 päivätyn kirjeen liitteenä olevat asiakirjat ovat väitetiedoksiannosta täydentäviä asiakirjoja, jotka on merkitty numeroin 1—18, sekä joidenkin yritysten tietopyyntöihin toimittamia vastauksia, joiden yhteydessä on lähetetty taulukoita, joissa on mainittu kulloisenkin asiakirjan aihe sekä viittaus väitetiedoksiannon asianmukaiseen kohtaan ja tapauksen mukaan joidenkin yritysten väitetiedoksiannosta esittämien huomautusten eri kohtiin.
- 193 Näin ollen 22.5.1997 ja 9.10.1997 päivätyissä komission kirjeissä ei ole esitetty uusia väitteitä vaan mainittu joitakin asiakirjoja, jotka ovat lisänäyttöä väitetiedoksiannossa esitettyjen väitteiden tueksi.
- 194 Koska komissio on riittävällä tavalla täsmennänyt, miltä osin kukin väitetiedoksiannon jälkeen lähetetty asiakirja liittyy väitetiedoksiantoon, ja koska kantaja ei väitä, ettei sillä olisi ollut riittävästi aikaa esittää huomautuksensa näistä asiakirjoista, on syytä todeta, että kantajalla on ollut mahdollisuus esittää asianmukaisella tavalla näkemyksensä näissä asiakirjoissa esiin tuotujen tosi-seikkojen, väitteiden ja olosuhteiden todenperäisyydestä ja merkityksellisyydestä.

- 195 Väite on näin ollen hylättävä, siltä osin kuin se koskee uusien todisteiden esittämistä.

C Väite, jonka mukaan oikeutta tulla kuulluksi on loukattu sakon suuruutta koskevia suuntaviivoja sovellettaessa

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 196 Kantaja väittää, että komissio on loukannut sen puolustautumisoikeuksia vedotessaan uusiin suuntaviivoihinsa asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 kohdan ja EHTY:n perustamissopimuksen 65 artiklan 5 kohdan mukaisesti määrättävien sakkojen laskennassa (EYVL 1998 C 9, s. 3; jäljempänä suuntaviivat). Vaikka näissä suuntaviivoissa muutetaan perusteellisesti aiemmin sovellettuja sääntöjä, komissio ei kantajan mukaan ole lainkaan ilmoittanut väitetiedoksiannossaan aikovansa soveltaa uutta lähestymistapaa sakkojen laskennassa. Kantajan mukaan on kuitenkin yleensä toivottavaa, että komissio ilmoittaa väitetiedoksiannossaan arviointiperusteet, joita sen on tarkoitus noudattaa sakon suuruutta määrittäessään.
- 197 Vastaja muistuttaa, ettei sillä ole minkäänlaista velvollisuutta mainita sakon suuruudesta väitetiedoksiannossaan.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 198 Ensinnäkin on huomattava, ettei ole kiistetty, että komissio on määrittänyt kantajalle asetetun sakon suuntaviivoissa esitetyn yleisen laskentatavan mukaisesti.
- 199 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan silloin, kun komissio on väite-tiedoksiannossaan nimenomaisesti ilmoittanut, että se aikoo tutkia, onko yrityksille määrättävä sakkoja, ja se on myös ilmoittanut ne tärkeimmät tosiseikat ja oikeudelliset seikat, jotka voivat johtaa sakon määräämiseen, kuten oletetun rikkomuksen vakavuuden ja keston sekä sen, että rikkomukseen on syyllistytty ”tahallaan tai tuottamuksesta”, komissio on täyttänyt velvoitteensa kunnioittaa yritysten oikeutta tulla kuulluiksi. Näin toimimalla se antaa yrityksille tiedot, jotka ovat tarpeen, jotta ne voivat puolustautua paitsi sitä vastaan, että niiden vahvistetaan rikkomuksen kilpailusääntöjä, myös sakkojen määräämistä vastaan (yhdistetyt asiat 100/80, 101/80, 102/80 ja 103/80, *Musique Diffusion française* ym. v, komissio, tuomio 7.6.1983, Kok. 1983, s. 1825, 21 kohta; Kok. Ep. VII, s. 133).
- 200 Siltä osin kuin on kyse sakon määrän arvioimisesta, kysymyksessä olevien yritysten puolustautumisoikeudet taataan siis komissioon nähden siten, että yritykset voivat esittää komissiolle huomautuksia sellaisen rikkomisen, joihin niiden väitetään syyllistyneen, kestoista, vakavuudesta ja kilpailunvastaisuudesta. Lisäksi on huomattava, että sakon määrän määräämisen osalta yrityksillä on vielä yksi menettelyllinen lisätae, koska ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimella on asetuksen N:o 17 artiklan nojalla täysi harkintavalta ja se voi erityisesti poistaa sakon tai alentaa sitä (asia T-83/91, *Tetra Pak v. komissio*, tuomio 6.10.1994, Kok. 1994, s. II-755, 235 kohta; Kok. Ep. XVI, s. 1).

- 201 Tältä osin on todettava, että komissio on kantajalle lähetetyn väitetiedoksiantonsa sivuilla 53 ja 54 ilmoittanut, kuinka kauan se katsoi kantajan suorittaman rikkomisen kestäneen.
- 202 Komissio on lisäksi väitetiedoksiantonsa sivuilla 57 ja 58 esittänyt syyt, joiden vuoksi se katsoo nyt tarkasteltavana olevan rikkomisen olevan hyvin vakava, sekä raskauttavat seikat, joita ovat olleet ensinnäkin tarjousmenettelyn ohjaileminen ja toiseksi aggressiiviset kartellitoimet sen varmistamiseksi, että kaikki sopimuspuolet noudattaisivat sopimuksia, ja siksi, että suljettaisiin ulkopuolelle ainoa merkittävä kilpailija, joka ei osallistunut kartelliin, sekä kolmanneksi rikkomisen jatkaminen tarkastusten jälkeen.
- 203 Komissio on samassa yhteydessä myös täsmentänyt ottavansa kullekin yksittäiselle yritykselle määrättävän sakon arvioimisessa huomioon muun muassa kunkin yksittäisen yrityksen merkityksen kilpailunvastaisten toimien yhteydessä, kaikki huomattavat erot osallistumisen kestossa, yrityksen aseman kaukolämmitysteollisuudessa, yrityksen kaukolämmitysalan liikevaihdon sekä tarvittaessa yrityksen liikevaihdon kokonaisuudessaan, jotta huomioon otetaan tarvittaessa kyseisen yrityksen koko ja taloudelliset vaikutusmahdollisuudet ja jotta taataan riittävä pelotusvaikutus, sekä lisäksi kaikki lieventävät seikat.
- 204 Lisäksi komissio on todennut väitetiedoksiantonsa sivulla 58, että kantaja oli ollut kartellin päätekijöitä, kantaja oli toiseksi suurin kaukolämmitysputkien tuottaja ja kantajalla oli ollut aktiivinen rooli — vaikkakin vähäisempi kuin ABB:llä — kaikessa kartellitoiminnassa.
- 205 Tämän toteamuksen perusteella voidaan arvioida, että komissio on ilmoittanut väitetiedoksiannossaan tosiseikat ja oikeudelliset seikat, joiden perusteella se aikoi laskea kantajalle määräämänsä sakon, mistä syystä on katsottava, että kantajan oikeutta tulla kuulluksi on kunnioitettu asianmukaisella tavalla.

- 206 On huomattava, että sen jälkeen kun komissio oli ilmoittanut tosiseikat ja oikeudelliset seikat, joiden perusteella se aikoi laskea kantajalle määräämänsä sakon suuruuden, komissiolla ei ollut enää velvollisuutta täsmentää tapaa, miten se käyttäisi kutakin tällaista tekijää sakon suuruutta määrittäessään. Komission päätöstä ennakoitaisiin epäasianmukaisella tavalla, jos suunniteltujen sakkojen määrästä annettaisiin tietoja ennen kuin yrityksellä on ollut tilaisuus esittää näkemyksensä sitä vastaan esitetystä väitteistä (em. asia *Musique Diffusion Française* ym. v. komissio, tuomio 7.6.1983, 21 kohta, ja asia 322/81, *Michelin* v. komissio, tuomio 9.11.1983, Kok. 1983, s. 3461, 19 kohta; Kok. Ep. VII, s. 339).
- 207 Komission velvollisuutena ei myöskään ollut enää hallinnollisen menettelyn aikana ilmoittaa asianomaisille yrityksille aikomuksestaan noudattaa uutta sakonlaskutapaa.
- 208 Komissio ei erityisesti ollut velvollinen väitetiedoksiannossa ilmoittamaan siitä, että se mahdollisesti muuttaisi politiikkaansa sakkojen yleisen suuruusluokan osalta, koska tällainen mahdollisuus on sidoksissa kilpailupolitiikan yleisiin näkökohtiin, joilla ei ole suoraa yhteyttä kysymyksessä olevien asioiden erityisolosuhteisiin (asia em. *Musique Diffusion française* v. komissio, tuomion 22 kohta). Komissiolla ei nimittäin ole velvollisuutta varoittaa yrityksiä siitä, että se aikoo nostaa sakkojen yleistä tasoa (em. asia *Solvay* v. komissio, tuomio 10.3.1992, 311 kohta).
- 209 Komissiolla ei näin ollen ollut sillä perusteella, että kantajalla oli ollut oikeus tulla kuulluksi, velvollisuutta ilmoittaa kantajalle aikomuksestaan soveltaa kantajaan uusia suuntaviivoja.
- 210 Väite, jonka mukaan kantajan oikeutta tulla kuulluksi on loukattu, on kaikista edellä esitetystä syistä hylättävä, siltä osin kuin on kyse suuntaviivojen soveltamisesta sakon laskemiseen.

III Kolmas kanneperuste, joka koskee yleisten oikeusperiaatteiden loukkaamista sekä tosiseikastovirheitä sakon suuruuden määrittämisessä

A Taannehtivuuskiellon periaatteen loukkaaminen

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 211 Kantaja väittää komission loukanneen taannehtimattomuusperiaatetta soveltaessaan kantajaan uusia suuntaviivoja, vaikka kantaja oli toiminut yhteistyössä komission kanssa olematta tietoinen tämän aikomuksesta muuttaa perusteellisesti sakkoja koskevaa menettelytapansa.
- 212 Kantaja huomauttaa, että asetuksen N:o 17/15 artiklassa tarkoitettut sakot ovat rikosoikeudellisia ja niihin sovelletaan tästä syystä ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi tehdyn Euroopan yleissopimuksen (jäljempänä ihmisoikeussopimus) 7 artiklan 1 kappaletta, jossa kielletään ankarampien rangaistusten määrääminen kuin mitkä rikoksentekehetyksellä olivat voimassa. Näin ollen kantajan mukaan on ihmisoikeussopimuksen 7 artiklan 1 kappaaleen vastaista soveltaa sakon määrää arvioitaessa taannehtivasti uusia oikeussääntöjä, jotka komissio on asettanut itselleen ja jotka ovat luonteeltaan normatiivisia sekä sitovat komissiota. Vaikkei näitä uusia sääntöjä pidettäisi normatiivisina vaan katsottaisiin, että niiden vuoksi pelkästään muutetaan komission aiempaa käytäntöä, sääntöjen soveltaminen, joka johtaa tällaiseen muutokseen, on kantajan mukaan vastoin edellä mainitussa määräyksessä tarkoitettuja periaatteita. Muun muassa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan näitä periaatteita sovelletaan myös oikeuskäytännön muutoksiin.

- 213 Kantaja myöntää, että komissiolla on oikeus korottaa sakkoja yleisesti ilman ennakkovaroitusta. Nyt tarkasteltavassa asiassa komissio on kuitenkin kantajan mukaan muuttanut perusteellisesti sakkoja koskevia menettelytapojaan, mikä olisi edellyttänyt ennakkovaroitusta erityisesti tilanteessa, jossa kantajayritys on vapaaehtoisesti toimittanut omaa syyllisyyttään tukevaa näyttöä olematta tietoinen näin perustavanlaatuisesta muutoksesta.
- 214 Suuntaviivat johtavat tosiasiaassa kantajan kaltaisessa asemassa olevien yritysten osalta sakkojen suuruuden järjestelmälliseen kasvuun. Koska suuntaviivojen mukaan sakon määrä lasketaan absoluuttisina määritettyjen summien perusteella, laskutapa vaikuttaa huomattavasti voimakkaammin pieniin ja keskisuuriin yrityksiin kuin sellaisen menettelytavan yhteydessä, jossa sakko on täysin tai osittain riippuvainen kyseisen yrityksen liikevaihdosta.
- 215 Vastaja väittää, että suuntaviivoissa ainoastaan esitellään puitteet, joihin komissio sijoittaa asetuksen N:o 17 15 artiklan soveltamisen, eikä niissä muuteta millään tavoin kyseisiä puitteita. Itse asiassa komissio olisi voinut määrätä juuri saman sakon kantajalle suuntaviivoja soveltamattakin.
- 216 Suuntaviivat muuttavat komission yleistä lähestymistapaa sakkojen laskemiseen eivätkä välttämättä vaikuttaisi sakkoja suurentavasti tietyssä konkreettisessa tapauksessa. Vaikka suuntaviivojen avulla olisikin tarkoitus määrätä aiempaa suurempia sakkoja, tämä olisi täysin oikeuskäytännön mukaista.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 217 On aiheellista muistuttaa, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan perusoikeudet ovat olennainen osa yleisiä oikeusperiaatteita, joiden noudattamista yhteisöjen tuomioistuin valvoo (ks. erityisesti 28.3.1996 annettu lausunto 2/94, Kok. 1996, s. I-1759, 33 kohta ja asia C-299/95, Kremzow, tuomio 29.5.1997, Kok. 1997, s. I-2629, 14 kohta). Yhteisöjen tuomioistuin ja ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin tukeutuvat tältä osin jäsenvaltioiden yhteiseen valtiosääntöperinteeseen ja kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin, joiden syntyy jäsenvaltiot ovat vaikuttaneet tai joihin ne ovat liittyneet. Euroopan ihmisoikeussopimuksella on tässä suhteessa erityinen merkitys (em. asia Kremzow, tuomion 13 kohta ja asia T-112/98, Mannesmannröhren-Werke v. komissio, tuomio 20.2.2001, Kok. 2001, s. II-279, 60 kohta). Lisäksi Euroopan unionista tehdyn sopimuksen F artiklan 2 kohdan (josta on muutettuna tullut EU 6 artiklan 2 kohta) mukaan ”unioni pitää arvossa yhteisön oikeuden yleisinä periaatteina perusoikeuksia, sellaisina kuin ne taataan Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja sellaisina kuin ne ilmenevät jäsenvaltioiden yhteisessä valtiosääntöperinteessä”.
- 218 Ihmisoikeussopimuksen 7 artiklan 1 kappaleessa määrätään, että ”ketään ei ole pidettävä syypanä rikokseen sellaisen teon tai laiminlyönnin perusteella, joka ei ollut tekohetkellä kansallisen lainsäädännön tai kansainvälisen oikeuden mukaan rikos” ja että ”rikoksen tekohetkellä sovellettavissa ollutta rangaistusta ankarampaa rangaistusta ei saa määrätä”.
- 219 Rikoslainsäädännön taannehtivuuskiellon periaate on kaikkien jäsenvaltioiden oikeusjärjestyksille yhteinen periaate, joka on ihmisoikeussopimuksen 7 artiklassa vahvistettu perusoikeudeksi, ja se on erottamaton osa niitä yleisiä oikeusperiaatteita, joiden noudattamisen yhteisöjen tuomioistuin varmistaa (asia 63/83, Kirk, tuomio 10.7.1984, Kok. 1984, s. 2689, 22 kohta; Kok. Ep. VII, s. 605).

- 220 Vaikka asetuksen N:o 17 15 artiklan 4 kohdan mukaan päätökset, joissa määrätään sakkoja kilpailuoikeuden rikkomisen vuoksi, eivät ole luonteeltaan rikosoikeudellisia (em. asia Tetra Pak v. komissio, tuomion 235 kohta), komission on joka tapauksessa noudatettava yhteisön oikeuden yleisiä oikeusperiaatteita ja etenkin taannehtivuuskiellon periaatetta hallinnollisissa menettelyissään, jotka voivat perustamissopimuksen kilpailusääntöjä sovellettaessa johtaa seuraamusten määräämiseen (ks. vastaavasti em. asia C-322/81, Michelin v. komissio, tuomion 7 kohta).
- 221 Näiden periaatteiden noudattaminen edellyttää, että yritykselle määrätyt seuraamukset kilpailusääntöjen rikkomisesta vastaavat seuraamuksia, joista oli säädetty rikkomisen tapahtumishetkellä.
- 222 Tältä osin on syytä täsmentää, että seuraamukset, joita komissio voi määrätä kilpailusääntöjen rikkomisesta, on määritelty asetuksen N:o 17 15 artiklassa ja että kyseinen asetus on annettu ennen tarkasteltavana olevan rikkomisen alkamista. Toisaalta on syytä muistaa, että komissiolla ei ole toimivaltaa muuttaa asetusta N:o 17 tai poiketa siitä etenkään itse itselleen asettamiensa yleisten sääntöjen perusteella. Toisaalta on todettava, että vaikka on selvää, että komissio on määrittänyt kantajalle määräämänsä sakon suuntaviivoissa esitetyn yleisen laskutavan mukaisesti, se on kuitenkin näin tehdessään rajoittunut asetuksen N:o 17 15 artiklassa määritettyjen seuraamusten määräämiseen.
- 223 Asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdan mukaan nimittäin ”komissio voi päätöksellään määrätä yrityksille tai yritysten yhteenliittymille sakon, joka on vähintään 1 000 ja enintään 1 000 000 laskentayksikköä taikka tätä suurempi mutta enintään 10 prosenttia kunkin rikkomukseen osallisen yrityksen edellisen tilikauden liikevaihdosta, jos ne tahallaan tai tuottamuksesta — — rikkovat perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohtaa — —”. Saman artiklan mukaan ”sakon suuruutta määrättäessä on otettava huomioon rikkomuksen vakavuuden lisäksi sen kesto”.

- 224 Suuntaviivojen 1 kohdan ensimmäisen alakohdan mukaan sakon määrää laskettaessa perusmäärä määritetään rikkomisen vakavuuden ja keston perusteella, ja nämä ovat ainoat asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa vahvistetut perusteet.
- 225 Suuntaviivojen mukaan komissio ottaa sakon määrää laskiessaan lähtökohdaksi rikkomisen vakavuuden perusteella määrittämänsä summan (jäljempänä yleinen lähtökohta). Rikkomisen vakavuuden arvioinnissa on otettava huomioon sen laatu, sen todellinen vaikutus markkinoihin, jos se on mitattavissa, ja laajuus asian kannalta merkityksellisillä maantieteellisillä markkinoilla (1 kohdan a alakohdan ensimmäinen alakohta). Rikkomiset voidaan jakaa kolmeen luokkaan, nimittäin vakavaa vähäisempiin, vakaviin ja erittäin vakaviin rikkomisiin. Vakavaa vähäisemmästä rikkomisesta määrättävä sakko voi olla 1 000 ecusta 1 miljoonaan ecuun, ja vakavien rikkomisten osalta sakko voi olla 1 miljoonasta 20 miljoonaan ecuun; sen sijaan erittäin vakavasta rikkomisesta määrättävä sakko voi olla yli 20 miljoonaa ecua (1 kohdan a alakohdan toisen alakohdan ensimmäinen, toinen ja kolmas luettelukohta). Kussakin luokassa määrättyjen seuraamusten asteikko antaa mahdollisuuden vaihdella yritykseen sovellettavaa seuraamusta rikkomisen laadun mukaan, erityisesti vakavien ja erittäin vakavien rikkomisten luokissa (1 kohdan A alakohdan kolmas alakohta). Lisäksi on tarpeen ottaa huomioon rikkomisiin syyllistyneiden todellinen taloudellinen kapasiteetti aiheuttaa vahinkoa muille talouden toimijoille ja erityisesti kuluttajille, ja määrittää sakon määrä tasolle, joka on riittävän varoittava (1 kohdan A alakohdan neljäs alakohta).
- 226 Huomioon voidaan myös ottaa se, että suurilla yrityksillä on useimmiten tarpeelliset infrastruktuurit, jotka antavat niille oikeudellista ja taloudellista tietoa, jolloin niillä on mahdollisuus arvioida paremmin toimintaansa mahdollisesti liittyviä rikkomisia ja niistä aiheutuvia kilpailuoikeudellisia seurauksia (1 kohdan A alakohdan viides alakohta).
- 227 Tietyissä tapauksissa voi olla tarpeen vaihdella kussakin edellä mainitussa luokassa määritettyjä määriä, jotta voitaisiin ottaa huomioon rikkomisten ta-

pauskohtainen painoarvo ja siten kunkin yrityksen suorittaman rikkomisen todellinen vaikutus kilpailuun erityisesti silloin, kun samanlaisiin rikkomisiin syyllistyneet yritykset ovat huomattavan erikokoisia; näin voidaan siis mukauttaa yleistä lähtökohtaa kunkin yrityksen erityispiirteiden mukaan (jäljempänä erityinen lähtökohta) (1 kohdan A alakohdan kuudes alakohta).

228 Rikkomisten keston osalta suuntaviivoissa erotetaan toisistaan lyhytaikainen rikkominen (yleensä alle yksi vuosi), jonka osalta rikkomisen vakavuuden perusteella määritettyyn määrään ei pitäisi tehdä lisäystä, keskipitkän ajan kestävä rikkominen (yleensä yhdestä viiteen vuotta), jonka osalta se voi olla 50 prosenttia rikkomisen vakavuuden perusteella määrätystä määrästä, ja pitkäaikainen rikkominen (yleensä yli viisi vuotta), jonka osalta lisäys voidaan vahvistaa 10 prosentiksi vuotta kohden rikkomisten vakavuuden perusteella määrätystä määrästä (1 kohdan B alakohdan ensimmäisen alakohdan ensimmäinen, toinen ja kolmas luetelmakohta).

229 Suuntaviivoissa esitetään tämän jälkeen esimerkinomaisesti luettelo raskauttavista ja lieventävistä olosuhteista, jotka voidaan ottaa huomioon perusmäärän suurentamiseksi tai pienentämiseksi, sekä viitataan sakkojen määräämättä jättämisestä tai lieventämisestä kartelleja koskevissa asioissa 18 päivänä heinäkuuta 1996 annettuun komission tiedonantoon (EYVL C 207, s. 4; jäljempänä yhteistyötiedonanto).

230 Yleisesti todetaan, että lopullinen kyseisen kaavan mukaan laskettu sakkosumma (perusmäärä, jota korotetaan tai alennetaan prosenttiosuudella), ei saa missään tapauksessa ylittää 10 prosenttia yrityksen koko maailmasta kertyvästä liikevaihdosta asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 kohdan mukaisesti (5 kohdan a alakohta). Lisäksi suuntaviivoissa todetaan, että sen jälkeen kun edellä mainitut laskelmat on tehty, on syytä tarkastella olosuhteiden mukaan tiettyjä objektiivisia tietoja, kuten erityistä taloudellista ympäristöä, rikkomiseen syyllistyneiden mahdollisesti saamia taloudellisia tai rahoituksellisia etuja, kyseessä olevien yritysten ominaispiirteitä sekä niiden todellista maksukykyä erityisessä sosiaalisessa toimintakentässään, jotta voitaisiin lopullisesti mukauttaa suunniteltujen sakkojen määrä (5 kohdan b alakohta).

- 231 Edellä esitetyn perusteella voidaan todeta, että suuntaviivoissa esitetyn menetelmän mukaan sakkojen määrä lasketaan edelleenkin asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa mainitun kahden arviointiperusteiden eli rikkomisen vakavuuden ja keston mukaisesti ja laskennassa noudatetaan kunkin yrityksen liikevaihtoon suhteutettua enimmäismäärää, josta säädetään samassa säännöksessä.
- 232 Suuntaviivojen ei näin ollen voida katsoa ulottuvan kyseisessä artiklassa määritellyn seuraamuksia koskevan oikeudellisen kehysten ulkopuolelle.
- 233 Toisin kuin kantaja väittää, suuntaviivojen aikaansaama muutos komission hallintokäytäntöön ei myöskään merkitse sitä, että sakon suuruuden arviointia koskeva oikeudellinen kehys olisi muuttunut, eikä hallintokäytännön muutos näin ollen ole ihmisoikeussopimuksen 7 artiklan 1 kappaleeseen otettujen periaatteiden vastainen.
- 234 Komission aiemmin noudattama päätösmenettely ei itsessään ole sakkojen määrittämistä koskeva oikeudellinen kehys kilpailuoikeuden alalla, koska tällainen kehys on määritetty ainoastaan asetuksessa N:o 17.
- 235 Kun sitä paitsi otetaan huomioon asetuksessa N:o 17 komissiolle jätetty harkintavalta, se, että komissio on ottanut käyttöön uuden sakkojen laskutavan, joka saattaa joissain tilanteissa johtaa sakon määrän kasvuun kuitenkin ylittämättä samassa asetuksessa säädettyä enimmäismäärää, ei tarkoita, että asetuksen N:o 17 15 artiklassa tarkoitettuja sakkoja olisi laillisuusperiaatteen ja oikeusvarmuuden periaatteen vastaisesti taannehtivasti korotettu.

236 Tältä osin on turhaa väittää, että sakkojen laskeminen suuntaviivoissa esitetyn menetelmän mukaisesti ja etenkin siten, että lähtökohdaksi otetaan rikkomisen vakavuuden mukaisesti määritetty summa, saattaa aiheuttaa sen, että komissio määrää aiempaa suurempia sakkoja. Yhteisöjen tuomioistuimen täysin vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan rikkomisten vakavuus on määritettävä useiden seikkojen perusteella, joihin kuuluvat erityisesti asian erityisolosuhteet, asia-yhteys ja sakkojen varoittava vaikutus, mutta niistä perusteista, jotka on välttämättä otettava huomioon, ei kuitenkaan ole vahvistettu sitovaa tai tyhjentävää luetteloa (asia C-137/95 P, SPO ym. v. komissio, määräys 25.3.1996, Kok. 1996, s. I-1611, 54 kohta; asia C-219/95 P, Ferriere Nord v. komissio, tuomio 17.7.1997, Kok. 1997, s. I-4411, 33 kohta; ks. myös asia T-295/94, Buchmann v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-813, 163 kohta). Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan komissiolla on asetusta N:o 17 sovellettaessa harkintavaltaa sakkojen määrän vahvistamisessa, jotta se voisi ohjata yritysten toimintaa niin, että ne noudattaisivat kilpailusääntöjä (asia T-150/89, Martinelli v. komissio, tuomio 6.4.1995, Kok. 1995, s. II-1165, 59 kohta; asia T-49/95, Van Megen Sports v. komissio, tuomio 11.12.1996, Kok. 1996, s. II-1799, 53 kohta ja asia T-229/94, Deutsche Bahn v. komissio, tuomio 21.10.1997, Kok. 1997, s. II-1689, 127 kohta).

237 Yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännössä todetaan lisäksi, että vaikka komissio on aikaisemmin määrännyt tietyntasoisia sakkoja tietyntyyppisistä rikkomisista, se ei estä sitä korottamasta tätä tasoa asetuksessa N:o 17 säädettyissä rajoissa, jos tämä on välttämätöntä yhteisön kilpailupolitiikan toteuttamiseksi (em. asia Musique Diffusion française ym. v. komissio, tuomion 109 kohta; em. asia Solvay v. komissio, tuomio 10.3.1992, 309 kohta ja asia T-304/94, Europa Carton v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-869, 89 kohta). Yhteisön kilpailusääntöjen tehokas soveltaminen edellyttää päinvastoin sitä, että komissio voi milloin tahansa mukauttaa sakkojen tasoa tämän politiikan tarpeita vastaavaksi (em. asia Musique Diffusion française ym. v. komissio, tuomion 109 kohta).

238 Taannehtivuuskiellon periaatteen loukkaamista koskeva väite on kaikista edellä mainituista sivistä hylättävä.

B Luottamuksensuojan periaatteen loukkaamista koskeva väite

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 239 Kantaja väittää, että sakkoihin sovellettavan uuden laskutavan noudattaminen sen jälkeen, kun se oli toimittanut vapaaehtoisesti näyttöä omasta syyllisyydestään, on luottamuksensuojan periaatteen vastaista. Kantajan olisi pitänyt saada luottaa komission noudattavan käytäntöä, joka oli voimassa ajankohtana, jona se otti komissioon yhteyttä. Komission harkintavalta oli kantajan mukaan ollut kyseisessä tilanteessa rajallinen siitä syystä, että kantaja oli tehnyt yhteistyötä komission kanssa niiden sakonlaskentatapojen perusteella, jotka on esitetty EY:n perustamissopimuksen 85 artiklan mukaisesta menettelystä 13 päivänä heinäkuuta 1994 tehdyssä komission päätöksessä (IV/C/33.833 — kartonkiala) (EYVL L 243, s. 1; jäljempänä kartonkipäätös) sekä tiedotuksessa Euroopan komissiolta sen politiikasta sakkojen määräämisessä kilpailusääntöjen rikkomisen vuoksi (EYVL 1995, C 341, s. 13; jäljempänä yhteistyötiedonantoluonnos), joihin sekä kantaja että komissio tuolloin vetosivat.
- 240 Vastaajan mukaan yhteisöjen tuomioistuimen vakiintuneesta oikeuskäytännöstä käy ilmi, ettei kilpailusääntöjen rikkojilla ei ole ”oikeutta” tietyn tasoiseen sakkoon. Lisäksi kantaja ei voi väittää, että se olisi luottanut yhteistyötiedonantoon ajankohtana, jolloin se päätti esittää asiakirjat komissiolle ja huomannut tämä jälkeen, että sakkojen määräämistä koskevia toimintatapoja oli suuntaviivoissa muutettu. Vastaaja ilmoittaa noudattaneensa täysin kyseisen yhteistyötiedonannon sisältöä ja tarkoitusta alentaessaan sakkoa 30 prosenttia. Koska yhteistyötiedonanto ei koske sakon perusmäärän laskemista, komissio ei ole voinut herättää kyseisissä yrityksissä toiveita, jotka liittyisivät sakon määrään ennen kuin sitä olisi pienennetty kyseisen yhteistyötiedonannon perusteella.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 241 On syytä huomata, että komissiolla on kilpailusääntöjen rikkomisesta johtuvia sakkoja määrätessään toimivaltaa sille asetuksessa N:o 17 myönnetyn harkintavallan rajoissa. Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan taloudelliset toimijat eivät voi perustellusti luottaa siihen, että olemassa oleva tilanne, jota toimielimet voivat muuttaa harkintavaltansa rajoissa tekemillään päätöksillä, säilyy ennallaan (ks. asia 245/81, Edeka Zentrale, tuomio 15.7.1982, Kok. 1982, s. 2745, 27 kohta ja asia C-350/88, Delacre ym. v. komissio, tuomio 14.2.1990, Kok. 1990, s. I-395, 33 kohta).
- 242 Komissiolla on päinvastoin oikeus nostaa sakkojen yleistä suuruusluokkaa asetuksen N:o 17 mukaisissa rajoissa, jos tämä on tarpeen yhteisön kilpailupolitiikan toteuttamiseksi (ks. edellä kohdassa 237 mainittu oikeuskäytäntö).
- 243 Sellaisen hallinnollisen menettelyn kohteena olevat yritykset, jonka seurauksena saatetaan määrätä sakko, eivät näin ollen voi perustellusti luottaa siihen, ettei komissio ylittäisi aiemmin noudattamaansa sakkojen suuruusluokkaa.
- 244 Siltä osin kuin kantaja on luottanut kartonkipäätökseen etenkin hallinnollisen menettelyn aikana tekemänsä yhteistyön vuoksi tehtävien sakonalennusten osalta, on aiheellista todeta, että pelkästään se seikka, että komissio on aiemmassa päätöskäytännössään myöntänyt tietyn alennuksen sakosta tietynlaisen käyttäytymisen vuoksi, ei merkitse, että sillä olisi velvollisuus tehdä samanlainen suhteellinen alennus arvioidessaan vastaavanlaista käyttäytymistä jossain myöhemmässä hallinnollisessa menettelyssä (ks. lieventävien seikkojen osalta asia

T-347/94, Mayr-Melnhof v. komissio, Kok. 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-1751, 368 kohta).

- 245 Komissio ei missään tapauksessa voinut soveltaa nyt tarkasteltavassa asiassa toimintatapoja, joita se oli noudattanut kartonkipäätöstä tehdessään, koska se on tämän jälkeen eli 18.7.1996 hyväksynyt yhteistyötiedonantonsa. Kyseisestä päivämäärästä alkaen komissio on synnyttänyt yrityksissä perusteltua luottamusta yhteistyötiedonannossa esitettyjen arviointiperusteiden noudattamiseen, mikä on myös tämän jälkeen velvoittanut komissiota noudattamaan näitä arviointiperusteita.
- 246 Tältä osin on aiheellista korostaa, ettei kantaja ole voinut ajankohtana, jona se on ottanut komissioon yhteyttä, mitenkään olla siinä käsityksessä, että komissio soveltaisi sitä koskevaan tapaukseen yhteistyötiedonantoluonnoksessa esitettyä menetelmää, koska kyseisestä asiakirjasta, joka on julkaistu Euroopan yhteisöjen virallisessa lehdessä, käy selvästi ilmi, että kyse on luonnoksesta. Komissio on nimittäin ilmoittanut asiakirjassa, että sen tarkoituksena oli hyväksyä yhteistyötiedonanto sakkojen määräämättä jättämisestä tai lieventämisestä sellaisten yritysten osalta, jotka toimivat yhteistyössä komission kanssa tutkinta- tai syytevaiheessa, ja kehottanut niitä, joita asia koskee, toimittamaan sille huomautuksensa kyseisestä yhteistyötiedonantoluonnoksesta ennen lopullisen yhteistyötiedonannon hyväksymistä. Tällaisella yhteistyötiedonantoluonnoksella ei ole ollut asianomaisille yrityksille muuta merkitystä kuin se, että yritykset saivat tietää komission aikovan myöhemmin antaa yhteistyötiedonannon asiasta.
- 247 Siltä osin kuin kantajan päätelmissä tukeudutaan oletukseen, jonka mukaan komissio ei ole noudattanut yhteistyötiedonantoa, kantajan väitteet ja perustelut sekoittuvat niihin, joissa vedotaan kyseisen yhteistyötiedonannon virheelliseen soveltamiseen.
- 248 Väite on näin ollen hylättävä siltä osin kuin se koskee luottamuksensuojan periaatteen loukkaamista.

C Yhdenvertaisen kohtelun periaatteen ja suhteellisuusperiaatteen loukkaaminen ja suuntaviivojen laillisuus

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 249 Kantaja esittää useita perusteita sellaisen näkemyksen tueksi, jonka mukaan komissio on määrännyt sille liian suuren ja syrjivän sakon ja samalla loukannut sekä yhdenvertaisen kohtelun periaatetta että suhteellisuusperiaatetta.
- 250 Kantajan mukaan komissio on syrjinyt pieniä ja keskisuuria yrityksiä, kun se on ottanut ainoastaan rikkomisen vakavuuteen perustuvan laskutapansa yhteydessä lähtökohdaksi abstrakteja määriä. Komissio on kantajan mukaan sijoittanut asianomaiset yritykset neljään luokkaan yritysten koon perusteella. Koska komissio on määrittänyt ensimmäiseen luokkaan kuuluvalla ABB:lle erityiseksi lähtökohdaksi määrän, joka on vähemmän kuin 10 prosenttia kyseisen yrityksen liikevaihdosta, komissio on laskentatapaansa käyttäen voinut ottaa täysin huomioon kaikki sellaiset tekijät, joilla on merkitystä sakon lopullisen määrän arvioimisen kannalta. Sen sijaan kooltaan ABB:tä pienempien yritysten kuten kantajan ja muiden toiseen tai kolmanteen luokkaan kuuluvien yritysten osalta erityiset lähtökohdat ovat olleet kantajan mukaan niin korkeat, että kyseisten merkityksellisten tekijöiden vaikutus on jäänyt mitättömäksi, koska komission on pitänyt toimia asetuksen N:o 17 mukaisen 10 prosentin enimmäismäärän rajoissa.
- 251 Komissio on näin ollen syrjinyt pieniä ja keskisuuria yrityksiä yleisten toimintatapojensa vastaisesti, joiden mukaan se yleensä kohtelee muita lievemmin yrityksiä, jotka ovat erityisen aktiivisia alalla, jolla rikkomisen on tapahtunut, suhteessa monikansallisiin yrityksiin, jotka toimivat samanaikaisesti usealla eri alalla. Komission toiminta on kantajan mukaan myös EY:n perustamissopimuksen 130 artiklan 1 kohdan (josta on tullut EY 157 artiklan 1 kohta) vastaista, koska kyseisen artiklan mukaan komission on pyrittävä edistämään yritysten,

erityisesti pienten ja keskisuurten yritysten, aloittamisen ja kehittämisen kannalta suotuisaa toimintaympäristöä.

- 252 Toiseksi komission käyttämä laskutapa on kantajan mukaan aiheuttanut sen, että toiseen ja kolmanteen luokkaan kuuluviin yrityksiin on sovellettu perusmääriä, jotka ovat ylittäneet asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 kohdassa vahvistetun enimmäismäärän, joka on 10 prosenttia liikevaihdosta. Kantajan mukaan tätä enimmäismäärää ei pidä ylittää missään laskentavaiheessa. Jos komission laskelman perustana saa olla 10 prosentin enimmäismäärän ylittävä perusmäärä, kaikki komission näin saatuun sakon määrään tekemät korjaukset ovat kuvitteellisia ja merkityksettömiä, koska sakon lopullinen määrä on tällöin joka tapauksessa 10 prosenttia kokonaisliikevaihdosta.
- 253 Kantaja jatkaa vastauskirjelmässään, että suuntaviivojen 5 kohdan a alakohdan mukaan ”lopullinen tämän kaavan mukaan laskettu sakkosumma (perusmäärä, jota korotetaan tai alennetaan prosenttiosuudella), ei saa missään tapauksessa ylittää 10 prosenttia yrityksen koko maailmasta kertyvästä liikevaihdosta”. Suuntaviivoissakaan ei näin ollen ollen kantajan mukaan sallita mitään laskelmaa, jonka tulos ylittää 10 prosenttia liikevaihdosta.
- 254 Kantaja huomauttaa, että komissio on ottaakseen huomioon liikevaihtoon perustuvan 10 prosentin enimmäismäärän sakon laskemisessa, joka tapahtuu lieventävien seikkojen huomioon ottamisen jälkeen mutta ennen yhteistyön vuoksi tehtävän sakonalennuksen suorittamista, alentanut sakkoja toiseen ja kolmanteen luokkaan kuuluvien yritysten osalta tasolle, joka on kaikkein korkein laillinen taso. Kantajan tapauksessa ennen yhteistyön vuoksi tehtävää sakonalennusta määritetty sakko oli ollut 12 700 000 ecua eli täsmälleen 10 prosenttia kantajan liikevaihdosta.
- 255 Kolmanneksi kantaja väittää, että komission määrittämät sakot eivät heijasta yksittäisten yritysten kokoa. Komissio on aiemmassa käytännössään antanut

etusijan liikevaihdolle, joka perustui tuotteisiin, joihin liittyen rikkominen oli tapahtunut, mutta nyt tarkasteltavassa asiassa komissio on alentanut sakkoa määrään, joka oli 10 prosenttia kantajan kokonaisliikevaihdosta. Komission on kantajan mukaan kiinnitettävä sakkoa määrittäessään huomiota kumpaankin liikevaihtoon, jotta se voi ottaa huomioon kyseisen yrityksen koon ja osallistumisen eri markkinoilla.

256 Kantaja huomauttaa lisäksi, että komissio ei ole ottanut huomioon sen todellista tilannetta luokitellessaan kantajan yritykseksi, joka on erikoistunut nimenomaan nyt kyseessä olevaan tuotteeseen, vaikka todellisuudessa kantajan liikevaihto kyseisillä markkinoilla on vain 36,8 prosenttia sen kokonaisliikevaihdosta. Kantajan tilanteen virheellisen arvioinnin vuoksi kantajalle määrätty sakko on kohtuuton kantajan liikevaihto kyseisillä markkinoilla huomioon ottaen. Käytetty laskutapa on syrjinyt kantajaa muihin toiseen ja kolmanteen luokkaan kuuluviin yrityksiin nähden, sillä ero näille määrättyjen ja kantajalle määrätyn sakon välillä on suhteeton yritysten kokoerojen kannalta.

257 Kantaja toteaa neljänneksi, että koska komissio on laskenut sakkojen määrät sellaisten määrien perusteella, jotka ovat olleet suurempia kuin laillisesti sallitut enimmäismäärät, sen ei ole ollut mahdollista ottaa huomioon muita sellaisia tekijöitä, jotka olisi otettava huomioon rikkomisen vakavuutta arvioitaessa. Komissio ei näin ollen ole laskenut sakkojen määrää sen mukaisesti, minkä hyödyn kukin yrityksistä on saanut kyseisillä markkinoilla, vaikka tämän tekijän huomioon ottamisen tarpeellisuus on tuotu esiin yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännössä sekä komission omassa käytännössä ja se on todettu kilpailua koskevassa komission XXI. kertomuksessa. Komissio ei ole ottanut huomioon sitä seikkaa, että kantaja ei ole saanut liiallista hyötyä väitetyt rikkomisen aikana. Kantaja ei voi ymmärtää, miten muut seikat, joita komissio on pitänyt perusteinaan määrittäessään sakon suuruutta, ovat voineet heijastaa kunkin yrityksen saamaa teoreettista hyötyä, kuten vastaaja väittää.

- 258 Kantaja pitää sakkoa myös väärin suhteutettuna, koska komissio ei ole ottanut huomioon kantajan mahdollisuuksia suoriutua sakon maksamisesta asettaessaan kantajalle niin suuren sakon, että sen elinkelpoisuus on uhattuna. Sen sijaan aiemmassa käytännössään komissio on useissa tilanteissa määrännyt tavanomaista pienemmän sakon yritysten taloudellisten vaikeuksien vuoksi. Komissio on lisäksi suuntaviivoissaan ilmoittanut aikomuksestaan ottaa huomioon kunkin yrityksen todellinen maksukyky erityisessä sosiaalisessa toimintakentässään ja mukauttaa sakkoja tämän perusteella. Yritykset voivat kantajan mukaan perustellusti luottaa tällaisiin ilmoituksiin. Kantaja huomauttaa tässä yhteydessä, että se on vuosina 1997 ja 1998 kärsinyt huomattavia tappioita, jotka yhdessä sakon kanssa ovat olleet suuremmat kuin yrityksen oman pääoman nettoarvo kokonaisuudessaan. Välttääkseen konkurssin ja kerätäkseen sakon maksamiseen tarvitsemansa varat kantaja on joutunut myymään suurimman osan teollisesta ja kaupallisesta toiminnastaan sekä nimen ”Løgstør Rør”. Vaikka kantaja on edelleen oikeushenkilönä olemassa, se ei enää voi toimia kyseisillä markkinoilla.
- 259 Kantaja jatkaa, että komission tavoitteiden on sakkoja määrättäessä oltava varoittavia eikä sellaisia, joilla yritykset poistetaan kyseisiltä markkinoilta ja samalla vahingoitetaan kilpailua alalla. Nyt määrätyn sakon suuruisten sakkojen määrääminen saattaa aiheuttaa sen, että markkinoilta poistuvat kaksi ABB:n suurinta kilpailijaa eli kantaja ja Tarco.

- 260 Koska komissio on laskenut sakot suuntaviivojensa mukaisesti ja näin määrännyt liian suuren ja syrjivän sakon, kantaja väittää, että kyseiset suuntaviivat ovat EY:n perustamissopimuksen 184 artiklan (josta on tullut EY 241 artikla) vastaiset. Komissio on kantajan mukaan suuntaviivoissaan määrittänyt sakon laskemisessa käyttämänsä perusmäärät niin suuriksi, että sille ei ole itse asiassa jäänyt asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 mukaista harkintavaltaa ottaakseen huomioon kaikki merkittävät tekijät, mukaan lukien mahdolliset lieventävät seikat.

- 261 Vastaaja pitää ensinnäkin perusteettomana väitettä, jonka mukaan se olisi toiminut syrjivästi määrittäessään sakon laskennan perustana olevia summia.
- 262 Vastaaja ei katso toimineensa syrjivästi, kun se on pitänyt kaikille rikkomiseen syyllistyneille lähtökohtana yhtä yksittäistä määrää, joka on 20 miljoonaa ecua, koska kyseistä summaa on tämän jälkeen käsitelty kunkin rikkomiseen syyllistyneen osalta ja sen mukaan, kuinka vakavaa niiden osallistuminen rikkomiseen on ollut. Komissio ilmoittaa ottaneensa nimenomaisesti huomioon eroavaisuudet kyseisten yritysten koossa ja taloudellisessa kapasiteetissa etenkin korottamalla ABB:lle alun perin määrättäväksi tullutta sakkoa. Kantajalle määrätty sakko, joka on 8,9 miljoonaa ecua, ei ole suurin sallittu vaan jää asetuksen N:o 17 mukaista enimmäismäärää pienemmäksi.
- 263 Vaikka ABB:ta olisikin kohdeltu perusteettomasti suosiollisemmalla tavalla kuin kantajaa, tämä ei tarkoita vastaajan mukaan sitä, että kantajalle määrätty sakkoa pitäisi pienentää, koska kukaan ei voi omaksi edukseen vedota toisen hyväkseen saamaan lainvastaisuuteen. Kantaja ei sitä paitsi voi vedota asemaansa keskisuurena yrityksenä. Perustamissopimuksen 130 artiklan osalta vastaaja toteaa, että määräyksen yleinen luonne huomioon ottaen on tuskin mahdollista ajatella, että tietty toimenpide voitaisiin kumota siitä syystä, että se olisi vastoin kyseistä määräystä.
- 264 Vastaaja kiistää, että sakkojen laskennassa käytetyt määrät eivät voisi missään laskentavaiheessa olla suurempia kuin 10 prosenttia yritysten liikevaihdoista. Vastaajan mukaan asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa vahvistetun enimmäismäärän yhteydessä merkittävää on ainoastaan sakon laskemisen lopputulos eikä laskennan aikana käytetyt luvut. Komissio olisi myös voinut käyttää lähtökohtana summaa, joka olisi ollut vähemmän kuin 10 prosenttia liikevaihdosta ja joka olisi kuitenkin johtanut samansuuruisen sakon määräämiseen. Jos suuntaviivoissa esitettyjen arviointiperusteiden soveltaminen johtaa enimmäismäärää suurempaan määrään, mikään ei estä komissiota tekemästä vähennystä, jonka jälkeen määrä vastaa täsmälleen kyseistä enimmäismäärää, ennen kuin se

soveltaa yhteistyötiedonannossa esitettyjä arviointiperusteita. Siltä osin kuin kantaja nojautuu vastauskirjelmässään suuntaviivojen 5 kohdan a alakohdassa lausuttuun, vastaaja toteaa, että tällainen väite on uusi ja ensimmäisen oikeusasteen työjärjestyksen 48 artiklan 2 kohdan mukaan jätettävä tutkimatta.

- 265 Lisäksi kantajan väitteet siitä, miten enimmäismäärää, joka on 10 prosenttia liikevaihdosta, on tulkittava, ovat vastaajan mukaan perusteettomia, koska tällaisen tulkinnan mukaan komission pitäisi aloittaa laskenta epätavallisen alhaiselta tasolta, jottei se missään laskentavaiheessa ylittäisi kyseistä enimmäismäärää, mikä taas saattaisi johtaa sellaisen lähtökohdan asettamiseen, joka ei enää olisi suuntaviivoissa vahvistettujen arviointiperusteiden mukainen. Tällaista menetelmää käyttämällä koko laskutapa muuttuisi päinvastaiseksi ja lähtökohta selviäisi vasta laskutoimituksen suorittamisen jälkeen. Menetelmä olisi mielivaltainen, ja sitä soveltamalla komissio joutuisi luopumaan kaikkien yksittäistapausten erityispiirteiden huomioon ottamisesta.
- 266 Komissiolla on mielestään oikeus määrätä sakko, joka ei ole suurempi kuin 10 prosenttia yrityksen kokonaisliikevaihdosta. Vaikka komissio on usein pitänyt sakon laskennassa lähtökohtana yrityksen liikevaihtoa kyseessä olevilla markkinoilla, se ei ole sidottu aiempaan käytäntöönsä. Sakkoja laskettaessa on otettava huomioon useita eri seikkoja eikä annettava kohtuuttoman suurta painoarvoa liikevaihdolle. Komission aiempi käytäntö ei sitä paitsi sen mielestä ollut vakiintunut, koska sakkoja määrittäessä huomioon otettiin myös sellainen liikevaihto, joka oli kertynyt muilta kuin kyseisen alan markkinoilta, sekä hyöty, jonka rikkomiseen osallistuneet olivat saaneet.
- 267 Vaikka päätöksessä kantaja mainitaan erikoistuneen yhden tuotteen valmistamiseen, tämä ei vastaajan mukaan tarkoita sitä, että kantajan katsottaisiin valmistavan vain yhtä tuotetta. Kantajaa ei vastaajan mukaan ole virheellistä kuvata yritykseksi, joka on lähinnä erikoistunut yhteen tuotteeseen, koska kantajan

toimittamien tietojen mukaan yrityksen kokonaisliikevaihdosta noin 80 prosenttia oli peräisin kaukolämmitysputkista. Komissio ilmoittaa nojautuneensa tähän seikkaan sitä paitsi ainoastaan tehdäkseen eron kantajan ja ABB:n välillä ja pienentääkseen kantajan sakkoa koskevaa lähtökohtaa 20 miljoonasta 10 miljoonaan ecuun.

268 Komissio jatkaa, ettei sillä ole velvollisuutta ottaa huomioon rikkomisesta saatua hyötyä. Sen mukaan on yleensä hankalaa määrittää, millaista hyötyä mikäkin yritys on saanut osallistumisestaan rikkomiseen, ja näin olisi myös käynyt nyt tarkasteltavassa asiassa. Joka tapauksessa niillä muilla seikoilla, joihin komissio on nojautunut, on ollut tarkoitus ottaa huomioon, minkä hyödyn kukin yritys on teoriassa saanut. Jos kyse on perustamissopimuksen 85 artiklan vakavasta ja tahallisesta rikkomisesta, tällä voidaan katsoa olevan riittävän suuri merkitys, jolloin komissio ei enää anna erityistä painoarvoa sille, mikä saadun hyödyn tosiasiallinen rahallinen arvo on ollut.

269 Komissio ei myöskään ole velvollinen ottamaan huomioon yrityksen heikkoa taloudellista tilannetta sakkoa määrittäessään, jos sakko jää asetuksen N:o 17 mukaista enimmäismäärää pienemmäksi. Nyt tarkasteltavassa asiassa kantaja-yritys ei ole vastaajan mukaan osoittanut, että sakko olisi uhannut sen olemassaoloa tai että yritystoiminnan myynti olisi ollut tarpeen sakonmaksuvelvollisuuden vuoksi. Tällainen toimenpide on voitu tehdä useammasta syystä mutta sitä ei voi missään tapauksessa rinnastaa yrityksen eliminointiin kyseisiltä markkinoilta.

270 Koska sakko ei ole liian suuri eikä syrjivä, kantajalla ei ole mitään syytä riitauttaa suuntaviivojen laillisuutta. Vastaajan mukaan paikkaansa ei myöskään pidä kantajan väite, jonka mukaan komissio olisi suuntaviivat hyväksymällä sitoutunut sillä tavoin, ettei se ottaisi enää huomioon mahdollisia lieventäviä seikkoja ja sitä, mikä rooli yksittäisillä yrityksillä on ollut kartellissa.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 271 On aiheellista huomata, että kantaja on liittännyt tasa-arvoisen kohtelun periaatteen ja suhteellisuusperiaatteen loukkaamista koskeviin väitteisiinsä perustamissopimuksen 184 artiklan mukaisen lainvastaisuusväitteen, jonka se on kohdistanut suuntaviivoihin siitä syystä, että komissio on kantajan mukaan suuntaviivoja hyväksyessään luopunut sille asetuksessa N:o 17 myönnetystä harkintavallasta ja etenkin mahdollisuudesta ottaa huomioon yksittäisen yrityksen koon ja yrityksen merkityksen rikkomisen kannalta. Seuraavaksi tarkastellaan ensin lainvastaisuutta.

— Suuntaviivojen lainvastaisuutta koskeva väite

- 272 Ensiksi on muistettava, että yhteisöjen tuomioistuimen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan perustamissopimuksen 184 artikla on ilmaus yleisestä periaatteesta, jonka mukaan jokaiselle, jotta hän voi saada häntä suoraan ja erikseen koskevan päätöksen kumotuksi, on taattava oikeus riitauttaa sellaisten aiemmin annettujen toimielinten säädösten pätevyys, jotka muodostavat riidanalaisen päätöksen oikeudellisen perustan, vaikka niitä ei olisikaan annettu asetuksen muodossa, jos kyseisellä henkilöllä ei ollut oikeutta nostaa perustamissopimuksen 173 artiklan nojalla kannetta näistä säädöksistä, joiden seuraukset hän joutuu kantamaan ilman, että hänellä olisi ollut tilaisuus vaatia niiden kumoamista (asia 92/78, *Simmenthal v. komissio*, tuomio 6.3.1979, *Kok.* 1979, s. 777, 39 ja 40 kohta).
- 273 Perustamissopimuksen 184 artiklan tarkoituksena ei ole mahdollistaa sitä, että asianosainen voisi kiistää minkä tahansa luonteeltaan yleisen säädöksen sovellettavuuden minkä tahansa kanteen tueksi; tästä syystä yleistä säädöstä, jonka lainvastaisuuteen vedotaan, on voitava soveltaa joko välittömästi tai välillisesti kanteen kohteena olevaan asiaan, ja kanteen kohteena olevan yksittäispäätöksen ja kyseisen yleisen säädöksen välillä on oltava välitön oikeudellinen yhteys (asia 21/64, *Macchiorlati Dalmas e Figli v. korkea viranomainen*, tuomio 31.3.1965,

Kok. 1965, s. 227, erityisesti s. 245; asia 32/65, Italia v. neuvosto ja komissio, tuomio 13.7.1966, Kok. 1966, s. 563, erityisesti s. 594; Kok. Ep. I, s. 299 ja yhdistetyt asiat T-6/92 ja T-52/92, Reinarz v. komissio, tuomio 26.10.1993, Kok. 1993, s. II-1047, 57 kohta).

274 On aiheellista huomauttaa komission todenneen suuntaviivojensa alussa, että ”suuntaviivoissa esitettyjen periaatteiden tarkoituksena on varmistaa komission päätösten avoimuus ja objektiivisuus suhteessa yrityksiin kuin myös yhteisöjen tuomioistuimeen; samalla vahvistetaan lainsäätäjän komissiolle jättämä liikkumavara harkintavallalle, jonka perusteella komissio voi määrätä sakoksi enintään 10 prosenttia yrityksen — — liikevaihdosta” ja että ”sakon uusi laskutapa perustuu tästedes jäljempänä esitettyyn kaavaan”. Vaikkeivät uudet suuntaviivat siis olekaan riidanalaisen päätöksen oikeudellinen perusta, koska kyseinen päätös perustuu asetuksen N:o 17 3 artiklaan ja 15 artiklan 2 kohtaan, suuntaviivoissa määritetään yleisesti ja abstraktisti menetelmä, jonka noudattamiseen komissio sitoutuu määrittäessään päätöksen nojalla määräämiään sakkoja, sekä huolehditaan siten oikeusvarmuuden toteutumisesta yrityksiin nähden.

275 On myös selvää, että komissio on määrittänyt kantajalle määräämänsä sakon suuntaviivoissaan itselleen asettamaansa yleistä menetelmää noudattaen (ks. edellä 222 kohta).

276 Nyt tarkasteltavassa asiassa on suora oikeudellinen yhteys riidanalaisen yksittäispäätöksen ja suuntaviivojen eli yleisen säädöksen välillä. Koska kantaja ei ole voinut vaatia suuntaviivojen kumoamista yleisenä säädöksenä, niihin voidaan kohdistaa lainvastaisuusväite.

277 Tässä yhteydessä on syytä huomata, että kuten edellä 223—232 kohdassa on tuotu esiin, komissio on pysyttäytynyt asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdan

mukaisessa oikeudellisessa kehyksessä, kun se on ilmoittanut suuntaviivoissaan menetelmän, jota se aikoo noudattaa kyseisen säännöksen nojalla määräämiensä sakkojen laskemiseen.

- 278 Päinvastoin kuin kantaja väittää, komissio ei ole määrittäessään sakkoja kulloisenkin rikkomisen vakavuuden ja keston perusteella velvollinen laskemaan sakon määrää kyseisten yritysten liikevaihtoa koskevien summien pohjalta eikä varmistamaan tapauksissa, joissa sakkoja määrätään useille yrityksille samasta rikkomisesta, että kunkin yrityksen osalta lasketut sakkojen lopulliset määrät heijastavat yritysten välisiä eroavaisuuksia näiden kokonaisliikevaihdon taikka kyseisen tuotteen markkinoita koskevan liikevaihdon osalta.
- 279 Tältä osin on palautettava mieliin täysin vakiintunut oikeuskäytäntö, jonka mukaan rikkomisten vakavuus on määritettävä useiden seikkojen perusteella, joihin kuuluvat erityisesti asian erityisolosuhteet, asiayhteys ja sakkojen varoitettava vaikutus, mutta niistä perusteista, jotka on välttämättä otettava huomioon, ei kuitenkaan ole vahvistettu sitovaa tai tyhjentävää luetteloa (ks. edellä 236 kohdassa mainittu oikeuskäytäntö).
- 280 Näihin vakavuuden arvioinnissa huomioon otettaviin seikkoihin voivat kuulua rikkomisen kohteena olevien tavaroiden volyymi ja arvo, yrityksen koko ja taloudellinen valta ja siten myös se vaikutusvalta, jota yritys on voinut käyttää markkinoilla. Tästä seuraa, että toisaalta on sakon määräämiseksi sallittua ottaa huomioon yhtä hyvin yrityksen kokonaisliikevaihto, joka osoittaa — vaikkakin vain likimääräisesti ja epätäydellisesti — yrityksen kokoa ja taloudellista valtaa, sekä se osa liikevaihdosta, joka tulee kilpailusääntöjen rikkomisen kohteena olevista tavaroista ja joka näin ollen on omiaan osoittamaan rikkomisen laajuutta. Tästä seuraa toisaalta, ettei kummallekaan näistä luvuista pidä antaa sellaista merkitystä, joka olisi suhteeton verrattuna muihin arvioinnissa huomioon otettaviin seikkoihin, ja että sakon määrääminen ei näin ollen voi olla pelkän kokonaisliikevaihtoon perustuvan laskelman tulos (em. asia *Musique*

Diffusion française ym. v. komissio, tuomion 120 ja 121 kohta; asia T-77/92, Parker Pen v. komissio, tuomio 14.7.1994, Kok. 1994, s. II-549, 94 kohta ja asia T-327/94, SCA Holding v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-1373, 176 kohta).

- 281 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan komissiolla on oikeus laskea sakko rikkomisen vakavuuden perusteella ottamatta huomioon kyseisten yritysten eri liikevaihtoja. Yhteisöjen tuomioistuin on näin ollen pitänyt hyväksyttävänä laskentatapaa, jossa komissio määrittää ensin sakkojen kokonaismäärän ja jakaa tämän jälkeen kokonaismäärän kyseisten yritysten kesken sen mukaan, kuinka ne toimivat tarkasteltavana olevalla alalla (yhdistetyt asiat 96—102/82, 104/82, 108/82 ja 110/82, IAZ v. komissio, tuomio 8.11.1983, Kok. 1983, s. 3369, 48—53 kohta), taikka sen mukaan, mikä on ollut yritysten osallistumisaste, asema kartellissa ja merkitys markkinoilla tietyn viiteajanjakson aikana todetun keskimääräisen markkinaosuuden perusteella laskettuna.
- 282 Näin ollen komissio ei ole poikennut oikeuskäytännössä asetuksen N:o 17 15 artiklasta tehdystä tulkinnasta esittäessään suuntaviivoissaan sakkojenlaskutavan, joka ei perustu yritysten liikevaihtoon.
- 283 Tältä osin on aiheellista huomata, että vaikka suuntaviivoissa ei todeta, että sakot laskettaisiin yritysten kokonaisliikevaihdon tai kyseessä olevan tuotteen markkinoilla kertyneen liikevaihdon perusteella, niissä ei myöskään kielletä sitä, että tällaiset liikevaihdot otettaisiin huomioon sakkoa määritettäessä yhteisön yleisten oikeusperiaatteiden noudattamiseksi ja tilanteen sitä vaatiessa.
- 284 On nimittäin selvää, että suuntaviivoja sovellettaessa kyseisten yritysten liikevaihto voidaan ottaa huomioon tilanteessa, jossa tarkastellaan rikkomiseen

syyllystyneiden todellisia taloudellisia mahdollisuuksia aiheuttaa huomattavaa vahinkoa muille toimijoille sekä tarvetta varmistaa, että sakolla on riittävä varoittava vaikutus, taikka kun otetaan huomioon se seikka, että suurilla yrityksillä on useimmiten oikeudelliset ja taloudelliset infrastruktuurit, jotka antavat niille riittävät mahdollisuudet arvioida paremmin toimintaansa mahdollisesti liittyviä rikkomisia ja niistä aiheutuvia kilpailuoikeudellisia seurauksia (katso edellä 226 kohta). Yritysten liikevaihto voidaan myös ottaa huomioon rikkomisten tapauskohtaista painoarvoa ja siten kunkin yrityksen rikkomisen todellista vaikutusta arvioitaessa, erityisesti, kun samanlaisiin rikkomisiin syyllystyneet yritykset ovat huomattavan erikokoisia (katso edellä 227 kohta). Yritysten liikevaihdon perusteella voidaan myös saada tietoja rikkomiseen syyllystyneiden mahdollisesti saamista taloudellisista tai rahoituksellisista eduista tai muista kyseessä oleviin yrityksiin liittyvistä erityispiirteistä, jotka on aiheellista tilanteesta riippuen ottaa huomioon (katso edellä 230 kohta).

285 Suuntaviivoissa todetaan lisäksi, että samasta toiminnasta määrättävän seuraamuksen tasapuolisuuden periaate voi olosuhteiden niin vaatiessa johtaa siihen, että asianomaisille yrityksille määrätään erisuuruiset määrät, vaikka nämä erot eivät perustu matemaattisiin laskelmiin (1 kohdan A alakohdan seitsemäs alakohta).

286 Toisin kuin kantaja väittää, suuntaviivat eivät poista komissiolta mahdollisuutta käyttää sille asetuksessa N:o 17 myönnettyä harkintavaltaa. Kantaja väittää, että suuntaviivoja noudattaessaan komissio voi rikkomisen vakavuuden perusteella määrittää niin suuren lähtösumman sakon laskemiselle, että kun otetaan huomioon se seikka, että asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdan mukaan sakon määrä ei voi missään tapauksessa olla enemmän kuin 10 prosenttia kyseisen yrityksen liikevaihdosta, joissain tapauksissa rikkomisen keston taikka lieventävien tai raskauttavien olosuhteiden kaltaiset muut tekijät eivät voi enää vaikuttaa sakon suuruuteen.

287 Tältä osin on aiheellista huomauttaa, että kun asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa säädetään, että komissio voi määrätä sakon, joka on enintään

10 prosenttia kunkin rikkomukseen osallisen yrityksen edellisen tilikauden liikevaihdosta, säännöksessä edellytetään, että tietylle yritykselle lopulta määrättävää sakkoa pienennetään, jos se on enemmän kuin 10 prosenttia yrityksen liikevaihdosta, riippumatta siitä, millaisia välivaiheen laskutoimituksia on suoritettu rikkomisen vakavuuden ja keston huomioon ottamiseksi.

288 Asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 kohdassa ei sitä paitsi kielletä komissiota käyttämästä laskutoimitusten aikana väliaikaista lukua, joka on suurempi kuin 10 prosenttia kyseisen yrityksen liikevaihdosta, kunhan yritykselle lopulta määrättävä sakko ei ole tätä enimmäismäärää suurempi.

289 Suuntaviivoissa todetaan samansuuntaisesti, että ”lopullinen tämän kaavan mukaan laskettu sakkosumma (perusmäärä, jota korotetaan tai alennetaan prosenttiosuudella), ei saa missään tapauksessa ylittää 10:tä prosenttia yrityksen koko maailmasta kertyvästä liikevaihdosta asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 kohdan mukaisesti” (5 kohdan a alakohta).

290 Tilanteessa, jossa komissio käyttää laskutoimituksissaan väliaikaista lukua, joka on suurempi kuin 10 prosenttia kyseisen yrityksen liikevaihdosta, sitä ei voida arvostella siitä, että jotkin tekijät, jotka se on ottanut huomioon sakon laskeamisen yhteydessä, eivät vaikuta sakon lopulliseen määrään, koska tämä on seurausta asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 kohdan kiellosta ylittää enimmäismäärä, joka on 10 prosenttia kyseisen yrityksen liikevaihdosta.

291 Kantajan lainvastaisuusväite on näin ollen hylättävä siltä osin kuin kantaja vetoaa siihen, että suuntaviivat olisivat asetuksen N:o 17 vastaisia.

— Yhdenvertaisen kohtelun periaatteen loukkaamista koskeva väite

- 292 Kantaja arvostelee komissiota siitä, että tämä on määrännyt kantajalle samoin kuin muille pienille ja keskisuurille yrityksille sakon, jonka yhteydessä ei ole riittävästi otettu huomioon yrityksen liikevaihtoa ja kokoa, kun sakkoa verrataan ABB:lle määrättyyn sakkoon.
- 293 Tältä osin on huomautettava, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan yhteisön oikeuden yleisiin periaatteisiin kuuluvaa yhdenvertaisen kohtelun periaatetta loukataan ainoastaan, jos toisiinsa rinnastettavissa olevia tilanteita kohdellaan eri tavalla tai jos erilaisia tilanteita kohdellaan samalla tavalla, ellei tällainen kohtelu ole objektiivisesti perusteltua (asia 106/83, Sermide, tuomio 13.12.1984, Kok. 1984, s. 4209, 28 kohta; asia C-174/89, Hoche, tuomio 28.6.1990, Kok. 1990, s. I-2681, 25 kohta, ja asia T-311/94, BPB de Eendracht v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-1129, 309 kohta).
- 294 Nyt käsiteltävässä asiassa on huomattava komission arvioineen, että kyse oli erittäin vakavasta rikkomisesta, josta tavanomaisesti määrättävä sakko on 20 miljoonaa ecua (päätöksen 165. perustelukappale).
- 295 Lisäksi on todettava, että ottaakseen huomioon rikkomiseen osallistuneiden yritysten kokovaihtelut komissio jakanut yritykset neljään luokkaan sen mukaan, mikä oli niiden merkitys kyseisillä yhteisön markkinoilla, mutta määrännyt samalla mahdollisista tämän säännön yhteydessä tehtävistä korjauksista ottaakseen huomioon erityisesti tarpeen varmistaa tehokas varoittava vaikutus (päätöksen 166. perustelukappaleen toinen, kolmas ja neljäs kohta). Päätöksen 168.—183. perustelukappaleen mukaan näissä neljässä eri luokassa sovelletaan niiden kokojärjestyksessä sakkojen laskemiseen erityisiä lähtökohtia, jotka ovat vastaavasti 20, 10, 5 ja 1 miljoonaa ecua.

- 296 Siltä osin kuin on kyse kullekin luokalle määritettävistä sakon laskemisen lähtökohdista, komissio on vastannut ensimmäisen oikeusasteen sille esittämään kysymykseen, että kyseiset summat heijastavat kaukolämmitysputkien alalla toimivien yksittäisten yritysten merkitystä ottaen huomioon yritysten koko ja merkitys ABB:hen nähden ja kartellissa. Tätä varten komissio on ottanut huomioon kyseisillä markkinoilla kertyneen liikevaihdon lisäksi sen, minkä suhteellisen merkityksen kartellin jäsenet ovat katsoneet toisillaan olevan, sellaisena kuin tämä ilmenee kartellin yhteydessä sovituista kiintiöistä, jotka on esitetty väitetiedoksiannon liitteessä 60, sekä saavutetuista ja asetetuista tuloksista vuonna 1995, jotka on esitetty väitetiedoksiannon liitteinä 169—171.
- 297 Komissio on myös mukauttanut uudelleen ylöspäin lähtökohtaa ABB:n osalta 50 miljoonaan ecuun sen huomioon ottamiseksi, että ABB on yksi Euroopan suurimmista teollisuuskonserneista (päätöksen 168. perustelukappale).
- 298 Kun otetaan huomioon kaikki merkitykselliset tekijät, jotka on huomioitu erityisten lähtökohtien määrittämisessä, on todettava, että kantajaan sovelletun lähtökohdan ja ABB:hen sovelletun lähtökohdan välinen ero on objektiivisesti tarkasteltuna perusteltu. Koska komission ei tarvitse taata sitä, että laskutuloksena saadut lopulliset sakkojen määrät heijastavat täysin yritysten liikevaihtojen eroja, kantaja ei voi arvostella komissiota siitä, että sille on asetettu lähtökohta, joka on johtanut liikevaihdon kannalta prosentuaalisesti suurempaan lopulliseen sakkoon kuin ABB:lle määrätty sakko.
- 299 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on sitä paitsi jo aiemmassa oikeuskäytännössään todennut, että siltä osin kuin komissio nojautuu sakon suuruutta määrittäessään yritykselle kyseisillä markkinoilla kertyneeseen liikevaihtoon, sillä ei ole velvollisuutta ottaa kilpailusääntöjen rikkomisen vakavuutta arvioidessaan huomioon yrityksen kokonaisliikevaihdon ja rikkomisen kohteena olevia tavaroita koskevan liikevaihdon suhdetta (edellä mainittu asia SCA Holding v.

komissio, tuomion 184 kohta). Komissio ei näin ollen ole velvollinen määrittämään sakon suuruutta yritysten kokonaisliikevaihdon perusteella varsinkaan nyt tarkasteltavan kaltaisessa tapauksessa, jossa se on päättänyt ottaa huomioon merkitykselliset tekijät arvioidessaan rikkomisen vakavuutta ja kestoa sekä etenkin määrittäessään sakon laskemisessa käyttämiään lähtökohtia.

- 300 Siltä osin kuin kantajaan sovellettu lähtökohta on objektiivisesti tarkasteltuna erilainen kuin ABB:hen sovellettu, komissiota ei voida arvostella siitä, että tietyt sakon laskennassa huomioon otetut tekijät eivät heijastu lopullisesti määrättävän sakon suuruuteen, kun otetaan huomioon, että tämä johtuu asetuksen N:o 17/15 artiklan 2 kohdan mukaisesta kiellosta olla ylittämättä enimmäismäärää, joka on 10 prosenttia kyseisen yrityksen liikevaihdosta (ks. edellä 290 kohta). Siltä osin kuin on kyse väitteestä, jonka mukaan kantajan merkitys on ollut rikkomisen kannalta vähäisempi kuin ABB:n, on huomattava, että kuten päätöksen 171. perustelukappaleesta käy ilmi, ABB:n erityinen rooli on otettu huomioon raskauttavana seikkana ja tälle määrätyn sakon tasoa on sen vuoksi nostettu.
- 301 Kantaja ei ole näin ollen osoittanut, että komissio olisi määrännyt sille sakon, joka olisi ABB:lle määrättyyn sakkoon nähden syrjivä, eikä näyttänyt toteen, että komissio olisi yleisesti tarkasteltuna syrjinyt pieniä ja keskisuuria yrityksiä ABB:n kaltaisiin suuriin yrityksiin nähden.

— Suhteellisuusperiaatteen loukkaaminen

- 302 Suhteellisuusperiaatteen loukkaamisen osalta on aiheellista huomata, että kantaja arvostelee komissiota ennen kaikkea siitä, että tämä ei ole ottanut riittävällä tavalla huomioon kantajan liikevaihtoa merkityksellisillä markkinoilla, minkä

vuoksi komissio on määrännyt kantajalle sakon, joka on syrjivä kolmanteen luokkaan kuuluville yrityksille määrättyihin sakkoihin nähden.

303 Tältä osin riittää kun todetaan sekä päätöksestä että komission ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen kirjalliseen kysymykseen antamasta vastauksesta käyvän ilmi, että komissio on ottanut sakon laskemisen erityisiä lähtökohtia määrittäessään huomioon joukon tekijöitä, jotka heijastavat kunkin yrityksen merkitystä kaukolämmitysputkien alalla ja joiden joukossa on myös merkityksellisillä markkinoilla kertynyt liikevaihto. Vaikka komissio ei ole tässä yhteydessä nojautunut yksinomaan kullekin yritykselle merkityksellisillä markkinoilla kertyneeseen liikevaihtoon vaan ottanut huomioon myös muita yritysten merkitykseen kyseisillä markkinoilla liittyviä tekijöitä, pelkästään tällä perusteella ei voida päätellä, että komissio olisi määrännyt väärin suhteutetun sakon. Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan yrityksen kokonaisliikevaihdolle tai rikkomisen kohteena olevasta tuotteesta kertyvälle liikevaihdolle ei pidä antaa suhteettoman suurta merkitystä toisiin huomioon otettaviin seikkoihin nähden (ks. edellä 280 kohta).

304 Kantajalle määrättyä sakkoa ei näin ollen voida pitää väärin suhteutettuna, koska sakon laskemisen lähtökohta on oikeutettu niiden arviointiperusteiden valossa, joita komissio on noudattanut määrittäessään kunkin yrityksen merkitystä kyseisillä markkinoilla. Kun otetaan huomioon kantajalle kartellin yhteydessä myönnetty kiintiö sekä tavoitellut tulokset, sellaisina kuin ne käyvät ilmi väitetedoksiannon 60, 169, 170 ja 171 kohdasta, komissiolla on ollut oikeus soveltaa kantajaan vähintäänkin kaksi kertaa suurempaa sakon laskemisen lähtökohtaa kuin kolmanteen luokkaan kuuluviin yrityksiin.

305 Kantaja ei voi tässä yhteydessä vedota siihen, että komissio on päätöksensä 175. perustelukappaleessa luokitellut kantajan ”yhden tuotteen valmistajaksi”. Kyseisestä kohdasta käy nimittäin ilmi, että tällaisen luokittelun tarkoituksena on

ollut vain tehdä ero pienemmän, kantajan sakon laskemisessa käytetyn lähtökohdan sekä ABB:n sakon laskennassa käytetyn lähtökohdan välillä. Vaikka luokittelua sitä paitsi pidettäisiin virheellisenä, kantaja ei ole kyennyt määrittelemään, miltä osin se olisi voinut olla kantajan edun vastainen.

306 Siltä osin kuin kantaja arvostelee komissiota siitä, ettei tämä ole ottanut huomioon kantajan liikevaihtoa merkityksellisillä markkinoilla soveltaessaan asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa tarkoitettua enimmäismäärää, joka on 10 prosenttia liikevaihdosta, on täsmennettävä, että asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa tarkoitettu liikevaihto koskee kyseisen yrityksen merkitystä ja vaikutusvaltaa markkinoilla kuvaava seikka (ks. em. asia *Musique Diffusion française* ym. v. komissio, tuomion 119 kohta; asia T-144/89, *Cockerill-Sambre* v. komissio, tuomio 6.4.1995, Kok. 1995, s. II-947, 98 kohta ja asia T-43/92, *Dunlop Slazenger* v. komissio, tuomio 7.7.1994, Kok. 1994, s. II-441, 160 kohta). Komissio voi määrittää asetuksen N:o 17 edellä mainitun säännöksen asettamissa rajoissa sakon valitsemansa liikevaihdon perusteella käyttäen perusteena maantieteellistä aluetta tai kyseisiä tuotteita.

307 Kantaja ei voi myöskään vedota suhteellisuusperiaatteen loukkaamiseen sillä perusteella, että komissio ei ole laskenut kantajalle määräämänsä sakkoa sen merkityksellisillä markkinoilla saaman tuoton mukaisesti. Vaikka hyöty, jonka yritys on voinut saada menettelytavoistaan, on yksi seikoista, jotka vaikuttavat rikkomisen vakavuuden arviointiin (em. asia *Musique Diffusion française* ym. v. komissio, tuomion 129 kohta ja em. asia *Deutsche Bahn* v. komissio, tuomion 127 kohta) ja vaikka komissiolla on siltä osin kuin se kykenee arvioimaan tätä laitonta hyötyä, mahdollisuus määrittää sakot sen suuruisiksi, että ne ylittävät saadun hyödyn, yhteisöjen tuomioistuimen täysin vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan rikkomisten vakavuus on määritettävä useiden seikkojen perusteella, joihin kuuluvat erityisesti asian erityisolosuhteet, asiayhteys ja sakkojen varoitettava vaikutus, mutta niistä perusteista, jotka on välttämättä otettava huomioon, ei kuitenkaan ole vahvistettu sitovaa tai tyhjentävää luetteloa (ks. edellä 236 kohta). Komissio on sitä paitsi suuntaviivoissaan todennut, että rikkomiseen syyllistyneiden mahdollisesti saamia taloudellisia ja rahoituksellisia etuja pide-

tään objektiivisina tietoina, jotka on ”olosuhteiden mukaan” otettava huomioon suunnitellun sakon mukauttamiseksi (ks. edellä 230 kohta). Koska komissio on joka tapauksessa määrittänyt sakon laskemisen lähtökohdan kantajan osalta sellaisten seikkojen perusteella, jotka kuvastavat kantajan merkitystä markkinoilla, ei voida väittää, että komissio olisi jättänyt huomioon ottamatta hyödyn, jonka kantaja on voinut saada kyseessä olevasta rikkomisesta.

308 Siltä osin kuin on kyse kantajan mahdollisuuksista suoriutua sakosta, riittää, kun todetaan, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan komissio ei ole velvollinen ottamaan sakon suuruutta määrittäessään huomioon kyseessä olevan yrityksen tappiollista taloudellista tilannetta, sillä se merkitsisi perusteettoman kilpailuedun antamista niille yrityksille, jotka ovat vähiten sopeutuneita markkinatilanteeseen (em. asia IAZ ym. v. komissio, 54 ja 55 kohta; asia T-319/94, Fiskeby Board v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-1331, 75 ja 76 kohta ja asia T-348/94, Enso Española v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-1875, 316 kohta). Lisäksi siltä osin kuin suuntaviivoissa mainitaan yrityksen ”todellisen maksukyvyyn” huomioon ottaminen ”erityisessä sosiaalisessa toimintakentässään” suunnitellun sakon määrän mukauttamiseksi, tämä tehdään kuitenkin vain ”olosuhteiden mukaan” (ks. edellä 230 kohta).

309 Myöskään kantajan vetoamista suhteellisuusperiaatteen loukkaamiseen ei näin ollen voida hyväksyä.

310 Kantajan väite, joka koskee yhdenvertaisen kohtelun periaatteen ja suhteellisuusperiaatteen loukkaamista sekä suuntaviivojen laittomuutta, on näin ollen hylättävä kokonaisuudessaan.

D Rikkomisen keston virheellinen arviointi

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 311 Kantajan mukaan komissiolla ei ole oikeutta kertoa sakon välivaiheen määrää 1,4:llä sillä perusteella, että se on katsonut kartellin kestäneen viisi vuotta, koska kantaja on osallistunut vain yhteen Tanskassa suhteellisen lyhyen ajan kestäneeseen kartelliin, jonka se on jättänyt vuonna 1993, sekä lyhytkestoiseen, laajempaan kartelliin, joka kesti vain muutamia kuukausia, minkä jälkeen kantajan yhteistyöhalukkuus kartellissa oli muuttunut täysin. Vaikka ABB on myöntänyt, että kyse oli jatkuvasta rikkomisesta, tämä ei kantajan mukaan voi vaikuttaa sen rikkomisen, johon kantaja on syyllistynyt, keston laskemiseen.
- 312 Kantajan mukaan kartellin kesto arvioitaessa olisi lisäksi pitänyt ottaa huomioon, että ”järjestelyt olivat alkuvaiheessa epätäydellisiä ja niiden rajoittava vaikutus Tanskan markkinoiden ulkopuolella oli vähäinen”.
- 313 Vastaaja katsoo kantajan esittämien väitteiden perusteella, että kantaja kiistää tässä yhteydessä uudelleen osallistuneensa jatkuvaan kartelliin. Kun komissio on määrittänyt päätöksensä 170. perustelukappaleessa rikkomisen kestoksi viisi vuotta, se on joka tapauksessa ottanut huomioon, että Tanskan ulkopuoliset järjestelyt eivät aluksi olleet täysin toimivia.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 314 Kuten edellä 99 ja 109 kohdassa on todettu, komissio on laskenut oikein sen rikkomisen keston, johon kantajan väitetään syyllistyneen.

- 315 Siltä osin kuin kartellijärjestelyt ovat olleet aluksi epätäydellisiä ja niillä on ollut vain vähäistä vaikutusta Tanskan markkinoiden ulkopuolella, riittää, kun todetaan, että komissio on ottanut riittävällä tavalla huomioon tämän seikan arvioidessaan sen rikkomisen kestoja, johon kantajan väitetään syyllystyneen.
- 316 Väite on näin ollen hylättävä.

E Raskauttavien seikkojen virheellinen arviointi

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 317 Kantaja riitauttaa sakon perusmäärän korottamisen 30 prosentilla komission huomioon ottamien raskauttavien seikkojen vuoksi, joita komission mukaan olivat olleet muun muassa se, että kantaja oli tahallisesti jatkanut osallistumistaan rikkomiseen sen jälkeen kun komissio oli tehnyt tarkastukset, ja kantajan aktiivinen rooli Powerpipeen kohdistettujen painostuskeinojen yhteydessä. Komissio ei kantajan mukaan ole näin tehdessään näyttänyt toteen yhtään sen omien suuntaviivojen 2 kohdassa luetelluista raskauttavista seikoista.
- 318 Komissio on kantajan mukaan virheellisesti korottanut sakon määrää siitä syystä, että rikkomista on jatkettu tarkastusten jälkeen. Menettelyn jatkaminen komission suorittaman tutkimuksen jälkeen on olennainen osa itse rikkomista eikä sitä

olisi näin ollen pitänyt ottaa huomioon raskauttavana seikkana. Tätä tukee kantajan mukaan myös se seikka, että sekä komission ratkaisukäytännöstä että sen omista suuntaviivoista käy ilmi, että rikkomisen jatkamatta jättäminen on otettava huomioon lieventävänä seikkana. Jos rikkomisen varhainen lopettaminen voidaan ottaa huomioon lieventävänä seikkana, ei ole mitään syytä pitää rikkomisen jatkamista tutkimuksen aloittamisen jälkeen raskauttavana seikkana.

- 319 Siltä osin kuin on kyse Powerpipen vastaisista yhdenmukaistetuista menettelytavoista, kantaja toistaa, että se ei ole osallistunut minkäänlaiseen Powerpipeen suunnattuun rankaisutoimintaan.
- 320 Vastaaja huomauttaa, että suuntaviivoissa esitetty luettelo raskauttavista olosuhteista ei ole tyhjentävä. Vastaajalla on näin ollen ollut oikeus pitää rikkomisen jatkamista raskauttavana seikkana, etenkin kun kyse on ollut vakavista rikkomisista, joita yksikään tunnollinen ja järkevä henkilö ei pitäisi laillisina. Kantajan vastuu Powerpipea vastaan kohdistetuista yhdenmukaistetuista toimituksista on sitä paitsi näytetty toteen päätöksessä.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 321 Ensinnäkin on huomattava, että suuntaviivoihin sisällytetyn, raskauttavia olosuhteita koskevan luettelon yhteydessä ilmoitetaan nimenomaisesti, että kyse on vain esimerkinomaisesta luettelosta.

- 322 Siltä osin kuin on kyse kantajan aktiivisesta roolista Powerpipeen kohdistetun painostuksen yhteydessä, riittää, kun todetaan, että on osoitettu, kuten edellä 139—164 kohdassa on todettu, että kantaja oli ottanut jo heinäkuussa 1992 yhteyttä ABB:hen vahingoittaakseen Powerpipea, että kantaja oli sopinut ABB:n kanssa vuonna 1993 kyseisen yrityksen avainhenkilön palkkaamisesta ja että kantaja oli 24.3.1995 pidetyn kokouksen seurauksena pyrkinyt viivästyttämään oman hankkijansa toimituksia Powerpipelle. Komissiolla on näin ollen voinut perustellusti pitää raskauttavana seikkana kantajan aktiivista roolia Powerpipen vastaisessa painostuksessa, kun samalla on otettu huomioon, että ABB:lla oli tässä yhteydessä merkittävin rooli.
- 323 Toiseksi on aiheellista todeta, että kantaja ei kiistä jatkaneensa rikkomista komission suorittamien tarkastusten jälkeen.
- 324 Toisin kuin kantaja väittää, se seikka, että rikkominen lopetetaan komission ensimmäisten toimenpiteiden jälkeen, voidaan ottaa huomioon lieventävänä seikkana, ei tarkoita, että rikkomisen jatkamista tällaisessa tilanteessa ei voitaisi ottaa huomioon raskauttavana seikkana. Yrityksen reaktiota sen toimintaan kohdistettavan tutkimuksen aloittamiseen voidaan arvioida ainoastaan kunkin yksittäistapauksen mukaisen erityistilanteen valossa. Koska komissiolla ei ole yleistä velvollisuutta pitää rikkomisen jatkamista raskauttavana seikkana tai sen lopettamista lieventävänä seikkana, myöskään se, että se on tietyssä yksittäistapauksessa ottanut tällaisen lopettamisen huomioon lieventävänä seikkana, ei estä sitä jossain toisessa tapauksessa ottamasta huomioon rikkomisen jatkamista raskauttavana seikkana.
- 325 Väitettä ei näin ollen voida hyväksyä.

F Lieventävien seikkojen huomioon ottamatta jättäminen

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 326 Kantaja arvostelee komissiota joidenkin sellaisten tekijöiden huomioon ottamatta jättämisestä, jotka aiemmin on systemaattisesti otettu huomioon lieventävinä seikkoina; tällaisia ovat esimerkiksi yrityksen toiseen yritykseen kohdistama painostus ja se, että yrityksessä on otettu käyttöön ohjeistus, joilla pyritään muuttamaan sen toiminta yhteisön oikeuden mukaiseksi.
- 327 Komission olisi kantajan mukaan ensinnäkin pitänyt ottaa huomioon se seikka, että kantaja on keskisuuri perheyritys, jolla ei näin ollen ole yhtä suurta pääomaa kuin konserniin kuuluvalla yrityksellä, mikä heikentää sen mahdollisuuksia suoriutua sakosta.
- 328 Toiseksi kantaja väittää joutuneensa ABB:n jatkuvan painostuksen kohteeksi ja toteaa ABB:llä olevan tarvittavaa valtaa ja voimavaroja alan dominoimiseksi. ABB ei kantajan mukaan ole koskaan peitellyt pitkän aikavälin tavoitettaan, joka on ollut määräysvallan saaminen kantajayrityksessä tai kantajan toiminnan vahingoittaminen, koska kantaja uhkaa ABB:n asemaa käyttämänsä ABB:n tekniikkaa taloudellisemmän tekniikan vuoksi. Kantajan tavoitteena on tämän vuoksi ollut pikemminkin olla vastustamatta ABB:tä kuin noudattaa ABB:n edellyttämiä kartellitoimenpiteitä. ABB:n harjoittamaa painostusta on kantajan mukaan pidettävä lieventävänä seikkana kantajan hyväksi.
- 329 Kantaja riitauttaa tässä yhteydessä vastaajan väitteen, jonka mukaan riittää, että nämä seikat otetaan huomioon ABB:n toiminnan vakavuutta arvioitaessa.

Komissiolla on kantajan mukaan kutakin yksittäistä yritystä arvioidessaan velvollisuus tarkastella sitä, minkälaiset aineelliset vaikutukset ABB:n toteuttamalla painostuksella on ollut kyseiseen yritykseen ja siten esimerkiksi kantajaan. Päätöksessä olisi sitä paitsi joka tapauksessa pitänyt ottaa huomioon, että kantajan rooli on ollut vähäisempi kuin kartellin johtajayrityksen eli ABB:n.

330 Kolmanneksi komission olisi pitänyt tarkastella sitä seikkaa, että kantaja käyttää muita tehokkaampaa tekniikkaa, mikä on antanut sille mahdollisuuden luoda painetta hintojen laskuun. Kantajan edun mukaisempaa olisi näin ollen koko ajan ollut pikemminkin lisätä markkinaosuuksiaan kuin jäädyttää oma markkina-asemansa. Kantajaan olikin EuHP:ssä kohdistunut vastustusta uuden taloudellisen tekniikan soveltamisen vuoksi.

331 Siltä osin kuin on kyse vastaajan väitteestä, jonka mukaan se seikka, että kantaja ei ollut tehnyt komissiolle hakemusta rikkomisen lopettamiseksi, estää tämän tilanteen huomioon ottamisen lieventävänä seikkana, kantaja toteaa, että tällainen väite on ristiriidassa jo yhteistyötiedonannon sanamuodonkin kanssa.

332 Neljänneksi kantaja väittää, että sen osallistumisella kartelliin oli voinut olla vain hyvin vähäistä merkitystä markkinoihin, koska se oli saanut itselleen vuosina 1991 ja 1992 Tanskassa markkinaosuuksia, jotka olivat selvästi suurempia kuin sille myönnetyt osuudet. Kantaja erottautuu näin ollen oikeuskäytännössä edellytetyllä tavalla muista, kiintiöjärjestelyjä käyttävistä yrityksistä. Kantaja korostaa lisäksi, että se oli itse lopettanut ensimmäisen kartellin Tanskassa huhtikuussa 1993.

333 Viidenneksi kantajan mukaan on otettava huomioon, että se oli jättänyt EuHP:n vuonna 1997. Kantajan mukaan yhteistyö EuHP:ssa on osa toimintaa, josta on asetettu seuraamuksia päätöksessä. Komission olisi pitänyt sakon suuruutta määrittäessään ottaa huomioon seikat, jotka olivat olleet kantajan EuHP:sta lähdön taustalla.

- 334 Kantaja ilmoittaa lopuksi ottaneensa keväällä 1997 käyttöön sisäisen järjestelmän, jotta toiminta saatettaisiin yhteisön oikeuden mukaiseksi, ja järjestelmään oli kuulunut ”yhdenmukaisuuskäsikirjan” jakaminen sekä konferensseja ja keskusteluja asiasta kantajayrityksen tanskalaisen ja saksalaisen henkilöstön kanssa.
- 335 Vastaaja toteaa, ettei mitään kannekirjelmässä luetelluista seikoista ole pitänyt ottaa huomioon lieventävänä seikkana.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 336 On aiheellista huomata, että komissio on nyt tarkasteltavassa asiassa oikeutetusti katsonut, ettei yhtäkään lieventävää seikkaa pitänyt ottaa huomioon kantajan tapauksessa.
- 337 Ensinnäkin pelkästään se seikka, että komissio on aiemmassa päätöskäytännössään pitänyt joitakin seikkoja lieventävinä asianhaaroina sakkojen suuruutta määrättäessä, ei merkitse, että sillä olisi velvollisuus tehdä samoin myöhemmässä päätöksessä (em. asia *Mayr-Melnhof v. komissio*, tuomion 368 kohta).
- 338 On lisäksi huomattava, ettei lieventävänä seikkana voida mitenkään pitää sitä, että kantaja on keskisuuri perheyrittäjä. Vaikka sillä, että yrityksen osakkeenomistukseen liittyy perhesiteitä, ja yrityksen maksukykyisyyden välillä olisikin tietty yhteys, mitä ei ole näytetty toteen, vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan komissio ei ole velvollinen ottamaan sakon suuruutta määrättäessään huomioon

kyseessä olevan yrityksen tappiollista taloudellista tilannetta, sillä se merkitsisi perusteettoman kilpailuedun antamista niille yrityksille, jotka ovat vähiten sopeutuneita markkinatilanteeseen (ks. edellä 308 kohta).

- 339 Siltä osin kuin on kyse ABB:n kantajaan kohdistamasta painostuksesta, on aiheellista muistaa, että kantaja olisi voinut ilmoittaa siihen kohdistetun painostuksen toimivaltaisille viranomaisille sekä tehdä komissiolle asetuksen N:o 17 3 artiklan mukaisen hakemuksen sen sijaan, että se on osallistunut toimintaan (ks. edellä 142 kohta). Komissiota ei joka tapauksessa voida arvostella siitä, että se ei ole ottanut huomioon painostusta, sillä ABB:lle määrätyn sakon suuruuden arvioinnin yhteydessä painostus, jota se oli harjoittanut muihin yrityksiin nähden saadakseen nämä osallistumaan kartelliin, on otettu huomioon seikkoina, jotka ovat johtaneet ABB:lle määrätyn sakon korottamiseen.
- 340 Näin on myös sellaisen painostuksen osalta, jota kantaja väittää muiden EuHP:hen osallistuneiden yritysten kohdistaneen siihen siitä syystä, että kantajalla oli käytössään uudenlainen tekniikka. Tältä osin on aiheellista huomata, että kantaja on uuden, kustannuksia säästävän tekniikkansa vuoksi ollut nimenomaan muita yrityksiä vahvemmassa asemassa vastustaakseen kartellitoimenpiteitä ja hakeakseen komissiolta sellaisten kartellitoimenpiteiden lopettamista, jotka estivät sitä käyttämästä uutta tekniikkaansa.
- 341 On lisäksi korostettava, ettei ole mitenkään yhteistyötiedonannon eikä suunta-
viivojen sanamuodon vastaista, ettei kilpailevien yritysten harjoittamaa painostusta pidetä lieventävänä seikkana tilanteessa, jossa tällaisesta painostuksesta ei ole tehty hakemusta rikkomisen lopettamiseksi.
- 342 Kantaja ei voi myöskään vedota siihen, ettei se ollut tanskalaisessa kartellissa aina noudattanut kiintiöiden jakoa. Kuten päätöksen 36. ja 37. perustelukap-

paleessa todetaan, että vaikka kantaja oli uhannut jättävänsä kartellin, se ei ollut keskeyttänyt osallistumistaan kartelliin vaan pikemminkin pyrkinyt tällä tavoin kasvattamaan kiintiötään. On aiheellista huomauttaa, että kantaja on itse myöntänyt ehdottaneensa tuolloin markkinaosuuksien jakamisen uudelleen tarkastelemista (kantajan vastaus väitetiedoksiintoon). Siltä osin kuin on kyse kantajan vetäytymisestä Tanskan kartellista huhtikuussa 1993, on syytä huomata, että kuten edellä 75—77 kohdassa on todettu, vielä Tanskan kartellin heikkenemisen jälkeenkin kantaja oli ollut mukana neuvotteluissa Saksan markkinoiden jakamisesta.

343 Komissio on näin ollen voinut oikeutetusti päätellä, että kantajan toimintaan kartellissa ei sisälly yhtään lieventävää seikkaa.

344 Siltä osin kuin kantaja oli vetäytynyt EuHP:sta vuoden 1997 alussa, riittää kun todetaan, että koska komissio ei ole ottanut kantajan yhteistyötä EuHP:ssa huomioon kantajaan nähden kielteisenä seikkana ja osana rikkomista ja koska komissio on lisäksi todennut rikkomisen päättyneen keväällä 1996, komission ei ole tarvinnut pitää kantajan osalta lieventävänä seikkana sitä, että kantaja oli vetäytynyt EuHP:sta, kun vetäytyminenkin oli tapahtunut vasta rikkomis-ajanjaksona pidetyn ajanjakson jälkeen.

345 Komissiota ei lisäksi voida arvostella siitä, ettei se ole pitänyt lieventävänä seikkana kantajan käyttöönottamaa sisäistä ohjelmaa toiminnan saattamiseksi yhteisön oikeuden mukaiseksi. Vaikka on toki merkityksellistä, että kantaja toteutti toimenpiteitä estääkseen uusien yhteisön kilpailuoikeuden vastaisten rikkomisten toteutumisen vastaisuudessa henkilöstönsä toimesta, ei tämä kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, että tässä tapauksessa rikkominen on todettu tapahtuneeksi (asia Hercules Chemical v. komissio, tuomion 37 kohta). Vakiintuneesta oikeuskäytännöstä käy ilmi, että vaikka kilpailusääntöjen noudatta-

misohjelman käyttöönottoaminen osoittaakin kyseisen yrityksen halua estää kilpailusääntöjen rikkominen tulevaisuudessa ja vaikka ohjelma näin ollen osaltaan mahdollistaakin sen, että komissio voi paremmin hoitaa tehtävänsä, joka koostuu erityisesti perustamissopimuksessa vahvistettujen periaatteiden soveltamisesta kilpailun alalla ja pyrkimyksestä saada yritykset toimimaan näiden periaatteiden mukaisesti, pelkästään se, että komissio on aikaisemmassa päätöskäytännössään eräissä tapauksissa ottanut lieventävänä asianhaarana huomioon tällaisen ohjelman käyttöönottamisen, ei merkitse, että komissiolla olisi velvollisuus toimia samoin jossain toisessa tapauksessa (em. asia Fiskeby Board v. komissio, tuomio 14.5.1998, 83 kohta ja asia T-352/94, Mo och Domsjö v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-1989, 417 kohta). Näin on varsinkin silloin, kun kyseessä oleva rikkominen on selvästi perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohdan a ja c alakohdan vastainen, kuten nyt tarkasteltavassa asiassa.

346 Väite on näin ollen kaikista edellä esitetyistä syistä hylättävä.

G Yhteistyötiedonannon virheellinen soveltaminen

1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

347 Kantaja väittää ensinnäkin, että yhteistyötiedonannon D kohdan nojalla myönnetty 30 prosentin sakonalennus ei vastaa riittävällä tavalla sitä merkitystä, joka kantajan yhteistyöllä komission kanssa on. Toiseksi kantaja katsoo, että komission olisi pitänyt soveltaa siihen periaatteita, jotka on esitetty yhteistyötiedonantoluonnoksessa eikä yhteistyötiedonannon lopullisessa versiossa. Kolmanneksi kantaja huomauttaa, ettei sille olisi pitänyt määrätä lainkaan sakkoa seikoista, jotka olivat tapahtuneet tarkastusten jälkeen.

- 348 Komission olisi ensinnäkin pitänyt ottaa huomioon se seikka, että kantaja oli ensimmäisenä yrityksenä ilmoittanut lehdistölle aikovansa ryhtyä yhteistyöhön komission kanssa tämän suorittaman tutkimuksen yhteydessä. Kantaja oli myös ensimmäisenä toimittanut komissiolle tietoja ja aineellista näyttöä, mukaan lukien todisteet kartellitoiminnan jatkumisesta tarkastusten jälkeen, seikka, jota komissio ei tehnyt. Toimiessaan järjestelmällisesti yhteistyössä komission kanssa kantaja oli osoittautunut omien sanojensa mukaan joustavaksi, koska se oli luopunut oikeuksistaan tutustua asiakirja-aineistoon eikä ollut vedonnut oikeuteensa olla osoittamatta syyllisyyttään. Komissio ei kantajan mukaan voi perustella päätöstään evätä kantajalta suurempi alennus pelkästään sillä seikalla, että kantaja oli ryhtynyt yhteistyöhön vasta tutkimuksen aloittamisen jälkeen, koska yhteistyötiedonannon D kohdassa edellytetään ainoastaan, että yhteistyöhön ryhdytään ennen väitetiedoksiannon lähettämistä.
- 349 Kantajan mukaan sille määrättyä sakkoa olisi pitänyt pienentää yhteistyön vuoksi yli 30 prosenttia, koska yhteistyö oli ollut selvästi aktiivisempaa kuin pelkästään tosiseikkojen kiistämättä jättäminen, josta esimerkiksi kartonkipäätöksen yhteydessä oli myönnetty 33 prosentin vähennys sakkoon. Nyt tarkasteltavassa asiassa KE KELITin sakkoa on kantajan mukaan vähennetty 20 prosenttia pelkästään syystä, että se ei ollut kiistänyt tosiseikkoja.
- 350 Kantaja olisi omien sanojensa mukaan ollut oikeutettu vastaavaan vähennykseen kuin oli myönnetty kartonkipäätöksessä, johon komissio oli myös viitannut, kun kantaja ja komissio olivat ensi kertaa olleet yhteydessä. EHTY:n perustamisopimuksen 65 artiklan mukaisessa menettelyssä (asia IV/35.814 — seostelisä) 21 päivänä tammikuuta 1998 tehdyssä päätöksessä 98/247/EHTY (EYVL L 100, s. 55; jäljempänä seostelisäpäätös) on kantajan mukaan myönnetty 40 prosentin vähennyksiä sakosta näytön toimittamista vastaan ja ensimmäiselle näyttöä toimittaneelle yritykselle ei ollut määrätty lainkaan sakkoa.
- 351 Toiseksi komission olisi pitänyt soveltaa yhteistyötiedonantoluonnoksessa eikä yhteistyötiedonannon lopullisessa versiossa esitettyjä periaatteita. Koska lopul-

lista versiota ei ollut tuolloin vielä julkaistu, kantaja oli omien sanojensa mukaan päättänyt ryhtyä yhteistyöhön komission kanssa kyseisen luonnoksen ja komission aiemman käytännön perusteella. Komissio on kantajan mukaan yhteistyötiedonantoluonnoksessaan sitä paitsi ilmoittanut olevansa tietoinen siitä, että yhteistyötiedonantoluonnos synnyttäisi perusteltua luottamusta, johon sellaiset yrityksen nojautuisivat, jotka halusivat ilmoittaa kartellin olemassaolosta.

352 Yhteistyötiedonantoluonnoksen mukaan vähintään 50 prosentin suuruinen alennus on myönnettävä, jos yritys komission tekemien tarkastusten jälkeen täyttää kolme edellytystä eli ensinnäkin tarjoutuu ensimmäisenä yhteistyöhön, toiseksi antaa komissiolle laajalti tietoja sekä ylläpitää jatkuvaa yhteistyötä ja kolmanneksi ei ole pakottanut jotakin toista yritystä osallistumaan kartelliin eikä ole ollut ratkaisevassa asemassa laittoman toiminnan yhteydessä. Yhteistyötiedonantoluonnoksessa ei näin ollen kantajan mukaan ole edellytystä, joka on otettu lopulliseen versioon ja jonka mukaan tarkastusten perusteella ei ole saanut syntyä riittävää perustaa sille, että menettely voitaisiin aloittaa päätöksen tekemistä varten. Yhteistyötiedonantoluonnos heijastaa kantajan mukaan tältä osin komission tuolloista käytäntöä, jota on noudatettu muun muassa kartonkipäätöksessä, jossa yrityksille on myönnetty alennuksia, jotka ovat olleet kaksi kolmasosaa sakosta, siitä syystä, että ne ovat toimittaneet todisteita, mikä on vähentänyt komission tarvetta tukeutua välillisiin todisteisiin, ja joilla on ollut vaikutusta toisiin kyseessä olleisiin yrityksiin, jotka muussa tapauksessa olisivat voineet edelleen kiistää rikkomisen olemassaolon.

353 Vaikka komissiolla olisi ollut oikeus soveltaa yhteistyötiedonannon lopullista versiota ja vaikka se olisi voinut katsoa, että kantajaan sovellettaisiin yhteistyötiedonannon D kohdassa kuvattua tilannetta, kantaja pitää epäselvänä, mistä syystä sen eduksi ei ole laskettu mahdollisimman suurta eli 50 prosentin suuruista sakonalennusta.

354 Kolmanneksi kantajalle ei olisi pitänyt määrätä sakkoa siltä osin kuin on kyse tarkastusten jälkeen tapahtuneesta laittomasta toiminnasta, koska kantaja oli itse

ilmoittanut komissiolle näistä toimista ja komissio on myöntänyt, ettei se ollut tuolloin toimista tietoinen. Sekä yhteistyötiedonantoluonnoksessa että yhteistyötiedonannon lopullisen version B kohdassa vahvistetaan, että yritys, joka ilmoittaa komissiolle kartellista, josta tämä ei ole ollut tietoinen, on oikeutettu huomattavaan sakonalennukseen, ja yhteistyötiedonantoluonnoksen mukaan tällöin on jopa mahdollista jättää sakko kokonaan määräämättä.

355 Nyt tarkasteltavassa asiassa kantajalle myönnetty sakonalennus on ollut vähäinen, koska komissiolle ilmoitetut seikat olivat jo aiheuttaneet sakon määrän korottamisen; sakkoa on korotettu rikkomisen keston pitenemisen vuoksi ja uudelleen 30 prosenttia rikkomisen vakavuuden vuoksi.

356 Vastaaja ilmoittaa soveltaneensa yhteistyötiedonantoa sille myönnettyä harkintavaltaa lainmukaisella ja järkevällä tavalla käyttäen. Se toteaa, että kantajalla ei olisi ollut kyseisen yhteistyötiedonannon D kohdan nojalla oikeutta 30 prosenttia suurempaan alennukseen tarjoamansa avun vuoksi, koska kantaja ei ollut aloittanut yhteistyötä ennen tietopyynnön vastaanottamista. Kantaja ei ollut myöskään esittänyt perusteluja osoittaakseen, että asiaan sovellettaisiin yhteistyötiedonannon B tai C kohtaa. Komissio ei sitä paitsi voi poiketa yhteistyötiedonannon lopullisesta versiosta, koska sen on noudatettava julkisesti ilmoittamiaan lähestymistapoja.

357 Komission laajan harkintavallan ja huomioon otettavien seikkojen paljouden valossa ei voida katsoa, että kantajalle olisi voinut syntyä perusteltua luottamusta kartellipäätöksen kaltaisissa aiemmissa tapauksissa myönnetyn erityisen alennuksen suhteen. Kantajan tilannetta ei komission mukaan myöskään voida verrata niiden yritysten tilanteisiin, jotka olivat saaneet 40 prosentin suuruisen alennuksen seostelisäpäätöksessä. Siltä osin kuin on kyse KE-KELITille myönnetystä 20 prosentin alennuksesta, ainoa mahdollinen ratkaisu tällaisessa tilanteessa olisi ollut KE-KELITin sakon korottaminen.

358 Kantaja ei komission mukaan voi sitä paitsi missään tapauksessa vedota yhteistyötiedonannon B kohtaan saadakseen itselleen immuniteetin tutkimuksen aloittamisen jälkeen tehtyjen rikkomusten suhteen. Rikkomisen jatkaminen olisi päinvastoin näissä olosuhteissa ollut jo yksinään niin hätkähdyttävää, että komissio on pitänyt korottaa sakon määrää jo pelkän pelotusvaikutuksen aikaansaamiseksi.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

359 Aluksi on huomattava, että komissio on yhteistyötiedonannossaan määritellyt edellytykset, joilla komission kanssa kartelleja koskevissa tutkimuksissa yhteistyössä olevat yritykset voidaan vapauttaa sakoista tai niille muussa tapauksessa määrättyjä sakkoja lievennetään (ks. yhteistyötiedonannon A kohdan 3 alakoh-
ta).

360 Kuten yhteistyötiedonannon E kohdan 3 alakohdassa todetaan, yhteistyötiedonanto johtaa oikeutettuihin odotuksiin, joihin yritykset voivat turvautua paljastaessaan kartellin komissiolle. Ottaen huomioon tämän perustellun luottamuksen, joka komission kanssa yhteistyöhön ryhtyneille yrityksille on voinut syntyä yhteistyötiedonannon perusteella, komissio on ollut velvollinen noudattamaan yhteistyötiedonantoa arvioidessaan kantajan yhteistyön vaikutusta sakon määräämisen yhteydessä.

361 Kantaja ei sen sijaan voi väittää, että komission olisi pitänyt soveltaa kantajan tapaukseen yhteistyötiedonantoluonnoksessaan esittämiään arviointiperusteita. Kuten edellä 246 kohdassa on todettu, tämä luonnos, jossa yrityksille ilmoitettiin, että komissio aikoi hyväksyä yhteistyötiedonannon yritysten yhteistyöstä tutkintavaiheessa tai rikkomisen jatkamisen yhteydessä, ei voinut sellaisenaan synnyttää minkäänlaista luottamusta siihen, että luonnoksessa esitetyt arvioin-

tiperusteet hyväksyttäisiin lopullisesti ja että niitä alettaisiin tämän jälkeen soveltaa. Toisenlainen tulkinta asiasta saisi aikaan kielteisiä seurauksia ja estäisi komissiota julkaisemasta yhteistyötiedonantoluonnoksia toimijoiden kannanottojen saamiseksi kulloinkin kyseessä olevasta asiasta.

- 362 Lisäksi siltä osin kuin on kyse yhteistyötiedonannon soveltamisesta kantajaan on huomattava, että kantajaan ei sovelleta yhteistyötiedonannon B kohtaa, joka koskee yritystä, joka on ilmoittanut komissiolle salaisesta kartellista ennen kuin komissio on päättänyt aloittaa kartellia koskevan tutkimuksen (tämä voi johtaa siihen, että sakon määrää alennetaan vähintään 75 prosenttia), eikä yhteistyötiedonannon C kohtaa, joka koskee yritystä, joka on ilmoittanut salaisesta kartellista sen jälkeen, kun komissio on päättänyt aloittaa kartellia koskevan tutkimuksen, jossa ei kuitenkaan saada riittäviä todisteita päätöksen tekemiseen johtavan menettelyn aloittamiseksi (tilanne, jossa sakon määrää voidaan alentaa 50—75 prosenttia).
- 363 Yhteistyötiedonannon D kohdan mukaan ”jos yritys tarjoutuu yhteistyöhön ilman, että kaikki edellä B tai C kohdassa esitetyt edellytykset täyttyvät, yritykselle voidaan myöntää 10—50 prosenttia alennusta siihen sakkojen määrään, mikä sille olisi määrätty ilman yhteistyötä”. Yhteistyötiedonannossa täsmennetään lisäksi seuraavaa:

”Näin voidaan menetellä erityisesti, jos:

- yritys toimittaa komissiolle ennen [väitetiedonannon] tiedoksi antamista tietoja, asiakirjoja tai muita todisteita, jotka auttavat rikkomuksen todistamisessa

— saatuaan [väitetiedonannon] yritys ilmoittaa komissiolle, että se ei kiistä niiden seikkojen olemassaoloa, joihin komission esittämät syytökset perustuvat.”

364 On todettava, ettei kantaja ole näyttänyt toteen, että komission, joka on myöntänyt kantajan toimittaneen sille vapaaehtoisesti todisteita, jotka olivat edistäneet merkittävästi eräiden tärkeiden seikkojen selvittämistä ja erityisesti sen seikan esiintuloa, että kartellin jäsenet olivat päättäneet jatkaa kartellitoimintaa tutkimusten jälkeen, vaikka komissio oli epäillyt tätä, mutta ei ollut saanut siitä todisteita (päätöksen 177. perustelukappale), olisi pitänyt tästä syystä myöntää kantajalle sille myönnettyä 30 prosentin suuruista sakonalennusta suurempi alennus.

365 On aiheellista huomata komission todenneen päätöksensä 177. perustelukappaleessa, että tietopyynnöt ovat tarjonneet kantajalle tilaisuuden toimittaa näyttöä rikkomisesta. Päätöksestä käy ilmi, että siltä osin kuin on kyse ABB:n ehdottamasta yhteistyöstä, komissio on arvioinut, ettei ABB:n sakkoa voitu alentaa osassa D määritellyllä 50 prosentin enimmäismäärällä, koska ABB oli ryhtynyt yhteistyöhön vasta sen jälkeen kun komissio oli lähettänyt yksityiskohtaiset tietopyynnöt (päätöksen 174. perustelukappaleen kolmas ja neljäs kohta). Komissio ei näin ollen ollut valmis myöntämään 50 prosentin alennusta sakon määrään, kun yritys ei ollut toimittanut sille tietoja ennen kuin se oli vastaanottanut tietopyynnön. On toteennäytettyä ettei kantaja ollut toimittanut asiakirjoja komissiolle ennen kuin se oli vastaanottanut tietopyynnön.

366 Siltä osin kuin nyt tarkasteltavaa asiaa verrataan komission aiempaan käytäntöön, on syytä huomata, että pelkästään se seikka, että komissio on aiemmassa päätöskäytännössään myöntänyt tietyn alennuksen tietynlaisen käyttäytymisen vuoksi, ei merkitse, että sillä olisi velvollisuus tehdä samanlainen suhteellinen

alennus arvioidessaan vastaavanlaista käyttäytymistä jossain myöhemmässä hallinnollisessa menettelyssä (ks. edellä 244 kohta).

- 367 Kantaja ei voi myöskään perustella väitteitään sillä, että KE-KELITin sakkoa on alennettu 20 prosenttia siitä syystä, ettei se ole kiistänyt tosiseikkoja, joista sitä on syytetty. Vaikka komissio olisikin alentanut liikaa kyseiselle yritykselle määräämäänsä sakkoa, on huomattava, että yhdenvertaisuusperiaate on sovitettava yhteen laillisuusperiaatteen kanssa, jonka mukaan kukaan ei voi edukseen vedota lainvastaisuuteen, joka hyödyttää jotakuta toista (em. asia SCA Holding v. komissio, tuomion 160 kohta ja em. asia Mayr-Melnhof v. komissio, tuomion 334 kohta).
- 368 Kantaja ei voi myöskään vaatia myönnettyä suurempaa alennusta sellaisen tutkimusten aloittamisen jälkeen seuranneen ajanjakson osalta, jonka aikana rikkomista jatkettiin ja jolta kantaja on toimittanut komissiolle näyttöä. Koska kartellitoiminnan jatkaminen on erottamaton osa rikkomista, toimintaa on arvioitava yhteistyötiedonantoa sovellettaessa ainoastaan yhtenä kokonaisuutena. Koska kantaja ei täyttänyt yhteistyötiedonannon B eikä C kohdan edellytyksiä, sen käyttäytymistä tuli arvioida D kohdan mukaisesti.
- 369 Komissiolla on ollut oikeus ottaa huomioon rikkomisen jatkaminen tutkimusten aloittamisen jälkeen sekä rikkomisen keston arvioinnissa että raskauttavana seikkana, koska tällainen käyttäytyminen on osoitus kartelliin osallistuvien yritysten erityisestä päättäväisyydestä jatkaa rikkomista siitä huolimatta, että niihin saatetaan kohdistaa seuraamuksia.
- 370 Komissio ei näin ollen ole tehnyt oikeudellista virhettä tai tosiseikastovirhettä soveltaessaan yhteistyötiedonantoa. Väite on siis hylättävä.

IV *Perusteluvollisuuden laiminlyönti sakon määrän arvioinnin yhteydessä*

A. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut

- 371 Kantaja arvostelee komissiota siitä, että tämä on laiminlyönyt perusteluvollisuutensa, koska se ei ole huolehtinut siitä, että sakon määrään sovelletun las-
kutavan kaikki vaiheet olisivat nähtävissä. Komissio ei ole kantajan mukaan selittänyt sitä, miksi sakon määrittämisen peruslähtökohta on esitetty absoluut-
tisina lukuina, jotka eivät ole sidoksissa yritysten liikevaihtoon ja jotka ylittävät
säännösten mukaan sallitun enimmäismäärän. Komissio ei ole selvittänyt, miten
rikkomisen vakavuutta arvioidaan pienten ja keskisuurten yritysten osalta. Ennen
kaikkea se ei ole selvittänyt, miten se on saattanut poiketa aiemmasta käytän-
nöstään, jonka mukaan sakon määrä suhteutettiin yrityksen liikevaihtoon mer-
kityksillisillä markkinoilla.
- 372 Kantajan mukaan vastaaja on laiminlyönyt perusteluvollisuutensa myös
soveltaessaan sakkojen laskemisessa suuntaviivoja taannehtivasti asiaa millään
tavoin perustelematta.
- 373 Perusteluvollisuutta on kantajan mukaan laiminlyöty myös siinä yhteydessä,
kun komissio on poikennut aiemmasta, kohtuullisemmasta käytännöstään sekä
nimenomaan kohtuullisuutta korostavasta yhteistyötiedonantoluonnoksestaan ja
noudattanut pikemminkin yhteistyötiedonannon lopullisen version mukaista
lähestymistapaa.

- 374 Komissio on tämän lisäksi kantajan mukaan laiminlyönyt perusteluvelvollisuutensa jättäessään huomioon ottamatta kaikki lieventävät seikat, joihin kantaja on vedonnut. Vaikkei komissiolla katsottaisikaan olevan velvollisuutta ottaa huomioon kantajan luettelemia seikkoja, sen olisi pitänyt selvittää, miksei se ollut ottanut niitä huomioon.
- 375 Vastaja huomauttaa, että perusteluvelvollisuutta koskevan kanneperusteensa yhteydessä kantaja vain toistaa uudesta näkökulmasta väitteitä, jotka se on jo aiemmin esittänyt syrjintään liittyvinä.
- 376 Kantajan väite, joka koskee perustelujen puuttumista, on vastaajan mukaan sitä paitsi joka tapauksessa täysin perusteeton, sekä siltä osin kuin se koskee suuntaviivojen taannehtivaa soveltamista että siltä osin kantaja väittää komission poikenneen yhteistyötiedonantoluonnoksestaan. Koska komissio ei ole velvollinen ottamaan tiettyjä tekijöitä huomioon lieventävinä seikkoina, sen ei myöskään tarvitse tältä osin perustella toimintaansa.

B. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 377 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan perustamissopimuksen 190 artiklassa (josta on tullut EY 253 artikla) edellytetyistä perusteluista on selkeästi ja yksiselitteisesti ilmettävä riidanalaisen toimenpiteen tehneen yhteisön toimielimen päättely siten, että niille, joita toimenpide koskee, selviävät sen syyt, jotta he voivat puolustaa oikeuksiansa, ja että toimivaltainen tuomioistuin voi tutkia toimenpiteen laillisuuden. Perusteluvelvollisuuden täyttymistä on arvioitava asiaan liittyvien olosuhteiden perusteella, joita ovat muun muassa toimenpiteen sisältö, esitettyjen perustelujen luonne ja se tarve, jota niillä, joille päätös on

osoitettu tai joita se koskee suoraan ja erikseen, voi olla saada selvennystä tilanteeseen (asia C-367/95 P, komissio v. Sytraval ja Brink's France, tuomio 2.4.1998, Kok. 1998, s. I-1719, 63 kohta).

378 Siltä osin kuin on kyse päätöksestä, jossa sakkoja määrätään useille yrityksille samasta kilpailusääntöjen rikkomisesta, perusteluvelvollisuuden ulottuvuutta arvioitaessa on otettava huomioon, että kilpailusääntöjen rikkomisten vakavuus on määriteltävä erittäin monien seikkojen, kuten erityisesti asiaan liittyvien erityisolosuhteiden, asiayhteyden ja sakkojen ennaltaehkäisevän vaikutuksen perusteella, vaikka huomioon otettavista perusteista ei ole vahvistettu sitovaa tai tyhjentävää luetteloa (edellä mainittu asia SPO ym. v. komissio, määräyksen 54 kohta).

379 Nyt tarkasteltavassa asiassa komissio on päätöksessään esittänyt aluksi yleiset huomionsa kyseessä olevan rikkomisen vakavuudesta sekä kartellia koskevista erityisistä seikoista, joiden perusteella se on päätellyt, että kyse on erittäin vakavasta rikkomisesta, josta mahdollinen sakko olisi vähintään 20 miljoonaa ecua (päätöksen 164. ja 165. perustelukappale). Tämän jälkeen komissio on selittänyt, että kyseistä määrää on muokattava siten, että huomioon otetaan rikkomiseen syyllistyneiden todellinen taloudellinen kapasiteetti aiheuttaa huomattavaa merkittävää vahinkoa kilpailulle ja tarve asettaa sakko tasolle, joka on riittävän varoittava (päätöksen 166. perustelukappale). Komissio ilmoittaa lisäksi ottaneensa sakon määrää määrittäessään huomioon mahdolliset raskauttavat ja lieventävät seikat sekä kunkin yrityksen aseman yhteistyötiedonannon perusteella (päätöksen 167. perustelukappale).

380 Siltä osin kuin on kyse kantajalle määrätystä sakosta, komissio toteaa, että kun otetaan huomioon kantajan merkitys toiseksi suurimpana kaukolämmitysputkien tuottajana sekä se seikka, että kantaja on yhden tuotteen valmistaja, sitä koskevan sakon lähtökohtaa mukautetaan siten, että se on 10 miljoonaa ecua

kyseessä olevan rikkomisen vakavuuden mukaisesti (päätöksen 175. perustelukappaleen ensimmäinen ja toinen kohta). Komissio ilmoittaa tämän jälkeen, miten sakon suuruutta muutetaan tiettyä kertointa käyttäen rikkomisen keston huomioon ottamiseksi (päätöksen 175. perustelukappaleen kolmas kohta).

- 381 Komissio toteaa lisäksi, että sakon laskemisen lähtökohtaa on korotettu erityisen vakavan seikan vuoksi eli siitä syystä, että kantaja on osallistunut vapaaehtoisesti kartelliin tutkimuksen aloittamisen jälkeen, ja että toinen raskauttava seikka on ollut kantajan aktiivinen rooli Powerpipeen kohdistetussa painostuksessa, vaikka komissio ei katsokaan kantajan osallisuutta ABB:n osallisuuden veroiseksi (päätöksen 176. perustelukappaleen ensimmäinen ja toinen kohta). Komission mukaan kantajan osalta ei oteta huomioon lieventäviä seikkoja, sillä vaikka kantaja on voinut joutua useita kertoja ABB:n painostuksen kohteeksi, se on liioitellut asiaa väittäessään joutuneensa vasten tahtoaan ja ABB:n vetämänä kartelliin (päätöksen 176. perustelukappaleen kolmas kohta). Komissio täsmentää lisäksi, että koska tätä menetelmää soveltaen aikaansaatu sakon lopullinen määrä ei voinut missään tapauksessa olla suurempi kuin 10 prosenttia kantajan kokonaisliikevaihdosta, kuten asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa säädetään, sakkoa on määrätty tämän enimmäismäärän rajoissa 12 700 000 ecua (päätöksen 176. perustelukappaleen neljäs kohta).
- 382 Komissio huomauttaa lopuksi, että yhteistyötiedonannon mukaan kantajan sakkoa on alennettu 30 prosenttia, koska se oli toimittanut komissiolle vapaaehtoisesti todisteita, jotka olivat edistäneet merkittävästi eräiden tärkeiden asioiden selvittämistä ja erityisesti sen seikan esiintuloa, että kartellin jäsenet olivat päättäneet jatkaa sen toimintaa tutkimuksen aloittamisen jälkeen; komissio oli epäillyt tätä, mutta ei ollut saanut siitä todisteita (päätöksen 177. perustelukappale).
- 383 Kun päätöksen 164.—167. ja 175.—177. perustelukappaleita tulkitaan ottaen huomioon päätöksessä oleva yksityiskohtainen selvitys niistä tosiasiaväitteistä,

joita päätöksen kutakin adressaattia kohtaan on esitetty, on katsottava, että näissä perustelukappaleissa on riittävä ja asiassa merkityksellinen selvitys kantajan osalta kilpailusääntöjen rikkomisen vakavuuden ja keston määrittämisessä huomioon otetuista arviointiperusteista (asia C-248/98 P, KNP BT v. komissio, tuomio 16.11.2000, Kok. 2000, s. I-9641, 43 kohta).

384 Näin ollen komissiota ei voida arvostella siitä, ettei se ole perustellut täsmällisemmin kantajalle määrättyä sakon perusmäärää ja lopullista määrää taikka kantajan yhteistyöstä tälle myönnettyä alennusta, varsinkin kuin viimeksi mainitun seikan osalta päätöksessä on määritelty kantajan yhteistyön merkitys yhteistyötiedonannon D kohdan valossa.

385 Vaikka päätöksessä olisikin määrätty huomattavasti suurempi sakko kuin aiemmissa päätöksissä, komissio on perustellut nimenomaisesti, miten se on päätynyt määräämään kyseisen suuruisen sakon kantajalle (ks. asia 73/74, Groupement des fabricants de papiers peints de Belgique ym. v. komissio, tuomio 26.11.1975, Kok. 1975, s. 1491, 31 kohta; Kok. Ép. II, s. 535).

386 Kantaja ei voi myöskään arvostella komissiota siitä, ettei se ole perustellut sitä, miten se on suhtautunut kantajan lieventävinä seikkoina esiin tuomiin tekijöihin.

387 Koska komissio on päätöksessään selittänyt, ettei se ole ottanut kantajan tapauksessa huomioon mitään lieventävää seikkaa, se on toimittanut kaikki tarvittavat tiedot, joiden perusteella kantaja kykenee päättämään, onko päätös oikea vai liittyykö siihen mahdollisesti virhe, jonka perusteella se voisi riitauttaa päätöksen pätevyuden.

- 388 Vaikka komission on perustamissopimuksen 190 artiklan mukaan mainittava tosiseikat, joista riippuu, onko päätös perusteltu, sekä päätöksen tekemiseen johtaneet seikat, määräys ei velvoita komissiota esittämään kaikkia tosiseikkoja ja oikeudellisia seikkoja, joita hallinnollisen menettelyn aikana on käsitelty (ks. edellä mainittu asia *Michelin v. komissio*, tuomion 14 ja 15 kohta ja asia *Fiskeby Board v. komissio*, tuomion 127 kohta).
- 389 Komissio on sitä paitsi kantajaan kohdistetun painostuksen osalta esittänyt päätöksensä 176. perustelukappaleen kolmannessa kohdassa syyt, joiden vuoksi se ei ottanut tällaista painostusta huomioon lieventävänä seikkana, joka olisi johtanut sakon alentamiseen.
- 390 Komissiota ei voi myöskään arvostella siitä, ettei se ole esittänyt oikeussääntöjä, joita se on soveltanut nyt tarkasteltavaan asiaan, eikä etenkin uusia suuntaviivoja taikka yhteistyötiedonantoa. Perusteluissa ei nimittäin tarvitse esittää kaikkia asiaan liittyviä tosiseikkoja ja oikeudellisia seikkoja, siltä osin kuin sitä, ovatko päätöksen perustelut perustamissopimuksen 190 artiklan mukaisia, tutkitaan paitsi päätöksen sanamuodon myös asiayhteyden ja kaikkien asiaa koskevien oikeussääntöjen suhteen (em. asia *komissio v. Sytraval ja Brink's France*, tuomion 63 kohta). Siltä osin kuin on kyse komission suuntaviivojensa ja yhteistyötiedonantonsa julkaisemisen yhteydessä tekemästä sitoumuksesta noudattaa näitä sääntöjä arvioidessaan kilpailusääntöjen rikkomisen johdosta määrättävän sakon suuruutta (ks. edellä 245 ja 274 kohta), komissio ei näin ollen ollut velvollinen täsmentämään sitä, oliko se kantajalle määräämänsä sakon suuruutta arvioidessaan soveltanut näitä sääntöjä ja jos, niin mistä syystä.
- 391 Perusteluvollisuuden laiminlyöntiä koskeva kanneperuste on näin ollen hylättävä.

V Sakkoon sovellettavan korkotason suhteettomuutta koskeva kanneperuste

A. Asianomaisten väitteet ja niiden perustelut

392 Kantaja väittää, että viivästyskorko, joka on määritetty päätöksen 4 artiklassa 7,5 prosentiksi eli korkotasoksi, jota Euroopan keskuspankki perii ecumääräisistä tilitapahtumista sen kuukauden ensimmäisenä työpäivänä, jona päätös tehtiin, korotettuna 3,5 prosenttiyksiköllä, on suhteettoman suuri. Kantajan mukaan korkotasolla kantajaa painostetaan suhteettomalla tavalla suorittamaan sakot nopeasti, vaikka kantaja arvioi, että sillä on vankat oikeudelliset perusteet riitauttaa päätös. Kantajan mukaan korkotasoa on kohtuullistettava.

393 Kantaja vetoaa tässä yhteydessä julkisasiamies Fennellyn yhdistetyissä asioissa C-395/96 P ja C-396/96 P (tuomio 16.3.2000) esittämään ratkaisuehdotukseen (Kok. 2000, s. I-1365 ja I-1371), jossa julkisasiamies toteaa, ettei korkokantaa saisi korottaa siten, että näin pakotettaisiin yritykset maksamaan sakot, ja että tilannetta, jossa jo ennestään korkeaan korkokantaan mitään selitystä esittämättä lisätään 3,5 prosenttiyksikköä, ei voida pitää hyväksyttävänä.

394 Vastaaja huomauttaa, että sillä oli oikeus vahvistaa riittävän korkea korkotaso välttääkseen sen, että yritykset viivästyvät sakkujen maksamisessa. Liikepankkien nykyisten korkotasojen valossa 7,5 prosentin korko on ollut täysin kohtuullinen ja on täysin komission käyttämän harkintavallan rajoissa.

B. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

- 395 Viivästyskorkojen soveltaminen sellaisille yrityksille määrättyihin sakkoihin, jotka tahallisesti tai laiminlyönnin seurauksena syyllistyvät perustamissopimuksen 85 artiklan säännösten rikkomiseen, varmistaa perustamissopimuksen tehokkuuden. Tässä yhteydessä viivästyskoron avulla tuetaan komission toimivaltaa sille perustamissopimuksen 89 artiklassa (josta on tullut EY 85 artikla) myönnetyn, kilpailusääntöjen noudattamisen seurantaan koskevan tehtävän suorittamisessa sekä varmistetaan, etteivät sakkoja maksamaan tuomittujen ja tässä viivästyneiden yritysten yksipuoliset menettelytavat tekisi tyhjäksi perustamissopimuksesta johtuvia oikeussääntöjä. Mikäli komissiolla ei olisi valtaa määrätä sakoille viivästyskorkoja, olisivat yritykset, jotka viivyttelevät sakkojen maksamista paremmassa asemassa kuin yritykset, jotka suorittavat sakkonsa niille asetetussa määräajassa (asia T-275/94, CB v. komissio, tuomio 14.7.1995, Kok. 1995, s. II-2169, 48 ja 49 kohta).
- 396 Jos yhteisön oikeudessa ei hyväksyttäisi toimenpiteitä, joilla pyritään kompensoimaan etua, jonka yritys voi saada viivästyttäessään sakon maksamista, tällä edistettäisiin sellaisten ilmeisen perusteettomien kanteiden nostamista, joiden ainoana tarkoituksena olisi viivästyttää sakon maksamista (em. asia AEG v. komissio, tuomion 141 kohta).
- 397 On näin ollen todettava, että komissio ei ole soveltaessaan 7,5 prosentin korkotasoa, joka perustuu korkoon, jota Euroopan keskuspankki perii ecumääräisistä tilitapahtumista sen kuukauden ensimmäisenä työpäivänä, jona päätös tehtiin, korotettuna 3,5 prosentilla, ylittänyt harkintavaltaa, joka sillä on määrittäessään viivästyskoron tasoa.
- 398 Tältä osin on aiheellista muistaa, että vaikka korkotaso ei saa olla niin korkea, että se tosiasiallisesti pakottaa yritykset maksamaan sakot, vaikka niillä mielestään

olisi hyviä oikeudellisia perusteita riitauttaa komission päätöksen pätevyys, komissiolla on oikeus käyttää viivästyskorkoprosenttia vahvistaessaan lähtökohtana korkokantaa, joka ylittää markkinoilla vallitsevan keskimääräisen antolainauskoron, siinä määrin kuin se on tarpeen viivyttelyn estämiseksi (em. julkisasiamies Fennellyn ratkaisuehdotus asiassa *Compagnie Maritime Belge ym.* v. komissio, 190 kohta).

399 Koska komissio ei ole tehnyt arviointivirhettä vahvistaessaan viivästyskoron tasoa, kyseisen koron suhteettoman korkeaa tasoa koskeva kanneperuste on hylättävä.

400 Edellä esitetyn perusteella kanne on hylättävä kokonaisuudessaan.

Oikeudenkäyntikulut

401 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen työjärjestyksen 87 artiklan 2 kohdan mukaan asianosainen, joka häviää asian, velvoitetaan korvaamaan oikeudenkäyntikulut, jos vastapuoli on sitä vaatinut. Koska kantaja on hävinnyt asian ja komissio on vaatinut oikeudenkäyntikulujensa korvaamista, kantaja on velvoitettava korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

Näillä perusteilla

YHTEISÖJEN ENSIMMÄISEN OIKEUSASTEEN TUOMIOISTUIN
(neljäs jaosto)

on antanut seuraavan tuomiolauselman:

- 1) **Kanne on hylätään.**

- 2) **Kantaja veloitetaan korvaamaan oikeudenkäyntikulut.**

Mengozzi

Tiili

Moura Ramos

Julistettiin Luxemburgissa 20 päivänä maaliskuuta 2002.

H. Jung

P. Mengozzi

kirjaaja

jaoston puheenjohtaja

II - 1840

Sisällys

Kanteen perustana olevat tosiseikat	II- 1717
Asian käsittely ja osapuolten vaatimukset	II- 1724
Aineelliset kysymykset	II- 1725
I Ensimmäinen kanneperuste, joka koskee tosiseikastovirhettä perustamissopimuksen 85 artiklan 1 kohtaa sovellettaessa	II- 1726
A Korvausjärjestelmä Tanskan kartellin yhteydessä	II- 1726
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1726
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1726
B Jatketun kartellin olemassaolo vuodesta 1990 vuoteen 1996	II- 1728
1. Kartelliin osallistuminen Tanskan markkinoiden ulkopuolella vuosina 1990—1993	II- 1728
— Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1728
— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1731
2. Kartelliin osallistumisen keskeytyminen vuonna 1993 ja kartelliin osallistuminen vuodesta 1994 alkaen	II- 1741
— Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1741
— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1743
3. Kantajan riitauttamat toteamukset rikkomisen kestosta ja jatkuvuudesta ..	II- 1750
— Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1750
— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1751
C Osallistuminen yleiseurooppalaiseen kartelliin Italian markkinoiden osalta ..	II- 1754
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1754
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1755
D Laatonormeja koskeva yhteistyö	II- 1756
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1756
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta.	II- 1757

E Yhdenmukaistettu toiminta Powerpipea vastaan	II-1758
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1758
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1762
F ABB:n harjoittama painostus	II-1770
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1770
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1770
II Puolustautumisoikeuksien loukkaamista koskeva toinen kanneperuste	II-1771
A Oikeus tutustua asiakirjoihin	II-1771
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1771
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1772
B Väite, jonka mukaan oikeutta tulla kuuluksi uusien todisteiden esittämisen osalta	II-1777
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1777
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1778
C Väite, jonka mukaan oikeutta tulla kuulluksi on loukattu sakon suuruutta koskevia	II-1780
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1780
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1781
III Kolmas kanneperuste, joka koskee yleisten oikeusperiaatteiden loukkaamista sekä tosiseikastovirheitä sakon suuruuden määrittämisessä	II-1784
A Tannehtivuuskiellon periaatteen loukkaaminen	II-1784
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1784
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1786
B Luottamuksensuojan periaatteen loukkaamista koskeva väite	II-1792
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1792
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1793
C Yhdenvertaisen kohtelun periaatteen ja suhteellisuusperiaatteen loukkaaminen ja suuntaviivojen laillisuus	II-1795
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II-1795
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II-1802
— Suuntaviivojen lainvastaisuutta koskeva väite	II-1802
— Yhdenvertaisen kohtelun periaatteen loukkaamista koskeva väite	II-1808
— Suhteellisuusperiaatteen loukkaaminen	II-1810

D Rikkomisen keston virheellinen arviointi	II- 1814
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1814
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1814
E Raskauttavien seikkojen virheellinen arviointi	II- 1815
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1815
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1816
F Lieventävien seikkojen huomioon ottamatta jättäminen	II- 1818
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1818
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1820
G Yhteistyötiedonannon virheellinen soveltaminen	II- 1823
1. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1823
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1827
IV Perusteluvollisuuden laiminlyönti sakon määrän arvioinnin yhteydessä	II- 1831
A. Asianosaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1831
B. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1832
V Sakkoon sovellettavan korkotason suhteettomuutta koskeva kanneperuste	II- 1837
A. Asianomaisten väitteet ja niiden perustelut	II- 1837
B. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta	II- 1838
Oikeudenkäyntikulut	II- 1839